

Udruženje građana „Bunjevci“ Novi Sad

BUNJEVAČKI PRIGLED

**ZBORNİK ZA KULTURU I DRUŠTVENA
PITANJA BUNJEVACA**

GODINA 2015, SVESKA 4.

Novi Sad, 2015.

Izdavač

Udruženje građana „Bunjevci“ Novi Sad

Za izdavača

Ivan Vojnić Kortmiš

Uredništvo

dr Aleksandar Raič, glavni i odgovorni urednik

dr Suzana Kujundžić Ostojić

dr Jelisaveta Zidarević Kalajdžić

dr Bela Pokrić

Zvonko Stantić

Izdavanje ove sveske Bunjevačkog prigleda realizovano je sufinansiranjem Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne manjine – nacionalne zajednice sredstvima iz Budžeta Autonomne Pokrajine Vojvodine

Sadržaj / Tartalom / Content

Uvodnik / Szerkesztőségi Vezércikk / Editorial

Nuz četvrtu svesku „Bunjevačkog prigleda“ / A "Bunjevac áttekintés" negyedik füzetéhez / Toward the fourth volume of "Bunjevci review" /7/

Tragom savrimenosti / A modernitás nyomdokain / Following of the current events

Suzana Kujundžić Ostojić : Uvodna rič na svečanosti u Gradskoj kući 25 novembra 2015 godine / 2015 évig S. K. Ostojićnak a Városházán elhangzott bevezetője 2015 november 25- én / Foreword to the ceremony in the City Hall 25 November 2015 year /11/

Saša Marković : Susret sa ratom – iz bezizgleda u izgled / Találkozás a háborúval - a kilátástalanból a láthatóba / The meeting with the war - from the lack of prosperity in the new opportunities /13/

Saša Marković : U potrazi za idejama Ivana Antunovića - Zamke samoobmana / Ivan Antunović eszméinek kutatása - az önámítás csapdái / Looking for ideas of Ivan Antunovich - Pitfalls of self-deception /17/

Suzana Kujundžić Ostojić : O Ivanu Antunoviću iz drugog ugla / Az Ivan Antunovićről másik szögből / About Ivan Antunovich from another angle /20/

Bunjevački kulturni forum / Bunjevaci kulturális fórum / Bunjevci's Cultural Forum

Aleksandar Raič i Zvonko Stantić : Formiranje bunjevačkog nacionalnog identiteta i Bunjevačka matica - teze za dijalog / A formáció a bunjevácok nemzeti identitás és Bunjevačka matica - tézisek párbeszédre / Formation of the national identity of Bunjevci and the National foundation of the Bunjevci - theses for dialogue /30/

Studije i istraživanja / Tanulmányok és kutatások / Studies and Research

Aleksandar Raič : Političke perspektive u programskim platformama bunjevačkih organizacija civilnog društva i stranaka u Srbiji / Politikai perspektivák a programozási platformokban a bunjevácok civil szervezetek és politikai pártok Szerbiában / The political perspectives in programatic platforms of the Bunjevci civil society organizations and political parties in Serbia /38/

Zvonko Stantić: Ištvan Ivanji o Bunjevcima / Iványi István : A bunjevácokról / Istvan Ivanji about the Bunjevci /102/

Zvonko Stantić : Kritika Đorđa M. Popovića istorije i etnografije Bunjevaca Ivanji Ištvana / Đorđe M. Popovic áttekintes a Iványi István bunjevácok történelem és a néprajz nézeteit / George M. Popovic criticism of Ivanji Istvan history and ethnography of Bunjevaci /118/

Zvonko Stantić: Prilog etnomuzikologiji Bunjevaca / Függelék a bunjevácok összehasonlító zenetudományához / Cotribution to the Ethnomusicology of Bunjevci /126/

Damir Išpanović : Mustulundžije – svatovski časnici kod Bačkih Bunjevaca / Mustulundzsiak - lakodalmas előljárók a bácskai bunyevácoknál / Mustulundzies – the wedding officers at the Bunjevci from Bachka /152/

Prevod / Fordítás / Translation

A.J.Bellamy : Formiranje hrvatskog nacionalnog identiteta - 7 poglavlje Zaključak / A horvát nemzeti identitás megformálása - 7. fejezet, Döntés / The formation of the Croatian national identity - Chapter 7 Conclusion /170/

Recenzije / Vélemények / Reviews

Aleksandar Raič : Kulturna autonomija i nacionalne manjine na Balkanu / A kulturális autonómia és a nemzeti kisebbségek a Balkánon / Cultural autonomy and national minorities in the Balkans /189/

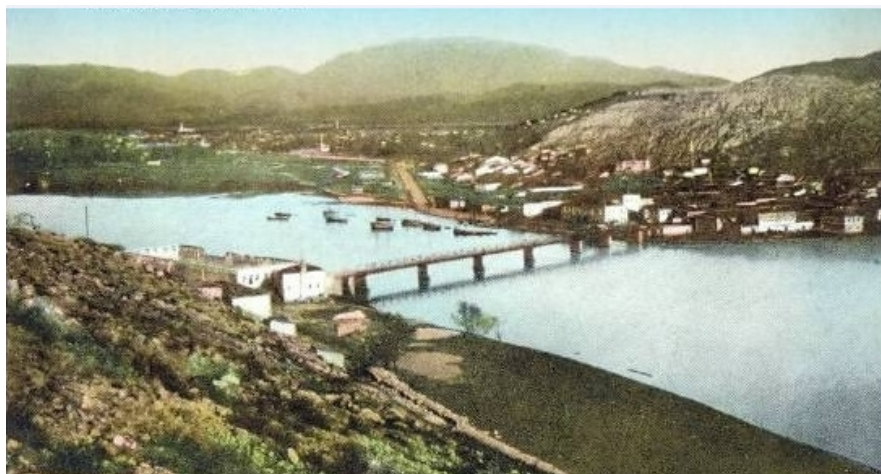
Vasa Stajić : Mađarizacija i demađarizacija Bunjevaca / A bunyevácok elmagyarosítása és elmagyartalanítása / Hungarization and dis-hungarisation of the Bunjevci /193/

Društveni i kulturni život Bunjevaca / A Bunyevácok társadalmi és kulturális élete / Social and cultural life of the Bunjevci

Aktivnosti Udruženja građana „Bunjevci“ / A "Bunjevci" nevezetű polgári egyesület tevékenységei / Activities of the NGO "Bunjevci"

--Bunjevačka eBiblioteka / A bunyevácok e-könyvtára / Bunjevac's eLibrary /230/

Uputstva autorima / Szerzők utasítások / Instructions to authors /238-239/

Rika našeg porikla Buna (danas Bojana). Udaljenost tvrđave bunjevačke familije Marković poviše Sutomora do Skadra, vazdušnom linijom je 37 km, do rike Bune-Bojane samo 26 km, što je duplo manje nego vazdušnom linijom od Subotice do Sombora (56 km), Baje (57 km), manje nego do Svetozar Miletića (41 km). Prema istraživanjima autora Zvonka Stantića

Uvodnik

Uredništvo

Nuz četvrtu svesku „Bunjevačkog priglada“

I za naizgled monotone bunjevačke 2015. godine naziru se društveni procesi utemeljeni u prilomnom prikomponovanju politički rasporeda u našoj zajednici u izbornoj 2014. godini. Slabi signali ti procesa dospili su u javnost zahvaljujuć porukama poslatim od nekoliko vodeći naši nacionalni institucija i jedne nezavisne građanske političke inicijative.

Bunjevački nacionalni savit, dilujuć javno¹, sa suženim finansijskim potencijalom i povećanom odgovornošću za usmiravanje programski orijentacija bunjevački organizacija, nastoji održat odnose izmed ti organizacija u granicama konkurentske ravnoteže.

Ni 2016. godina nije donela rišenje odnosa izmed Nacionalnog savita i Bunjevačke matice i Saveza bačkih Bunjevaca, ko političke stranke. Posli više od šest godina kako je Matica renovirana pokrenut je divan o tom čije su to prostorije, samo Maticine, kako tvrde u Matici, il one pripadaje i Nacionalnom savitu, kako stoji u ugovoru koji je posli dugo godina ugledo svitlost dana. Nacionalni savit se u 2015. i 2016. godini bavio i temom Matice, di je odlučeno da se Skupštini Matice pridloži da postanu institucija koja će svoj rad nastaviti u tisnoj saradnji s Nacionalnim savitom. Čeka se skupština Matice, na kojoj će valjdar bit više razuma, nego što je to do sad pokazano.

---

¹ Vidit na: <http://bunjevci.net/nacionalni-savit/video-zapisnik>

Na poziv pridsidnika Matice na opšti nacionalni dijalog, tokom 2015. godine nije bilo odjeka, zahvaljujuć ne samo uzdržavanju bunjevačke političke elite od javnog kritičkog kazivanja, nego i zastoju inicijative njezini odbora za nigovanje dijaloga putom Bunjevačkog kulturnog foruma. Matica se u javnosti, tokom 2015. godine predstavila jubilejima 200-te godišnjice biskupa Ivana Antunovića i 20-te godišnjice svojeg reosnivanja, a promovisala je i dva projekta atipična za svoj dotadašnji rad. Avgusta 2015. godine promovisan je reprint molitvenika “Čovik s Bogom” biskupa Ivana Antunovića, a u novembru u Matici je realizovan Međunarodni seminar “Jezici kojima preti opasnost od nestajanja i digitalizacija edukativnog materijala za obrazovanje manjina”. Obadva događaja imadu kulturni značaj za bunjevačku zajednicu al su, u isto vrime, programski iskorak o kojem u našoj zajednici, pa ni u samoj Matici, nije sprovedena diskusija o njevim mogućim efektima.

Još dva događaja u 2015. godini se nalaze, na vidljiv il manje vidljiv način, u vezi sa strategijom zbližavanja dvi nacionalno različito samoidentifikovane grupe etnički Bunjevaca, koju je inaugurisao raniji pridsidnik Republike Hrvatske dr Ivo Josipović.

Sridinom 2015. godine u Holandiji je osnovan, ispočetka od Bunjevaca dobro dočekan Bunjevački evropski centar. Nakon neuspišnog savitovanja o problematičnoj nacionalnoj orijentaciji sajta ovog Centra, sa njegovim nominalnim pridsidnikom dr Y.D.Kostadinovićem, ovaj projekt je izgubio podršku Bunjevačkog nacionalnog saveta, a sajt Centra je ugašen.

Naznačeni ideološki proces zadire u formiranje bunjevačkog nacionalnog identiteta. Sa stanovišta historičara, dr S. Marković je, govoreć o poimanju dila I. Antunovića od strane savrimeni Bunjevaca, upozorio na “zamke samoobmana” (traženje izlazne strategije za Bunjevce u jugoslovenstvu i njevoj ulogi ko mosta izmed dva bratska naroda Srba i Hrvata) i o efektima Prvog svitskog rata, upozoravajuć na *zanesenjački idealizam* Blaška Rajića o budućnosti Bunjevaca u jednoj državi Srbiji, koji je i “danas temelj bunjevačkog samostalnog političkog istupa” i “snaga njihove pokrenute potrage za demokratskom zrelošću”.

Kad se prihvati upozorenje o zamkama samoobmana, taka zamka se nazire i u zanesenjačkom idealizmu B. Rajića, za savrimene Bunjevce je novembarska odluka iz 1918. realni oslonac razvoja u multinacionalnoj Vojvodini i čitavom Bajskom trograđu, ko prostoru “čuvanja svog pod raznim naletima koji to žele izbrisat, i tom odolivat jako dugo, podnoseć iz generacije u generaciju brojne žrtve kako bi u samoočuvanju opsto” .

U ovoj sveski *Bunjevačkog prigleda* izloženi su rezultati istraživanja i studije koje nastoje postaviti okvir za navedenu realnu izlaznu strategiju bunjevačke zajednice ko malog ugroženog naroda.

U istraživačkom saopštenju (A.Raič) *Političke perspektive u bunjevačkim programskim platformama* data je analiza političkih platformi devet listi učesnika na izborima za BNS 2014. godine s ciljom njevog grupisanja na manji broj oni koje zastupaje različite ideološke vizije budućnosti bunjevačke nacionalne zajednice. Analiza je dovela do ekstrapoliranja dvi generičke perspektive - koncepcije bunjevačke zajednice ko nacionalne manjine i koncepcije bunjevačkog civilnog društva. Takođe je utvrđen socio-kulturni i politički profil bunjevačke inteligencije, koja čini aktivni subjekt diferenciranja politički perspektiva, sotim da su u osnovi njeve realizacije dva oprična taktička modela: bazični decentralizovani sistem bunjevački organizacija civilnog društva i centralizovani sistem bunjevački NVO organizovan od strane jedine aktivne bunjevačke političke stranke.

Studija (Z.Stantić) o *Ivanji Ištvanu o Bunjencima* daje kritičku recenziju saopštenja Ivanjija podnetog mađarskom etnološkom društvu 1850. godine na temu *Subotički Bunjevci i njevi običaji*. Isti autor pod naslovom *Ivanyi Istvan i etnografija Bunjevaca* takođe daje interpretaciju recenzije Ivanjija koju je publikovao njegov savremenik Đorđe M. Popović.

Obimna studija (Z.Stantić) pod naslovom *Prilog etnomuzikologiji Bunjevaca*, obuhvata tri teme iz nedovoljno istraženog područja etnomuzikologije bački Bunjevaca. Autor iznosi nalaze istoriografske studije o upotrebi gusala, frula i gajdi kod Bunjevaca u Bačkoj, istoriografska

svidočanstva o gajdašu iz Aleksandrova a pod naslovom *Zavičajna etnomuzikologija Bunjevaca* – saopštava rezultate istraživanja muziciranja Bunjevaca u Đurđinu i Pavlovcu od sridine XIX do sredine XX vika.

Studija (D.Išpanović) *Mustulundžije – svatovski časnici kod Bačkih Bunjevaca* obrađiva specifičnost ovi svatovski časnika koji su gotovo jedinstveni kod balkanskih naroda.

U rubriki *Privod* dato je zaključno poglavlje australijskog autora dr Alex J. Bellamy-a iz njegove knjige *Formiranje hrvatskog nacionalnog identiteta: Viševjekovni san?* Na primeru formiranja hrvatskog nacionalnog identiteta pod uticajom nacionalizma prvog pridsidnika savremene Republike Hrvatske Franje Tuđmana, Bellamy primenjuje svoju koncepciju nacija i faktora koji doprinose formiranju nacionalnog identiteta. Bunjevačkim čitaocima ovaj privod olakšava razumivanje odjeka hrvatskog nacionalizma na odnose bunjevačke i hrvatske nacionalne manjine u Srbiji.

Reprint recenzije knjige Petra Pekića (1930), *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine* pod naslovom *Mađarizacija i demađarizacija Bunjevaca* iz pera Vase Stajića omogućiva sagledavanje društvene klime formiranja bunjevačkog identiteta u kontinuitetu od 18. vika do nastanka Kraljevine SHS/ Jugoslavije.

Tragom savrimenosti

Suzana Kujundžić Ostojić

Uvodna rič na svečanosti u Gradskoj kući 25. novembra 2015. godine

Poštivana čeljadi, dame i gospodo Faljen Isus, i dobro veče,

Okupili smo se na istorijski datum 25. novembar Dan velike narodne skupštine Srba, Bunjevaca, i ostali Slovena, koji se desio sad već daleke 1918. godine. Ali posljedice te skupštine i danas utiču na naše živote, i zato smo mi Bunjevci ovaj datum odabrali za jedan od naši nacionalni praznika.

Mr Suzana Kujundžić Ostojić, predsednica Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine, saopštava uvodnu rič u Gradskoj kući 25. Novembra 2016. godine

Taj dan pisala se nova istorija za naš narod, cilu Vojvodinu i buduću Kraljevinu Jugoslaviju. Bunjevačka delegacija, nji 84 na čelu sa svećenikom Blaškom Rajićom, zaputila se u Novi Sad, sa namirom da odabere bolji život i više prava za svoj narod. Odluka je pala i Vojvodina je prisajedinjena Srbiji.

Naši prici znali su pripoznat bitnost tog trenutka, kako postupit u njem i kojim putom krenit. Ni malo lak zadatak, za koji je u ono vreme, tribalo puno hrabrosti i mudrosti.

Ove dve osobine bile su potribne svim našim generacijama, da bi očuvali svoje časno ime – večeras su s nama i niki od potomaka delegata sa Velike narodne skupštine, što je još jedna potvrda da je put kojim idemo pravi.

Sve što danas imamo, od Nacionalnog savita, brojni udruženja, institucija, bunjevački govor u školama, mediji na bunjevačkom, stekli smo i očuvali s velikim naporima i željom da to sačuvamo za one koji dolaze posli nas. U tom su svojim imenom i prizimenom i željom da jasno kažu državi da su Bunjevci, pomogli svi elektori za izbor prvog saziva bunjevačkog nacionalnog savita. Posli njega uslidio je drugi pa treći saziv, sad aktuelni, koji je biran od devet izborni listi. Mnogi od nji su večeras s nama, i želim da njim se zafalim na iskazanoj hrabrosti i mudrosti.

U budućnosti koja dolazi mi Bunjevci želimo da budemo svesni svoje tradicije, ali moredni u skladu s vremenom u kojem živimo, želimo da postanemo ravnopravni stanovnici Evropske unije, kojoj stremi Republika Srbija, di smatramo da ćemo bit primer malog al nesalomivog naroda, koji bi mnogima mogo bit primer.

Saša Marković

Susret sa ratom – iz bezizgleda u izgled

Izlaganje dr Saše Markovića na svečanosti u gradskoj kući u Subotici 25. Novembra 2015 godine povodom nacionalnog praznika Bunjevaca Velike narodne skupštine Srba, Bunjevaca i drugih slovenskih naroda....

Poštovane dame i gospodo,

U vremenu jednovjekovne godišnjice tzv. *Velikog rata*, svedoci smo da je podsećanje na njega ishodište značajnih istorijskih trenutaka kako za narode, tako i za ljude ponaosob. Naizgled zvuči paradoksalno da pojava kakva je rat sa univerzalnim izrazom razaranja i istovremenim jedinstvenim iskustvom pojedinca može da podstakne nešto više od primordijalnog straha i instikta za očuvanjem života.

Ipak, osvrtno na rat pa tako i ovaj iz perioda 1914-1918 često nudi tumačenje, ne onih koji su savladani klonulošću i razočarani u humanost, već suprotno tome oslobađa stav onih koji u njemu vide veliku šansu nade i vere u bolje sutra upravo zato što su uzroci koji su doveli do rata, činom njegovog dešavanja trebali da budu otklonjeni. Rat je, dakle neizbežno trpljenje i pregnuće iza kojeg dolazi mogućnost spasa. Ovakav pogled na rat trebalo bi da neguje svaki narod čije patnje i gubici tokom razaranja prevazilaze moć racionalne pojmljivosti, jer time podnete žrtve nisu uzaludne i neutešenost preživelih postaje podnošljivija. "Da nije kože duša da iskoči", svedočila je o onom ratu Isidora Sekulić.

Živ čovek je plašljiv, ali strah njegov nije mogao da bude izgovor da druge izneveri. Pobeda na strahom osmišljava se vizijom budućeg tre-

nutka u kome je rat nestao, a život je zacelio rane i bio korak dalje od moguće obnove sukoba.

I Bunjevačka ratna stvarnost dovela je do ispitivanja granica izdržljivosti. Višedecenijsko predratno suočavanje sa politikom nametljivosti u Austro-Ugarskoj monarhiji uslovalo je jačanje pobude o bunjevačkom identitetu i inspirisalo istraživački rad u vezi sa tim.

I u takvim situacijama kada su ljudi poput Ivana Antunovića, Mija Mandića i Blaška Rajića primer istrajnosti i odgovornosti u osmišljavanju narodne samostalnosti treba imati na umu da je strana kojoj to ne odgovara takođe zaokupljena ostvarenjem svog koncepta asimilacije Bunjevaca u mađarski nacionalni i politički identitet. I ona nije bez uspeha, istorijski izvori potvrđuju i tu konstataciju. Zvanični popisi išli su i do dvostrukog umanjenja Bunjevaca.

Ipak, doslednost u poduhvatu nacionalne emancipacije Bunjevaca mogla je da se zaljulja, ali ne i da se ugasi. Šta više, i u ratnim okolnostima, kada je pritisak vlasti postao izrazito militantan, nacionalizacija nemađara često je zapadala u ćorsokak. Tokom ratnih godina iskušenja su bila brojna, a osvetoljubivost Monarhije dosledna. Politički zagašeni, brojni Bunjevci, kao i brojni Srbi, bili su deo vojske poterane da se bori protiv bliskih naroda. Mnogi nisu izbegli tragične okolnosti, ali se niko od njih nije predavao stihiji situacije. Ljudi su se snalazili, bilo je i malodušnih ali su oni učvrstili dosledne da istraju na pravom putu emancipacije bunjevačkog identiteta.

Nada je pronađena u afirmisanju ratnog cilja Kraljevine Srbije, a to je stvaranje jugoslovenske države. Glib rata, i tokom 1918. godine mnoge vojno-političke stručnjake na zapadu je deprimirao. Nije se računalo na "polet povratka kući". Jednom probijen Solunski front je uslovio bespovratnu nadu u pobedu i mir. Krajem oktobra i početkom novembra 1918. slovenska misao duboko potiskivana iz ilegale izlazi u punom sjaju. Najbrojniji građani Subotice, Bunjevci i Srbi reaguju. Podstaknuti uspesima vojske Kraljevine Srbije oni osnivaju Bunjevačko-srpski narodni odbor. "Bunjevci i Srbi grada Subotice održali su u nedelju pre

podne u 10 sati narodni zbor pa je bilo do 10.000 posetilaca... Bunjevci i Srbi grada Subotice svijesni svoga slovenskog imena, krvi i jezika, a primajući i usvajajući načelo celoga kulturnog sveta, po kome svaki narod ima pravo odrediti sam svoju sudbinu, odlučuju da biraju mesni bunjevako-srpski Narodni odbor.”

Uzdajući se u pravo naroda na samoopredeljenje, koje je promovisao američki predsednik Vudro Vilson, tada već znameniti emancipator Bunjevaca, sveštenik Blaško Rajić je izjavio: „Mi smo svi jedan narod, sinci majke Jugovića. Mi ćemo zajednički, jer smo mi Srbi i Bunjevci jedno. Ne sme da nas rastavlja način kao se ko krsti, da li ovako (krsti se šakom) ili ovako (krsti se s tri prsta). Ko nas dili taj je neprijatelj naš. Ako se pak mi sami dilimo, mi smo nerazumni ljudi.”

Bio je ovo ujedno i odgovor primamljivim ali nepoverljivim izjavama nove mađarske vlasti koja je navodno nudila Bunjvcima priliku da „očuvaju svoju narodnosnu samostalnost, kako oni ne bi pretapanjem propali i pretopili se u Srbe i Hrvate”. Bilo je kasno za bilo kakav povratak, sve nade Mađarska je izneverila u svojoj dotadašnjoj usko nacionalističkoj politici. Krajem oktobra – 25. po starom kalendaru, a 5. novembra po novom kalendaru 1918. godine formirano je i Narodno veće Srba i Bunjevaca u Somboru.

Usledile su pripreme za narodnu skupštinu koja je trebala da obznani viziju političke budućnosti Bačke, Banata i Baranje. Tokom ovih priprema sudarili su se različiti konceptualni pristupi jugoslovenskom jedinstvu. Nije bilo dovoljno izdiferencirano stanovište u direktnom priključenju Kraljevini Srbiji.

Konačnu dilemu oko načina ujedinjenja Vojvodine rešila je Velika narodna skupština, održana 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu. U radu skupštine učestvovalo je 757 poslanika, od toga bilo je: 578 Srba, 84 Bunjevca, 62 Slovaka, 21 Rusin, 3 Šokca, 2 Hrvata, 6 Nemaca i 1 Mađar. Na Skupštini jedinstveno je prihvaćena rezolucija da se Banat, Bačka i Baranje priključe Kraljevini Srbiji (tačka 2. rezolucije).

Pobedi ove koncepcije doprineli su predstavnici Bunjevaca, pre svih sveštenik Blaško Rajić, koji je, tada rekao: „Naša buduća jugoslovenska država je kao jaje, iz koga će se izleći orao, koji će se dići nebu pod oblake. No kao što jaje, ako je u njemu samo belance, ne vredi ništa, jer nema u njemu sadržine, žumanceta, tako ni Jugoslovenstvo samo za sebe ne vredi ništa: ono bi bilo samo belance u jajetu, a sadržaj je ovoga jajeta srpski narod u Srbiji”.

Bio je ovo izraz jedinstvenog srpskog i bunjevačkog nastupa u Vojvodini u vezi sa određenjem budućnosti koja je prepoznata u jednoj državi sa oreolom zanesenjačkog idealizma koji je uprkos političkom životu novoformirane države, opstajao i kasnije i čini temelj i danas bunjevačkog samostalnog političkog istupa. On može da smeta nekom, ali ne može da se zanemari, a u tome i leži snaga pokrenute potrage za demokratskom zrelošću Bunjevaca.

Sretan praznik i odolevajte stranputicama koje često kamufliraju put.

Saša Marković

U potrazi za idejama Ivana Antunovića Zamke samoobmana

Izlaganje dr Saše Markovića povodom 200 godišnjice biskupa Ivana Antunovića u KUD „Bunjevka“ u Subotici.

Preispitivanje dostignutih saznanja, kako u drugim, tako i u historijskoj nauci, kako o događaju tako i o istaknutim pojedincima, kako kod drugih naroda tako i kod Bunjevaca, a čija je misao ostavila trag je stalna potreba koja bi trebalo da se izbori sa prihvatljivim ili manje prihvatljivim zacrtanim modelima tumačenja o načinu odvijanja prošlosti.

Izbegavanje potčinjenosti ideološkim okvirima zahteva od istraživača najpre suočavanje sa sopstvenim stavovima a potom i sa dostignućima drugih. Oblikovanje slike o mnogostranoj prošlosti je proces koji, i pored odgovornog i iscrpnog izučavanja, nameće istraživaču oprez u konstatacijama, a sigurnost pospešuje jačanjem verovatnoće, a ne izlivom arogantne istinonosti u navodnom određenju prošlosti. Često smo svedoci da su određena saznanja imala tendenciju eshatološkog tumačenja i nespremnosti na bilo kakav relevantan izazov. Na taj način, zbog nepostojanja dijaloga, kako u društvu tako i u struci, iskušenja su postajala neprijateljske namere koje sknave prihvatljivu sliku i ideološku uklopljenost. Dileme i polemika su se pretvarali u opstruktivan susret argumenata međusobno nadmenih i nespremnih za suočavanje.

Posledica toga bila je društvena nedorečenost puna protivurečnosti o identitetu naroda i pojedinca – ni Bunjevci nisu ostali izvan ovog konteksta. Procep između potrebe da se suočimo sa (ne)odgovarajućim vrednostima, koje su postojale u prošlosti i redukovane slike o njima

koje su nudile političke elite u svom svrsishodnom tumačenju, onemogućio je uravnotežen i iznijansiran pogled. Oblikovana dihotomija doživljavala je epistemologiju kao nepotrebnu stranputicu, a ekskluzivizam je bio uzdanica dogme u stanovištu koja se prikrivala i demagoškim pluralizmom.

Sa ovakvim konceptom društvene kalakurnice suočila su se i tumačenja prošlosti Bunjevaca i lika i dela Ivana Antunovića. Uprkos poziva mnogih na njegove ideje, jedinstvena i istraživački utemeljena biografija o ovom značajnom intelektualcu je izostala.

Na tragu horizonta Ivana Antunovića, Postmoderna, prepoznata i na ovim prostorima, stvorila je stereotip ubrzanog i gotovo trenutnog saznanja. U takvim okolnostima za mukotrpan istraživački rad, kao jedini i jedinstveni put do saznanja, niko nije imao niti ima vremena. Radije se upotrebljavala i upotrebljava konzumacija, što pozitivna, što negativna, već izrečenog.

Tu leži ona prepoznata opasnost i od strane jednog od najuticajnijih intelektualaca Erika Hobsbauma koji piše o "kraju kulture" aludirajući na nedoraslost elite ali i naroda u pokušaju da odole iskušenjima savremene epohe. Umesto klasičnog i uspešnog pitanja "Šta se desilo u istoriji, kada i zašto?", piše Hobsbaum, brojni danas postavljaju pitanje "Šta o tome misli ili je mislio svet?". U ovim okolnostima historiografija se ne bavi samo istraživanjem prošlosti, već "predstavlja retrospektivni osvrt na postojeću stvarnost."

Dakle, saznanja o prošlosti se koriste i da bi se opravdalo neko aktuelno stanovište u kome može i da dominira emocija. Oslonac na emociju u stvaranju "istorijskog pamćenja" otvara više prostora za različite poglede koji nemaju nameru da ulaze u dijalog, već istrajavaju na sopstvenom do rizika konflikta i to čak i kada su svesni svojih nedostataka. Prostor bivše Jugoslavije, poslednjih decenija je upravo očigledan primer o primeni ovog obrasca koji je širini i saznanju predpostavljao skučenost i uobrazilju. Svojevrсна "muzika istorijske osećajnosti" kako Hobsbaum naziva milozvučnu emotivnu obuzetost istorijom i sobstvom

je bumerang koji najviše problema upravo zadaje onima koji drže do nje. U ovakvom diskursku delo Ivana Antunovića bio je prevelik zalogaj, a skroman duhovni apetit nas mnogih nije ni previše čeznuo za njim. Ostalo nam je da ga redukujemo i, zato što ne možemo da ga zaobiđemo osposobimo za "našu stvar". Ipak, moramo da priznamo to je veoma teško jer prosvetiteljska ličnost Ivana Antunovića teško se uklapa u nama odgovarajuće obrasce. Konzumacija ponečeg je zapravo jedini način da se Antunović prikaže kao "posve naš", a nikako "njihov". Ovo je bezumlje koje ne vodi nikud do udaljavanja od dela Ivana Antunovića i stvaranja simulakruma njegovog podobnog lika. Takva ikonografija neprihvatljiva je iz brojnih razloga, a svakako najpre iz odgovornosti prema budućim generacijama koje imamo na umu – jer iluzije propadaju, a ruševine ostaju.

Suzana Kujundžić Ostojić

O Ivanu Antunoviću iz drugog ugla

Dvisto godina od rođenja Ivana Antunovića, našeg priporoditelja i prosvitlitelja, dobar je trenutak da sagledamo sebe ko nacionalnu manjinu, počevši upravo u okviru ovi 200 godina.

Slušajući prithodno izlaganje dr Saše Markovića, ko pripadnica bunjevačom narodu, ositila sam par oštrica, koje bi po prirodi stvari želila oma odagnat iz razmišljanja. Al, ako želimo napridovat, onda moramo i sagledat one stvari koje nam ne iđu u prilog il koje ne radimo baš najbolje. Zaklapanje očivi prid takim činjenicama samo nas vodi dalje u samoobmanu, a to je je slipa ulica.

Naša bunjevačka istorija odvijala se u segmentima, parcijalno. Taman se štogod postigne, uspije, onda se opet zakoči i stane, pa se stagnira il propada, pa se opet krene, često iznova. Zbog čega smo često u nikim istorijskim procesima na početku iako bi tribali uveliko bit na kraju.

Na ove prostore došli smo jel smo bižali od rđavog, od gladi, buna, Turaka, a tražili smo boljitak i prosperitet. Seobe Bunjevaca pridvodili su franjevci, odnosno svećenici, što je bio i naš Antunović. I kad se pogleda naša istorija, kroz koju se pripliče i kultura i jezik, ona je vezana za franjevce i svećenstvo. Oni su u bunjevačkom narodu bili onaj tanki sloj inteligencije, koji je brinio za narod i u duhovnom i u intelektualnom smislu.

Pa opet i med njima nisu svi svoju dužnost prema narodu isto ispunjavali, a Antunović je svoju obavljao tako da je uspio trgnit naš narod, prosvitlit ga i navest na novi i drugačiji put.

Antunović je bio čovik svojeg vremena, odlično se u njem snalazio i dobro ga razumio. Otaleg su i rezultati njegovi dilovanja izuzetni i protežu se i do današnji dana. Postavlja se pitanje koliko smo mi danas ljudi svojeg vremena i kako se uspivamo snać sa zadacima koje prid nas postavlja naša zajednica i rišavanje naši problema.

U traženju modaliteta vrlo često nekritički pristupamo gotovim matricama, koje je imo Antunović, al koje danas više nije moguće sprovest, jel se svit, a i prilike u njem, oko nas potpuno prominio.

Ko čovik koji je održavo žive veze s ondašnjim velikim ljudima jasno je uviđo šta nama Bunjevcima sve triba i šta nemamo. U nikoliko navrata on sam i piše, kako ga je muka natirala da se bavi onim poslom za koji smatra da nije dorasto, al da drugog nema da ga zamini. Bio je suočen sa brojnim problemima, ali i je rišavo, na sebi svojstven način, što ga je učinilo velikim.

Antunović je prije svega bio čovik crkve, duboko vezan za Boga i religiju o kojoj je najviše piso. S druge strane nije pristo osićeat prisnost i ljubav prema svojem narodu, otaleg i želja da mu pomogne, osavrmeni ga, kako bi i on bio u ravni sa drugima, da se sačuva od odnarođivanja.

Te dvi njegove velike ljubavi su se priplićale kroz njegov životni i radni vik i ostavile iza sebe neizbrisiv trag, kojem smo se uvik vraćali i koji nam je bio smernica.

Al, prithodni autor je na žalost u pravu (misli se na dr Sašu Markovića). Nismo Antunovićevu bogatu biografiju, dila i članke sabrali i pokušali ji sagledat iz ugla istorijskog perioda u kojem je živio i stvaru, i pokušali nike od ti zaključaka primenit u sadašnjost.

Primera radi, uvik se ističe kako je Antunović, o svojem trošku iškulovo 200 dice, al malo je poznato da je med njima bilo najmanje Bunjevaca. Bilo je Nemaca, Mađara, što mu je pomoglo kad je se moro pravdat crkvenim vlastima zbog toliko dice koje se svakodnevno nalaze kod njega u plebaniji na užni, bilo ji je oko 70. Antunović je pomago svakom

ditetu u kojem je pripozno žed̄ za znanjom i sposobnost da ga usvoji, brez razlike kojem narodu pripada. Mijo Mandić bio je jedan od njegovi đaka, kojeg je istorija zapamtila i koji je naš narod zadužio.

Antunović je živio veoma skromno, odrico se zarad drugi, piso i putovo kako bi osvojio nove vidike i iz nji pokrećo mnoge pionirske dilove kod nas, od novina, kalendara, knjiga, romana, prosvetiteljstva...

U pogledu iz današnje perspektive, seobom Bunjevaca u ove krajove i društvenom ulogom koju smo imali, jasno nam je bila zacrtana sudbina. Jel, šta je sudbina naroda koji živi na tuđoj teritoriji, koji nije imo ni želje ni mogućnosti da zasnuje svoju državu? On mora bit svoj na tuđem, dovoljno jak da očuva svoje pod raznim naletima koji to žele izbrisat, i tom odolivat jako dugo, podnoseć iz generacije u generaciju brojne žrtve kako bi u samoočuvanju opsto. I taj niz se nastavlja i danas.

Antunović je to uvidio i sagledo iz perspektive ondašnjeg vrimena i shodno tom bio pansloven, jel je smatro to spasom za nas. Smatro je i Srbe i Hrvate našom braćom, od koji triba tražit saradnju i nesebično nudit svoju.

Takim jezikom su i pisane Antunovićeve knjige, koji je danas sasvim arhaičan i pokatkad teško razumljiv. Dok je „Bunjevačko šokačke novine“ piso narodnim – bunjevačkim jezikom, kako bi bile razumljive širokim narodnim masama.

„Bunjevačko šokačke novine“ čitali su Bunjevci iz Bačke, al i čitaoci u Baranji, Banatu, Sremu, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori. U „Bunjevačkim novinama“ pokrenuta je i tema jezika, odnosno kojim jezikom pisat u novinama i na kojem jeziku učit bunjevačku dicu – Antunović nije bio na strani oni koji su smatrali da to triba bit na ikavici, već na ilirskom, a kasnije na hrvatskom jeziku.

Hrvatski jezik, po njegovom mišljenju, trebali su po njemu prihvatit i Srbi i odreć se ćirilice, kako bi bili kulturološki još bliži Hrvatima.

Antunović je odlično razumio da dobri i skladni odnosi med Srbima i Hrvatima pogoduju najboljem i najbržem razvoju Bunjevaca, ko njevom prirodnom okruženju, jel imamo uticaja i jedni i drugi, u svojem nacionalnom identitetu. Mi smo danas svidoci loši i poremećeni odnosa ova dva naroda, u kojima se neritko koriste Bunjevci. Pitam se očemo li dočekat nike druge društvene prilike u kojima nećemo bit nikom teret i pritnja što postojimo, već nacionalna manjina koja spaja dva naroda, a koja se pri tom izborila za sopstveno očuvanje i samosvojnost.

Uporedimo nikoliko podataka, koji će nam bolje prikazat sliku Bunjevaca kadgod i sad. I u ono vrime kad je Antunović krenio u buđenje Bunjevaca od poodmakle mađarizacije, s kraja XIX vika, bilo je veliko kašnjenje. Prosvetiteljstvo je već protutnjilo kroz napridnu i razvijenu Evropu, dok je konačno došlo i do bački Bunjevaca, u ondašnjoj Južnoj Ugarskoj.

U vrime kad je živio i radio Antunović, bilo je svega pet posto pismene bunjevačke populacije, danas je procenat nepismeni oko 10 %. („Bunjevačko šokačke novine“ Antunović je prodavo u 5.000 primeraka, a primerke je nosio i on sam na koli, od salaša do salaša.) Danas ko bunjevačka zajednica imamo svega 10% mladi Bunjevaca koji se nalaze na studijama, što je daleko ispod državnog proseka.

Dakle, pomakli smo se za ovi dvisto godina, al kasnimo i dalje za većinskim narodom. Al ono što nas najviše pritiska je naša demografska slika koja nemilosrdno ide nadoli. Imamo li još tušta vrimena za naša pripucavanja, neslogu i dogovore?

Bunjevački kulturni forum

Aleksandar Raič i Zvonko Stantić

Formiranje bunjevačkog nacionalnog identiteta i Bunjevačka matica - teze za dijalog

Dokument pripremljen za Kolegijum pridsidnika Odbora Bunjevačke matice za nauku, za jezik i književnost i za istoriju ko okvir za pripremu Programске osnove za dilovanje Bunjevačke matice pridviđene Statutom Matice član 23. alineja 3.

Bunjevački problem i perspektive njegovog rišavanja

Nemilosrdni, ugrožavajući problem bunjevačkog naroda danas i u budućnosti je - njegova ubrzana depopulacija, prvenstveno zbog apstinencije od javnog izražavanja bunjevačkog nacionalnog identiteta. Trend depopulacije i gašenja govorne zajednice Bunjevaca vodi nestanku Bunjevaca u Srbiji, ko etničko-kulturne grupe, nacionalne manjine i nacionalne zajednice već krajom tekućeg 21. vika.

Ovaj problem objašnjava se nerazvijenošću i odsustvom inicijativa u našoj kulturnoj i političkoj eliti da se postigne demokratsko solidarno organizovanje bunjevačke nacionalne zajednice ko civilnog i političkog društva.

Kaki su izgledi rišavanja ovog problema i izvlačenja naše zajednice iz stanja malog ugroženog naroda, blokiranog na razvojnoj etapi "egzotičnog etničkog relikta"? Koji su faktori nalaženja rišenja za ovaj vitalni problem bunjevačke nacionalne zajednice? Koja rišenja ovog problema su nam dosad ponudita?

Ko izlazne strategije u rišavanju ovog problema prid sobom imamo obiluzja **četiri politička programa** opstanka i razvoja Bunjevaca (vidit programske platforme devet lista na izborima za Bunjevački nacionalni savit 2014. godine):

a) Laissez faire program opstanka i relativizacije signala postepene depopulacije Bunjevaca ko **reliktne etničko-kulturne grupe** sa crkvenom organizacijom ko faktorom ideološke integracije realno nepostojeće, zamišljene bunjevačke zajednice – program nacionalno neutralnog „saživota“ Bunjevaca, Hrvata, Srba i Mađara i „prirodne“ asimilacije Bunjevaca u većinske nacionalne zajednice.

b) Program stacionarnog rasta-odrzanja Bunjevaca ko **nacionalne manjine** – devolutivne, na duži rok neodržive zajednice, kojoj je dodiljen državno-politički status administrativno strukturisane manjine, sa utvrđenim ličnim i manjinskim pravima njezini samo-kategorizovani pripadnika i kulturnom autonomijom ko krajnjim dometom realizacije nacionalnog samoodriđivanja; Bunjevački nacionalni savit (BNS) ko krovna institucija bunjevačkog političkog društva; bunjevačke stranke integrisane u politički sistem titularne nacije - ko slidbenice veliki nacionalni stranaka koje se bore za vlast.

c) Program održivog razvoja zajednice nacionalno samoidentifikovani Bunjevaca putom koalicija organizacija **civilnog društva**. Po statutarnoj definiji Matica je organizacija civilnog društva (OCD) - „samostalna, interesna, nestranačka i nekonfesionalna nevladina, neprofitna organizacija – jedinstvena institucija Bunjevaca u Republici Srbiji sa posebnim nacionalnim opredeljenjem u kojoj se dobrovoljno udružuju i okupljaju Bunjevci, kao i ostali građani u Srbiji i naši sunarodnici u inostranstvu u cilju ostvarivanja, ispoljavanja i očuvanja kolektivnih interesa i prava Bunjevaca koji žive u Srbiji radi njihove zaštite i unapređenja” (Statut član 1).

Prema ovim odredbama, Matica je krovna (jedinstvena) organizacija civilnog društva (OCD) koja razvija bunjevački nacionalni identitet kroz proces formiranja tvrdnji o smislu i sadržini tog identiteta, kroz postupke

pripisivanja (atribucije) formulisani tvrdnji pripadnicima bunjevačke zajednice i putom obezbeđivanja prijema ovi tvrdnji i pripisivanja isti većini bunjevačke populacije. U ovom procesu središnju ulogu imaju markeri (spoljašnja obilježja) nacionalnog identiteta i pravila njegov tumačenja, kombinovanja ili davanja pridnosti nikim od markera, u različitim okolnostima. Razvijanje markera nacionalnog identiteta za Bunjevce, omogućiva njevo pridstavljanje drugima i dobijanje podrške od drugih, ko posebnoj nacionalnoj zajednici sa svojstvenim socio-kulturnim karakteristikama, koje ji razlikuje od drugih zajednica.

d) Program borbe za status Bunjevaca ko **(sub)nacije** – priznanja ko **konstitutivnog naroda** organizovanog u državnom obliku - samostalno ili u simbiozi s većinskom nacijom u nikom obliku države – federacije, autonomije – program najmanje vjerovatno, ali ne i nemoguć u jednom dila.

Koja je realna ostvarljivost ovi razvojni ili konzervirajući politički programa? Koje faktore ostvarljivosti moramo imati u vidu? Bunjevačka matica je jedan od takih faktora. Ali, kakva Matica? Odgovor na ova pitanja može dati argumentovan, kritički dijalog.

Bunjevačka matica i principi njezinog dilaovanja

U praksi aktivnosti sadašnje Matice, prisutne su karakteristike navedeni nivoa društvenog oblikovanja identiteta Bunjevaca - što znači da dilaom odstupa od svoje statutarne programske perspektive organizacije civilnog društva.

Ad 1 – u fokusu dilaovanja Matice ko NVO nije borba za solidarno bunjevačko civilno društvo, za taj zadatak joj nedostaje razvijena bazna organizacijska struktura, izolovana je od znatni dilaova bunjevačke populacije; nema mogućnosti da uspostavi stabilnu koaliciju bunjevački OCD-NVO u partnerskom nastupu prema drugim sektorima društava u kojim Bunjevci žive; nedostatak široke baze članstva i simpatizera nastoji nadoknaditi koalicijama sa strankama koje deklarišu negiranje Matice kao samostalne institucije bunjevačkog civilnog društva;

Ad 2 – privlačiva klubsko-kameralni sindrom u *načinu dilovanja koji članstvo Matice svodi na posmatračku publiku* ne podstiču na debatu, kritiku i razvijanje aktivnog odnosa prema stvarnosti; bez razgraničavanja i reagovanja na antibunjevačka ideološka gledišta u literaturi i medijima; zanemarena unutrašnja struktura edukativnih i istraživački autorski jedinica (standardizacija jezika, istraživački projekti, pridavanja otvorenog univerziteta), izdavaštvo oslonjeno na beletristiku, najviše poeziju, bez kritičke valorizacije, čija recepcija u etničkoj bazi nije transparentna; Matica i drugi bunjevački izdavači tolerišu da bunjevačke pisnike u Biblioteki Srbije zvanično, na bazi jedinog postojećeg kriterijuma -LATINICA-, svrstavaju automatski u hrvatske književnike. Činjenica da o tom iznenada govorimo nakon dve decenije od reosnivanja Matice i skoro isto toliko od osnivanja Nacionalnog savita, ubedljivo svidoci o potrebi veće analitičnosti.

Ad 3 – *odustajanje Matice od uloge krovne organizacije civilnog društva*; rezultatom njezinog učešća na izborima za BNS 2014. godine, doveden je u pitanje njezin legitimitet – umesto 6 od 21 mandata ili 34,18% u BNS ostvarenih na izborima 2010. godine (Matica ko okosnica liste „Sad i uvek samo Bunjevci“ pod vođstvom mr S. Kujundžić Ostojić, koja je okupila u koaliciju tri NVO i jednu bunjevačku stranku), na izborima 2014. godine Matica učestvuje ko samostalna lista, slabo prihvaćena u izbornoj bazi (osvojila 1 od 19 mandata ili 5,26%);

Ad 4 – *programski eklektizam bez jasne strategije formiranja bunjevačkog nacionalnog identiteta*: povezivanje Matice sa klerikalno etabliranim organizacijama (crkva u Hrvata), etničko-kulturni neutralizam (svi smo Bunjevci), retradicionalizacija (akcent na ciklusu virsko-običajni kulturni manifestacija), neuspjeh u angažovanju bunjevački intelektualaca.

Iz navedenog proizlazi da se programske osnove dilatnosti Matice moraju proširiti na dosad nepokrivena područja kulture i društvene mobilizacije Bunjevaca i zasnivat na slidećim aktuelnim principima,

markerima i etičkom kodeksu izgrađivanja bunjevačkog nacionalnog identiteta:

a) *Principi* – vizija budućnosti Bunjevaca, misija i ciljevi Matice (bunjevačkih organizacija).

Vizija – moderna solidarna održiva bunjevačka zajednica sa jasnom kritički rekonstruisanom prošlošću, aktivnom sadašnnošću i budućnošću, zasnovanom na demokratski organizovanom, evropski orijentisanom bunjevačkom civilnom društvu – bunjevačkoj neteritorijalnoj domovini.

Misija Matice – okupljanje i udruživanje Bunjevaca, koji se posebno nacionalno samoidentifikuju, radi ostvarivanja kolektivni interesa putom institucionalizovane kulturne autonomije i etno-kulturno i građanski orijentisani bunjevački organizacija civilnog društva i lokalni i regionalni mriža virtuelni radionica napridne prakse i koalicija za ostvarivanje ljudski, nacionalni i opštedruštveni građanski prava Bunjevaca.

Ciljevi Matice – otkrivanje, monitoring i uticaj na faktore održivog razvoja bunjevačke nacionalne zajednice ko ravnopravnog manjinskog demokratskog subjekta Republike Srbije i njezine Autonomne pokrajine Vojvodine; održavanje i unapriđivanje postignuti ostvarenja u oblasti kulturnog dilovanja; prisustvo Matice na dnevnom nivou u svim lokalnim zajednicama bunjevačkog stanovništva (klubovi Bunjevačke matice); širenje članstva Matice do obuhvaćanja većine bunjevačke populacije u prograničnom evro-regionu Subotica-Sombor-Baja, posebno obrazovani agilni građana mlađeg uzrasta i produktivnog kontingenta stanovništva; građansko etno-kulturno i nacionalno obrazovanje i društvena afirmacija bunjevačke kulturne i političke elite; koalicija demokratski legitimisani bunjevački OCD, sa efektivnim kapacitetom i uticajnim mandatom u BNS i drugim državnim agencijama i NVO, u zemljama sa bunjevačkom populacijom i međunarodnoj zajednici; programsko institucionalno utemeljenje i ekipiranost radnog sastava Matice za dilovanje ko otvorenog bunjevačkog univerziteta.

b) *Markeri* autentičnog dilovanja rukovodstva i članstva Matice su grupe problema i načina ponašanja čije prisustvo u njegovom diskursu ima značenje dokaza posvećenosti rješavanju problema bunjevačke zajednice:

1) Pitanja uspostavljanja i nigoivanja *odnosa Bunjevaca i srpske države ko matične države* koja treba da zastupa njeve nacionalne interese:

- Razvijanje Bunjevačkog nacionalnog saveta kao demokratskog oblika integracije bunjevačke nacionalne manjine u Republici Srbiji i krovne institucije realizacije kulturne autonomije bunjevačke nacionalne zajednice u Autonomnoj pokrajini Vojvodini;
- Uspostavljanje kontinuirane, na više nivoa ostvarivane kontrole baze bunjevačke zajednice nad delovanjem bunjevačkih demokratskih institucija, posebno u situacijama konfrontacije i izrazitog uticaja političkih stranaka u tim institucijama;
- Vojvođansko pitanje i konstitutivnost Bunjevaca u Srbiji,
- Etnocid nad Bunjencima 1945. godine i sukob hrvatskog i srpskog nacionalizma na tlu Bačke,
- Sticanje i realizacija statusa nacionalne manjine i pitanje subjekta izgradnje bunjevačke nacionalne zajednice (autohtonost nacionalnog samo-određenja Bunjevaca a ne „umjetna tvorevina“),
- Oblik političke zajednice Bunjevaca u Srbiji i prikogranični evro-integracijski region bunjevačkog (Bajskog) trograđa.

2) Pitanja o odnosu prema *hrvatskoj nacionalnoj manjini u Srbiji i Bunjencima izvan Srbije*:

- Zasnivanje i održivost saživota dvi nacionalno različito samoidentifikovane bunjevačke etničke zajednice,
- Uticaj hrvatskog i srpskog nacionalizma na različite ideološke orijentacije u bunjevačkoj etničkoj zajednici,
- Bunjevačko-hrvatska aktivna koegzistencija (interes opstanka obe zajednice u Srbiji potvrđen odbacivanjem Tuđmanovog projekta „humanog preseljenja“ Bunjevaca i Hrvata u Slavoniju i na otoke).

- Nigovanje osićanja zajednice Bunjevaca iz Srbije i izvan Srbije sa istim etničkim poriklom, kulturom i jezikom nuz uvažavanje razlika nastalih uslid usvajanja različiti nacionalnih identiteta.
- Uloga RKC u mađarizaciji i hrvatizaciji Bunjevaca i razlikovanje nigovanja virsko-kulturne tradicije i klerikalizma.

3) Pitanja *ravnopravnosti* različiti manjinski zajednica u multinacionalnoj Srbiji i AP Vojvodini

- Bunjevci i područja opšte ravnopravnosti svi manjina
- Područja pozitivne diskriminacije manjina bez države, posebno Bunjevaca ko manjine bez crkvene podrške.

4) Pitanja odnosa Bunjevaca prema evrointegracijskim procesima

- Evropska promocija statusa Bunjevaca kao malog naroda bez države i domorodačke ugrožene jezičke zajednice
- Vidljivost u institucijama EU i uloga Bunjevaca kao učesnika evropskih regionalizacija.

5) Pitanje uticaja globalizacije na opstanak i razvoj bunjevačke zajednice

- Tradicionalna kultura i održivi razvoj bunjevačke zajednice u uslovima globalizacije.

c) *Etički kodeks* Matice - okvir zajedničkih principa (dužnosti, poverenja, čestitosti i odgovornosti) i standarda etičkog ponašanja - minimalno prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanje članova Matice.

(A) Odgovornost prema osobama kojima Matica služi, zbog kojih je osnovana: poštovanje prava, digniteta, kulture i identiteta članova Matice i svih Bunjevaca.

Matica svoje članove i simpatizere, Bunjevce koji se samoidentifikuju kao pripadnici bunjevačke nacionalne zajednice, tretira s poštovanjem,

ohtabrujući ji da razvijaju svoj bunjevački nacionalni identitet, međusobno iskreno dile ideje koje taj identitet bogate i učvršćuju, izbegavajući bilo kake pridrasude na osnovu pola, dobi, vire, obrazovanja il drugog ličnog svojstva. Oni triba da pokazuju doslidno poštitvanje prema svim Bunjevcima kao etnikumu zajedničkog porikla, kulture i jezika, uključujuć Bunjevce koji se samoidentifikuju ko pripadnici hrvatske nacionalnosti ne osporavajuć ljudsko i manjinsko pravo drugi na različito nacionalno samoodređenje.

Članstvo u Matici nespojivo je sa članstvom u organizacijama koje negiraju pravo Bunjevaca na samoodređenje kao posebne nacionalne zajednice i sa ponašanjem koje odobrava takvo negiranje.

(B) Odgovodnost za etničko samoidentifikovanje i nacionalno samoodređenje i profesionalnu kompetentnost

Odgovornost je Matice da prati i preuzima istraživačke i edukativne korake kako bi olakšala i ubrzala formiranje bunjevačkog nacionalnog identiteta kod Bunjevaca različitih generacija, obrazovnog nivoa, geografske lokacije (na selu i u gradu, u Srbiji, Mađarskoj i drugim lokalitetima). Članstvo Matice ima odgovornost za očuvanje, učenje i usavršavanje štokavske ikavice kao bunjevačkog jezika i nigovanje bunjevački običaja i kulture ko obiluzja pripadnosti bunjevačkoj etničkoj zajednici. Virski oblikovana tradicionalna kultura Bunjevaca je njeva zajednička etnička baština i ne može bit politički korišćena za nacionalno podvajanje bunjevačke zajednice i nacionalističku propagandu. Odgovornost je Matice za stvaralaštvo Bunjevaca i dizanje njihovog nivoa obrazovanja i usvajanje postignuća savrimene nauke, kulture i umitnosti u oblasti ravnopravnosti sa drugim okružujućim nacionalnostima - to je uslov održivog razvoja Bunjevaca ko posebne nacionalne zajednice. Posebna je odgovornost Matice za obrazovanje i stvaranje uslova za ispoljavanje profesionalne kompetentnosti bunjevačke naučne, kulturne i političke elite kao važnog činioca formiranja bunjevačkog nacionalnog identiteta.

Neprihvatljiva je ravnodušnost i ostajanje bez odgovora Matice i njezini aktivista na sve vidove potcinjivanja, sramoćenja, osporavanja i svojatanja vridnosti i bunjevačke baštine važnih za samoidentifikovanje i nacionalno samoodređivanje Bunjevaca, bilo sa strane sami Bunjevaca, bilo od pripadnika drugi nacionalnosti.

(C) Integritet i društvena odgovornost prema široj javnosti

Odgovornost je Matice za praćenje zbivanja na terenu bunjevačkog trograđa Subotica-Sombor-Baja u većini bunjevačke populacije – za ubrzanu depopulaciju, gubljenje nacionalnog identiteta, kulturnu stagnaciju na stadijumu versko-etničkog „relikta“, za građansku neslogu i strančarenje. Odgovornost postojeći bunjevački organizacija civilnog društva, njihovog rukovodstva, stručnjaka, publicista, nastavnika, da ostanu mobilizaciona struja društveni zbivanja u bunjevačkoj zajednici, u toku ideja i informacija, u održavanju integriteta u ponašanju, u publikacijama i forumima. Matica ne mož ostati bez jasnog stava i javnog komentara na pitanja od značaja za formiranje bunjevačkog nacionalnog identiteta i za položaj bunjevačke nacionalne zajednice u aktuelnim društveno-političkim i kulturnim zbivanjima. Posebno, Matica ne mož izbegavati komentare i raspravu o sopstvenoj aktivnosti u granicama kolegijalnosti i profesionalizma, bez koji ne mož napredovati i uticati na promene kulture javne riči u drugim sektorima bunjevačke zajednice.

Odgovornost je Matice da prati, signalizuje i javno vridnuje pozitivno i negativno dilovanje, ideološka strujanja i pojave u kulturnom, umitničkom, naučnom, virskom i političkom životu koji doprinose ili odmažu formiranju nacionalnog identiteta i nacionalnog ponosa Bunjevaca. Posebna je odgovornost Matice da blagovremeno i kritički progovori o pojavama gubljenja ličnog i bunjevačkog integriteta sopstvenih članova, aktivista, pripadnika inteligencije i ugledni intelektualaca.

(D) Odgovornost za promociju harmonični i profesionalni odnosa članova svoji kreativni jedinica i rukovodstva

Matici je neophodna politika održavanja skladnog radnog okruženja slobodnog od pritisaka i ignorisanja. Ne mogu se problemi u aktivnom sastavu Matice zanemarivat i prićutkivat. Rad Matičini odbora mora doć do punog, profesionalnog izražaja u planovima i praksi Matice. Sesije međuodborskog Bunjevačkog kulturnog foruma zasluđuju vidno misto u agendi Matičini aktivnosti. Na namire i inicijative u kolegijumu funkcionera i aktivista mora se oma obratit pažnja i tražit rišenje problema i zabrinutosti koji med njima nastaju kad organizacija raste a još više kad stagnira. Članove Matice treba ohrabrivat da izraze zabrinutost za organizaciona pitanja, svoje nezadovoljstvo članovima Matice, politikama i procedurama, uključujući pridsednika matice i njezin Glavni odbor.

Za osudu su narušavanje i uzurpacija ugleda Matice svake vrste. Proceduralni formalizam u odlučivanju brez nigovanja kritičkog dijaloga i aktivizma na sastancima i skupštini Matice, nisu u skadu sa njezinom ulogom i zasluđuju kritiku. Statutom pridviđen postupak pripremanja i donošenja odluka i diskusije pridloženi dokumenata u organima i u javnosti članstva se mora poštovat; pritužbe i sugestije moraju dospit na razmatranje i dobit pisani odgovor Glavnog i/ili Etičkog odbora Matice.

Smirnice razvoja Bunjevačke matice

Matica - mobilisuća krovna organizacija bunjevačkog civilnog društva – diluje putom svoji društveno angažovani stvaralački centara i mriže bazni demokratski organizacioni oblika u cilini bunjevačke populacije (klubovi Bunjevačke matice, informativno-istraživački centri, i sl.).

Jasan, naučno zasnovan, operacionalizovan program dilovanja – polazeć od analitičke i kritičke naučno istraživačke dilatnosti, iz nje izvirući saznanja o faktorima formiranja bunjevačkog nacionalnog identiteta i, u skladu sa tim saznanjima strukturisanog obrazovnog programa, iz njega razvijenog operativnog programa bunjevačkog otvorenog univerziteta, izdavačke dilatnosti i manifestacioni kulturno-promotivnih i svečarsko-razgaljujući programski sadržaja.

Poštivanje, odbrana i ostvarivanje izvorni statutarni principa dilovanja – putom foruma i savitovanja svojih aktivista, simpatizera i skupština članstva, naminjeni praćenju i procinjivanju ostvarivanja ciljova Matice.

Studije i istraživanja

Aleksandar Raič

Političke perspektive u programskim platformama bunjevačkih organizacija civilnog društva i stranaka u Srbiji

Analiza latentnih struktura u programskim platformama na izborima za Bunjevački nacionalni savet 2014. godine

Uvod

Politički diskurs² u bunjevačkoj nacionalnoj zajednici dobio je ubrzanje nakon 2011. godine. Do te godine nad bunjevačkom zajednicom kružio je ideološki ciklon konfliktnog bunjevaštva³ čiji spiritus movens je predstavljao raskol u političkoj eliti izazvan borbom dve programske političke perspektive unutar bunjevačke zajednice kao nacionalne manjine. Decenijsko održavanje i zaoštavanje ovog raskola, bilo je izraz stasavanja dve ideološke struje u bunjevačkoj političkoj eliti. Pitanje je bilo: koja politička struja će ostvariti pretežni uticaj na Bunjevački nacionalni savet (BNS): ona koja se oslanja na Demokratsku stranku (DS) u koaliciji sa DZVH i njene stranačke partnere Ligu socijaldemokrata Vojvodine (LSV), Udružene regione Srbije (URS) ili ona koja oslonce nalazi u Demokratskoj stranci Srbije

---

² Politički diskurs je neformalna razmena obrazloženih stavova o tome koji od nekoliko alternativnih pravaca akcije treba uzeti kao rešenje društvenog problema. Johnson, David w. Johnson, Roger T. 2000.

³ Kulminaciju ovog konfliktnog diskursa predstavljao je zahtev „čišćenja Bunjevačkog nacionalnog saveta od trulih jabuka“, od članova sa hrvatskom putovnicom i domovnicom.

(DSS), Socijalističkoj partiji Srbije (SPS), Srpskom pokretu obnove (SPO), Srpskoj radikalnoj stranci (SRS)?

Posle 2011. godine u bunjevačkoj zajednici postale su vidljive karakteristike nekoliko ranije difuznih, neartikulisanih političkih perspektiva – pristupa, gledišta, stavova.

Prva perspektiva bila je odjek strategije suživota Bunjevaca i bunjevačkih Hrvata dr Iva Josipovića nalazeći u uzajamnoj podršci njihovih političkih elita oslonac zajedničkog nastupa kao politički respektabilnog subjekta (u konkurenciji za kontrolu vlasti) u Gradu Subotici. Ova perspektiva obrazložena je u platformi *Pučke kasine 1878* iz 2013. godine (Z. Ifković)⁴.

Druga politička perspektiva dobila je artikulaciju u nekoliko izbornih listi za BNS 2014. godine a čije jezgro čini nastojanje tri političke stranke da potisnu Bunjevačku maticu kao samostalnu krovnu instituciju bunjevačkog civilnog društva, u daljoj perspektivi da ukinu politički subjektivitet bunjevačkih organizacija civilnog društva (OCD) i ograniče politički subjektivitet Bunjevaca, kao nacionalne manjine, na zakonom normirani okvir manjinskog prava – kulturne autonomije.

Kao kritički refleks obe prethodne perspektive, pojavila se perspektiva autohtonog bunjevaštva konstituisanog kao koalicije solidarnih bunjevačkih OCD. Perspektiva bunjevačke zajednice kao autohtone zajednice nacionalno samoidentifikovanih Bunjevaca⁵, ostvarene kao posebnog nacionalnog subjekta, proklamovana je uoči izbora za BNS 2010. godine⁶, ali je do njene ideološke i strateške artikulacije došlo kroz diskurs o BNS tek poslednjih godina.

---

⁴ Detaljnija analiza data u *Bunjevački prigled*, 3/2014. Str. 162-173. Zenit ove perspektive ispoljen je u pozivu Blaška Gabrića Ajmo zajedno! iz avgusta 2015. godine.

⁵ Samoidentifikovanje je domen individualnog kognitivnog i vrednosnog sazrevanja; samoidentifikovane individue se socijalizuju putem procesa samoodređivanja grupa sve do celine nacionalne zajednice.

⁶ Knjiga Mije Mandića (2009), *Buni, Bunijevci, Bunjevci*, Subotica: Bunjevačka matica

Razlozi ovih promena u formiranju političkih programskih perspektiva u bunjevačkoj zajednici mogu se tražiti u otrežnjenju dela bunjevačke kulturne i političke elite, koje je izazvao rezultat popisa stanovništva iz oktobra 2011. godine i u naglašenom traganju njenih različitih struja za izlaznom strategijom iz ugrožavajućeg trenda ubrzane depopulacije bunjevačke zajednice.

Rezultat popisa stanovništva 2011. godine otkriva nadprosečnu ubranu depopulacije bunjevačke zajednice. Okretanje elite suštinskom problemu apstinencije Bunjevaca od nacionalnog samoidentifikovanja, dovelo je do slabljenja uticaja dotadašnjih programskih, ideološki nepotpuno artikuliranih političkih perspektiva, na formiranje nacionalnog identiteta Bunjevaca. Raskol iz prethodne decenije i nesposobnost – zanemarivanje bunjevačke elite da razvija i pridržava se markera nacionalnog identiteta Bunjevaca, kao posebne socio-kulturne etničke grupe, delovao je demoralizujuće, sa otuđujućim efektom na mlađe generacije Bunjevaca. Tom otuđujućem efektu doprinele su dve ideološko-političke promene u okruženju titularnih nacija od čijeg uzajamnog odnosa zavisi realizacija strategije državne podrške bunjevačkoj nacionalnoj manjini u Srbiji.

Prva takva promena potekla je od već pomenute Josipovićeve novogodišnje najave hrvatske „meke“ strategije integracije Bunjevaca i Hrvata⁷.

Druga promena proistekla je iz nove konfiguracije političkih stranaka u Srbiji posle izdvajanja Srpske napredne stranke (SNS) iz SRS i izborne pobe SNS koja je dovela do potiskivanja stranaka desnog centra

---

⁷ U intervju uoči nove 2012 godine u novosadskom „Dnevniku“ dr I. Josipović je izjavio: „...Što se tiče bunjevačkog pitanja, nije Zagreb pozvan da bilo kome određuje kako će se osećati ili izjašnjavati. Pitanje identiteta je lično pitanje i temeljno ljudsko pravo. Međutim, želimo se aktivnije uključiti u kontakt među zajednicama da pokušamo otvoriti neku pozitivnu komunikaciju, pa se može na kraju ispostaviti da razlike nisu tako velike ako ih uopšte ima. Upravo bi i hrvatska zajednica u Srbiji trebala nastojati da deluje integrativno, da otvori komunikaciju sa onima koji se osećaju Bunjevcima, a ne da ih tera od sebe“...<http://www.dnevnik.rs/svet/josipovic-danas-smo-i-bolji-ljudi-i-bolja-drustva>

(posebno DSS i SPO) koje su u prethodnom periodu pokazivale zainteresovanost za konstituisanje Bunjevaca kao nacionalne manjine u Srbiji.

Ove promene imale su efekt vidljiv u reagovanjima u bunjevačkoj zajednici koja su doprinela daljim diferenciranjima njenih političkih elita. Pokazalo se to, najočiglednije, u pojavi čak devet listi na izborima za BNS u oktobru 2014. godine. Bilo je očigledno kako ova proliferacija listi proističe iz *motiva politizacije BNS*⁸ čiji inspiratori su bile tri stranačke liste – Savez bačkih Bunjevaca (SBB), revitalizovana Bunjevačka stranka (BS) i lista inspirisana od strane LSV. No, ovaj motiv prihvaćen je i u bunjevačkim OCD, prvenstveno Bunjevačkoj matici (BM), koja se, u džentlmenskom sporazumu sa listom BS, angažovala u izbornoj kampanji za BNS.

Razumevanje ideološke tendencije politizacije BNS zahteva razjašnjenje prirode i ponašanja-uloge političke i kulturne elite u bunjevačkoj zajednici, koji se izražavaju u nekoherentnoj slici političkih perspektiva koje ova elita reprodukuje.

Prema Brezis i Temin-u „Definicije elita, bilo vladajuće elite ili nevladajuće, su brojne i različite; ali sve one su centrirane na ideju grupe koja sebe smatra društveno superiornom. Vladajuće elite se sastoje od nekoliko grupa sa moći odlučivanja u raznim sektorima političkog uređenja ili ekonomije. Vladajuće elite uključuju ekonomske elite (vrh preduzetnika i izvršne direktore kao i birokratiju i državne službenike koji vladaju makro-okruženjem) i političke elite koje uređuju i upravljaju izvršnim, zakonodavnim i sudskim strukturama. Ne-vladajuće elite čine pripadnici medija, akademske zajednice i inteligencije [intelektualci ili visoko obrazovani ljudi kao grupa, pogotovo kada se smatraju posedicima kulture i političkog uticaja.]“

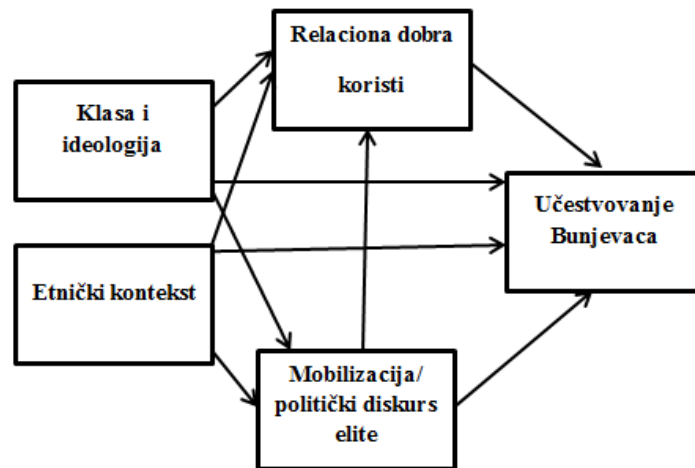
---

⁸ Politizacija nacionalnih saveta proističe iz procene političkih elita o političkoj važnosti tih organa kulturne autonomije nacionalni manjina u Srbiji. Ovo pogotovo važi za BNS, u novije vreme i za BM i još neke bunjevačke OCD koje pružaju mobilizacionu bazu za stranačku borbu za glasove na izborima.

Za naše istraživanje je od značaja razumevanje tipologije formiranja bunjevačke elite: kakva je njena struktura (priroda društvene pozadine, obrazac zapošljavanja i promocije, kao i geografsko ili etničko poreklo) i kakve su unutrašnje povezanosti među elitama (integracija s obzirom na pogled na svet - ideologiju, društvene veze i nivo koncentracije moći tj. koliko je njihova moć koncentrisana ili difuzna i koliko je ona ograničena „odozdo“).

Struktura i dinamika elite uslovljava njeno delovanje kao jednog od tri kontekstuelna faktora političke mobilizacije bunjevačke populacije. Mobilizacija elite, prema Leighley-u (2001), nastupa kada pripadnici elite utiču na angažman pojedinaca u političkim aktivnostima i ciljnim grupama stanovništva čine pristupačnim relaciona dobra (koja, prema Uhlaneru (1989b), uživaju samo članovi interesno-političke grupe, predvođene njenom elitom, zahvaljujući dobijanju informacija koje smanjuju troškove učešća u političkim aktivnostima, kakvi su formiranje identiteta, razvijanje društvenih interakcija i zapošljavanje).

Slika 1 - Model path analize političkog učestvovanja Bunjevaca (prema Leighley-u (2001))

Leighley-ev model (slika 1) omogućuje objašnjenje participacije bunjevačkog stanovništva u političkom procesu.

Nivo političke mobilizacije Bunjevaca u izborima za BNS 2014. godine pokazuje jenjavanje njihovog učestvovanja što se može dovesti u vezu sa etničkim kontekstom u kojem bunjevačka nacionalna manjina živi i sa klasno-ideološkom klimom koja bunjevačko stanovništvo politički diferencira. U gornjem teorijskom modelu (Slika 1), to su dva egzogena faktora koji deluju bez mogućnosti kontrole od strane struktura manjinskih zajednica. Model postulira, kao endogene medijatorske varijable, mobilizacioni politički diskurs bunjevačke elite i dostupna relaciona dobra (koristi) koja, politički aktivnim grupama bunjevačkog stanovništva, one čine manje ili više dostupnim.

Gornji model je pogodan za komparativnu analizu političke participacije posebnih etničkih manjinskih grupa – nacionalnih manjina.

Za potpunije razumevanje položaja manjina u odnosu prema državno konstituisanom većinskom stanovništvu i manjinskim politikama, koje sprovode konkretni vladajući politički rasporedi, istraživanje se mora dopuniti modelom politizacije etniciteta kojim se posebne manjinske grupe stanovništva nastoje uključiti ili isključiti iz političkog procesa (slika 2).

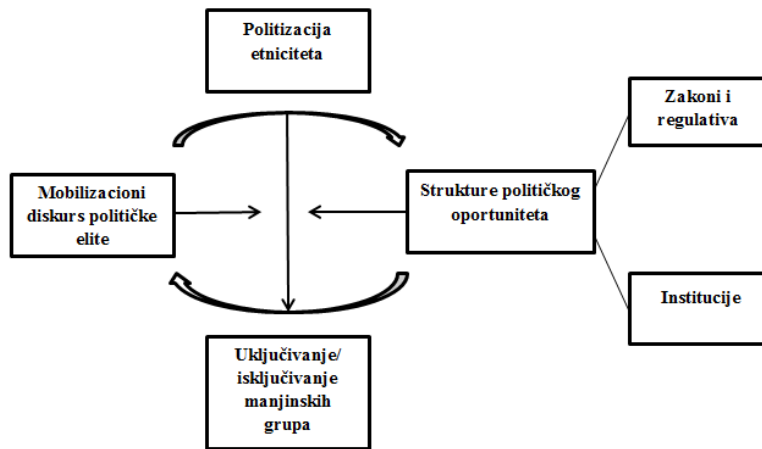
Milonasova gradacija manjinske politike – od potpune inkluzije do potpune ekskluzije, isključivanja iz političkog procesa⁹ – u ovom drugom modelu je glavna zavisna varijabla uslovljena politikom i mehanizmima politizacije etniciteta.

Politizacija, iznošenje na scenu političkog života etničkih pitanja kao politički značajnih, može imati pozitivan, inkluzivni ali i negativan, ekskluzivni, negirajući smer.

---

⁹ Harris Milonas, Bunjevački prigled 3/2014 str. 230-231.

Slika 2 - Model uticaja politizacije etniciteta na uključivanje/isključivanje manjina iz političkog procesa (prema Andriescu i Gherghina (2013))

Dva faktora uslovljavaju prirodu ove politizacije. Jedno su dugoročno fiksirane strukture političkog oportuniteta, pružanja šanse manjinskim zajednicama i, istovremeno, ograničavanja, normiranja domena i domašaja ostvarivanja manjinskih prava. Ovaj faktor je ugrađen u arhitekturu zakona i pravne regulative i u mehanizme realizacije ovih prava, čiji su nosioci institucije. Drugo je mobilizacioni diskurs političke elite, kako manjinske tako i većinske. Između diskursa elita i struktura političkog oportuniteta neprekidno deluje dinamika uzajamne otvorene ili prikrivene borbe za potvrđivanje, proširenje ili ograničavanje dominacije vladajućih i ne-vladajućih elita.

Empirijsko istraživanje bunjevačke nacionalne zajednice, njenih svojstava, položaja i promena u društvenim procesima, uz oslonac na gornje teorijske modele, fokusira se na *analizu kritičkog diskursa* političkih elita zainteresovanih za politizaciju manjinskih etniciteta, u našem slučaju, etniciteta bunjevačke zajednice. Multidisciplinarni pristup Teun A. van Dijka istraživanju etniciteta, posebno manjinskih

etničkih zajednica u savremenim nacijama-državama, pruža naučnu osnovu za takvo istraživanje¹⁰.

Problem na koji se Van Dijk fokusira sadržan je u pitanju „kako se ideologije izražavaju, konstruišu i tumače ili legitimišu putem diskursa.“ To je pitanje na koje se orijentiše i istraživanje uloge političkog diskursa bunjevačke političke elite u društvenom pozicioniranju bunjevačke nacionalne zajednice tokom poslednje decenije. Na osnovu Van Dijkovog odgovora na ovo pitanje postaje moguće razumevanje ideološkog kolopleta u kojem se poslednjih vek ipo odvija istorija Bunjevaca, počev od konfrontiranih ideologija Hrvata-Bunjevaca vs Srba-katolika, do ideologije autohtonog bunjevaštva kojom deo njihove elite nastoji Bunjevce izvesti iz stanja „egzotičnog etničkog relikta“¹¹.

U temelju Van Dijkovog pristupa je *koncept ideologije* kao „društvene spoznaje koju dele članovi neke grupe“. Osim ove, kognitivne dimenzije ideologije, u svoj istraživački model Van Dijk unosi njenu društvenu dimenziju i dimenziju diskursa. „Društvena dimenzija objašnjava koje grupe, koji odnosi između grupa i koje institucije su uključene u razvoj i reprodukciju ideologije. Dimenzija diskursa objašnjava kako ideologija utiče na svakodnevne tekstove i razgovor, kako razumemo ideološki diskurs i na koji način je diskurs uključen u reprodukciju ideologije u društvu.“ Istraživački postupak nastoji analizirati „način na koji ideologija utiče na različite nivoe strukture diskursa, od intonacije, sintakse i slike, na mnoge aspekte značenja, kao što su teme, koherentnost, pretpostavke, metafore i argumentacije.“ Za objašnjenje društvene prakse važno je Van Dijkovo razlikovanje negativne i pozitivne upotrebe pojma ideologije, koje se javlja iz sukoba i borbe grupa; primer su nacionalističke ideologije koje su u osnovi diskriminacije manjina.

---

¹⁰ Bibliografija Teun A. van Dijka (pdf potpuni tekstovi) pristupačna je na URL: <http://www.discourses.org/>

¹¹ O etnološkom aspektu reliktnih etniciteta videti: Bauzinger, Herman (2002), *Etnologija : od proučavanja starine do kulturologije*, Beograd : Čigoja štampa str. 155-230.

Ovo istraživanje realizovano je kao pilot-projekt s namerom testiranja hipoteze o evidentnom ideološkom diferenciranju bunjevačke političke elite, s jedne strane, pod uticajem hrvatske i srpske naciotvorne ideologije, i, s druge strane, ideologije autohtonog bunjevaštva revitalizovane pod uticajem ograničenih političkih oportuniteta pruženih nacionalnim manjinama u Srbiji nakon 1990-tih godina.

Metod analize

U prethodnom delu ove studije, postavljena je hipoteza o prisustvu u diskursu bunjevačke političke elite tri ideološka modela mogućih perspektiva našeg naroda do kraja tekućeg veka. Ovi modeli različiti su odgovori na isti problem bunjevačke nacionalne zajednice: da li će i kako ona opstati i razvijati se kao solidarna nacionalna zajednica održiva u okolnostima političke konkurencije koja karakteriše naš aktuelni društveni život? Ovo pitanje se može postaviti na empirijski operacionalizovani način, primeren potrebama analize društvenog procesa naše zajednice tokom poslednje decenije. Tome istraživačkom zadatku doprinose metodi analize latentnih karakteristika sadržanih u kvalitativnim podacima, koji, nakon pojave savremenog text-mining softvera, omogućuju naučnu obradu ranije nesavladivih preobimnih korpusa javno publikovanih tekstova.

U ovoj studiji izvor informacija je korpus tekstova izbornih platformi devet listi koje su 2014. godine učestvovala na izborima za BNS. To su prve, originalne verzije ovih dokumenata (kasnije su dopunjavane i modifikovane). Za potrebe analitičkih računarskih programa, korišćenih za obradu tekstuelnih podataka, izvorni tekstovi platformi prevedeni su na engleski jezik primenom Google prevodioca.

Engleske verzije pomenutih tekstova korišćene su za ekstrahovanje tema i ključnih reči primenom programa MALLET alata za obradu prirodnog jezika¹². Ovaj program daje nestrukturisane liste ključnih reči svrstane u izabrani broj tema čije semantičko značenje istraživač treba da rekonstruiše (slično imenovanju faktora u faktorskoj analizi

---

¹² URL MALLET <http://mallet.cs.umass.edu/topics.php>

kvantitativnih podataka). Tako dobijen proizvoljan broj tema svodi obimne tekstove nejednakog obima na liste tekstova istog obima sa statističkim semantičkim značenjem izvedenim iz originalnog teksta. Ovim putem se postižu dva analitički krucijalna efekta: 1) iz izvornih tekstova se dobijaju ključne reči svrstane – kategorizovane na izabrani broj tema, čime se smanjuje subjektivan uticaj kodera teksta¹³, i 2) dobijaju se sažeci obimnih tekstova (desetine pa i stotine stranica) u čijoj daljoj obradi je isključen uticaj veličine korpusa tekstova.

Dobijene liste tema i pripadajućih ključnih reči podvrgavaju se izračunavanju sličnosti parova izabranih tekstova-listi tema. Ovaj postupak u našoj studiji izveden je primenom programa document similarity Vitalie Scurtu-a¹⁴. Koeficijent sličnosti vrednosti 1,00 označava dva po tokenima identična teksta (100% sličnost), vrednosti 0,5 dva teksta sa polovinom istih tokena (50% sličnosti), vrednosti 0,1 (10% sličnosti), itd.

Kada se izračunava sličnost izvornih (sirovih) tekstova dobija se pogrešna informacija o visokoj sličnosti pa je prethodno podvrgavanje tekstova proceduri ekstrahovanja tema i ključnih reči za istraživanje neophodno. Na primer, koeficijent sličnosti transkripta diskusije A. Anišića i M. Bajića u emisiji Periskop na TV K23, bez prethodne obrade pokazuje sličnost od 91% dok je realna sličnost na bazi tokena, uzimajući u obzir prethodnu kompjutersku obradu primenom programa MALLET, ispod 40%.

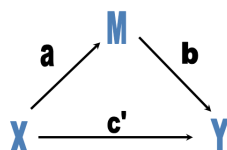
¹³ Uloga istraživača ovde ne ostaje neutralna. Teme su u listama, koje produkuje MALLET, označene samo brojkama čije značenje istraživač treba da rekonstruiše povezujući značenja ključnih reči. Potrebno je poznavati izvorni tekst da bi se ovaj zadatak izveo na smislen i, sa diskursom koji se nazire iza teksta, što potpunije povezan način.

¹⁴ Videti URL: <http://www.scurtu.it/documentSimilarity.html> Formula sličnosti je izvedena na bazi kosinusne sličnosti između dva dokumenta. Svaki dokument se transformiše u vektore deljenjem teksta na tokene (pojedinačne reči koje se mogu ponavljati: na primer skup reči Ivan Nikola Ivan obuhvata dve reči Ivan i Nikola i tri tokena).

Dobijena matrica koeficijena sličnosti niza tekstova (tabela 4) podvrgava se statističkoj analizi uobičajenoj za obradu kvantitativnih podataka (u moćnom programskom paketu SPSS i sl.).

Kvalitativna analiza tekstova-tema izvedena je primenom programa KH Coder Higuchi Koichi-a <http://khc.sourceforge.net> . Važan postupak korespondentne analize izveden je sa sledećim parametrima analize: Prikazano 100 ključnih reči (od ukupno 504) prema vrednosti hi-kvadrata; veličina varijabli (krugova) izražava broj reči; Simetrično skaliranje.

Odgovor na istraživačko pitanje: Koje izborne liste za BNS su doprinele izlaznosti Bunjevaca? dobijen je primenom analize medijacije (Judd & Kenny, 1981; Baron & Kenny, 1986) koja se oslanja na model:

Legenda:

X - nezavisne varijable (upisani birači po biračkim mestima u mesnim zajednicama Subotice),

Y - zavisne varijable (% izašlih na izbore po biračkim mestima u mesnim zajednicama)

M - medijatorske varijable (dobijeni glasovi listi po biračkim mestima)

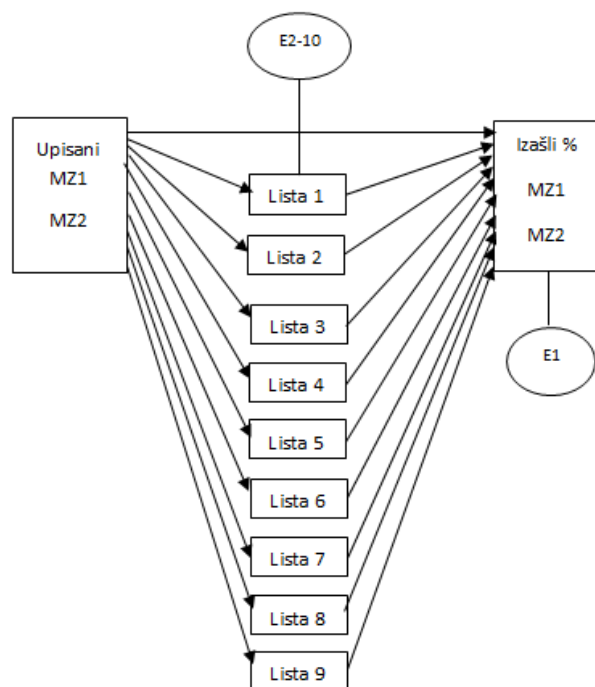
Analiza se izvodi u četiri koraka:

- 1) $X \rightarrow Y$: putanja c (koeficijent pre unošenja medijatora u model)
- 2) $X \rightarrow M$: putanja a (koeficijent nakon unošenja medijatora)
- 3) $M \rightarrow Y$ (kontrolna za X): putanja b (koeficijent nakon unošenja medijatora)
- 4) $X \rightarrow Y$ (kontrolna za M): putanja c' (standardizovana ili nestandardizovana) (koeficijent nakon unošenja medijatora).

Rezultat izračunavanja koeficijenta za c i c' omogućuje zaključivanje o uticaju medijatora: ako je vrednost koeficijenta za c'=0 nakon unošenja

u model medijatora, konstatujemo postojanje kompletne medijacije ListeN; ako je, nakon unošenja u model medijatora, vrednost koeficijenta $c' < c$ u apsolutnom obimu (bez obzira na predznak) ali veće od 0, onda je u pitanju parcijalna medijacija ListeN¹⁵.

Slika 3 - Teorijski path-model medijacije političkih programa devet listi i izlaznosti birača na izborima za BNS 2014. u Subotici

MZ1 – mesne zajednice sa ispodprosečnom izlaznošću
MZ2 – mesne zajednice sa nadprosečnom izlaznošću.

¹⁵ <http://davidakenny.net/cm/mediate.htm>

Prikaz i analiza rezultata istraživanja

Profil bunjevačke političke elite

Politički diskurs, plasiranje i borba za promociju političkih programa na izborima za BNS 2014. godine, izraz je ideologija pripadnika elite koja je u bunjevačkoj zajednici formirana nakon skidanja zabrane nacionalnog samoodređivanja Bunjevaca proklamovane dekretom GNOOV iz maja 1945. godine¹⁶. Pojavljivanje Bunjevaca kao nacionalne kategorije u popisu stanovništva Srbije 1991. godine neformalni je početak procesa etabliranja bunjevačke elite kao političkog faktora u Srbiji. Njena formalna legitimizacija i legalizacija datira sa održavanjem elektorske skupštine 45 Bunjevaca održane 23 februara 2003. godine a ustavnopravna legalizacija Bunjevaca kao nacionalne manjine potvrđivanjem Statuta AP Vojvodine 2009. godine od strane Skupštine Srbije.

Spori, dvodecenijski proces političke afirmacije Bunjevaca u Srbiji izraz je otežanog procesa formiranja bunjevačke elite čija malobrojnost, zaostajanje za formiranjem manjinskih, a pogotovo većinske, etničkih elita, ima povratni uticaj na formiranje bunjevačke nacionalne zajednice u celini. Analiza profila bunjevačke elite osvetljava ovaj odnos uzajamnog podsticanja i usporavanja društvenog razvoja Bunjevaca i njihove elite.

Uvid u raspoložive podatke popisa stanovništva 2002. i 2011. godine i o obrazovnoj strukturi BNS izabranog 2014. godine, dozvoljava konstataciju da je inteligencija glavna kategorija bunjevačke političke elite (tabela 1). Članovi BNS sa višom i visokom školskom spremom čine 46.78% njegovog ukupnog sastava što je 5.55 puta veće učešće nego u sastavu ukupnog školski obrazovanog bunjevačkog

---

¹⁶ Na inicijativu J.B.Tita generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije, 14 maja 1945 godine Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine (GNOOV) prosledio je svim organima unutrašnjih poslova u Vojvodini cirkularni dokument sa naređenjem o zabrani nacionalnog izjašnjavanja Bunjevaca i Šokaca i njihovoj administrativnoj kategorizaciji kao Hrvata.

stanovništva¹⁷. Učešće članova BNS sa višom spremom je više 3,25 puta nego u stanovništvu dok članovi sa srednjom spremom u BNS učestvuju na nivou nižem nego u ukupnom školski obrazovanom stanovništvu sa 1,39 puta a sa osnovnom spremom sa 2,7 puta.

Tabela 1 – Obrazovna struktura bunjevačke političke elite

	Godina	1	2	3	4
		Osnovno	Srednje	Više	Visoko
Bunjevci	2002	38.75	53.52	4.11	3.63
Bunjevci	2011	32.27	57.48	4.39	5.86
BNS	2014	11.93	41.29	14.26	32.52
Srbi	2011	17.77	58.05	7.55	16.64
Hrvati	2011	25.62	57.32	6.46	10.60
Mađari	2011	34.66	54.29	4.81	6.23
Rusini	2011	22.38	60.40	5.61	11.62

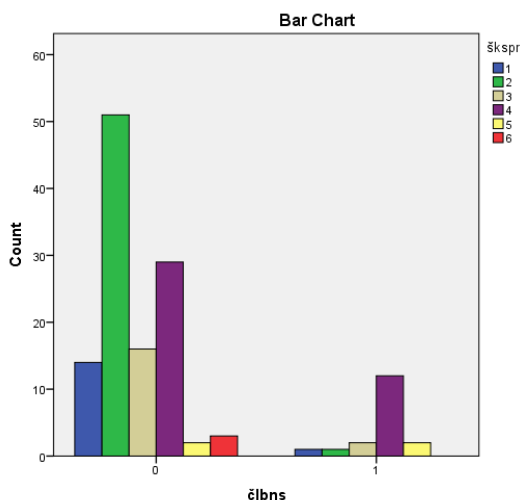
Izvor: Popisi stanovništva Srbije - za 2011. knj. 18., za BNS izborne liste 2014.

Bunjevačka politička elita se regrutuje iz fakultetski obrazovane kategorije stanovništva školovane uglavnom u Subotici i Novom Sadu, koja se, tokom poslednje decenije, ubrzano formira (porast u ukupnom školski obrazovanom stanovništvu za 61.43%). No, ovaj trend ne može, u dogledno vreme, otkloniti značajno zaostajanje Bunjevaca u pogledu udela visoko školski obrazovanih u ukupnom školovanom stanovništvu. Posmatrano na nivou Srbije, Bunjevci u ovom pogledu zaostaju iza većinskog srpskog stanovništva za 2.84 puta, iza Rusina, kao manjinske zajednice po brojnosti slične Bunjevcima, za 1.98 puta, kao i za Hrvatima iza kojih zaostaju za 1.81 puta. Po zaostajanju u sticanju školske spreme, Bunjevci su slični Mađarima u Srbiji.

Pregled podataka o kandidovanim i izabranim članovima BNS pokazuje uticaj načina regrutovanja na formiranje bunjevačke političke elite.

¹⁷ Školski obrazovano stanovništvo obuhvata ukupno stanovništvo starije od 15 godina sa najmanje potpunom osnovnom školom.

Slika 4 – Obrazovna struktura kandidata – neizabranih i izabranih u članstvo BNS

0 Kandidati nisu članovi BNS, 1 kandidati izabrani za članove BNS; Školska sprema: 1-Osnovna, 2-Srednja, 3-Viša, 4-Visoka, 5-Mr-master, 6-Dr

Zapaža se (slika 4) preferiranje kandidata sa visokom školskom spremom i sa akademskim stepenima magistra-mastera, dok je ostalim kategorijama kandidata, pogotovo sa srednjom i višom spremom, uključivanje u politički aktivnu elitu otežano. Zasluguje detaljniju analizu i izostajanje kandidata sa najvišim akademskim stepenom.

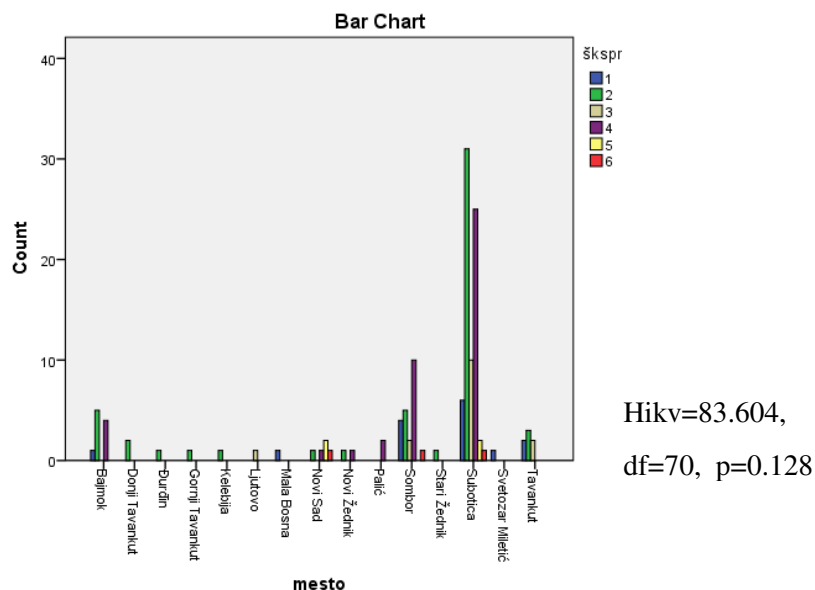
Analiza kandidovanih za članove BNS sa različitim nivoima školske spreme, posmatrano po listama (tabela 2), pokazuje razlikovanje inicirajućih jezgara političke elite u pogledu njihovih baza legitimizacije. Većina listi se oslanja na kandidate sa srednjoškolskim obrazovanjem – prvenstveno Lista 7 pa i liste 1, 3, 5 i 9, dok svoju legitimizaciju traže u kandidatima sa visokoškolskom spremom liste 2, 4 i 8. Nastojanje pridobijanja podrške i predstavljanja u javnosti kao zainteresovanih za angažovanje magistara-mastera pokazale su liste 1 i 9, i pripadnika akademske zajednice (doktora nauka) liste 2 i 4.

Tabela 2 – Obrazovna struktura (školska sprema) kandidata na listama

	škspr						Ukupno
	1	2	3	4	5	6	
Broj	0	8	3	6	2	0	19
L1 % u listi	0.0%	42.1%	15.8%	31.6%	10.5%	0.0%	100.0%
% u škspr	0.0%	15.4%	16.7%	14.6%	50.0%	0.0%	14.3%
Broj	2	3	1	7	1	2	16
L2 % u listi	12.5%	18.8%	6.3%	43.8%	6.3%	12.5%	100.0%
% u škspr	13.3%	5.8%	5.6%	17.1%	25.0%	66.7%	12.0%
Broj	0	5	1	4	0	0	10
L3 % u listi	0.0%	50.0%	10.0%	40.0%	0.0%	0.0%	100.0%
% u škspr	0.0%	9.6%	5.6%	9.8%	0.0%	0.0%	7.5%
Broj	2	6	2	8	0	1	19
L4 % u listi	10.5%	31.6%	10.5%	42.1%	0.0%	5.3%	100.0%
% u škspr	13.3%	11.5%	11.1%	19.5%	0.0%	33.3%	14.3%
Broj	2	9	3	3	0	0	17
lista L5 % u listi	11.8%	52.9%	17.6%	17.6%	0.0%	0.0%	100.0%
% u škspr	13.3%	17.3%	16.7%	7.3%	0.0%	0.0%	12.8%
Broj	3	6	4	1	0	0	14
L6 % u listi	21.4%	42.9%	28.6%	7.1%	0.0%	0.0%	100.0%
% u škspr	20.0%	11.5%	22.2%	2.4%	0.0%	0.0%	10.5%
Broj	0	5	1	1	0	0	7
L7 % u listi	0.0%	71.4%	14.3%	14.3%	0.0%	0.0%	100.0%
% u škspr	0.0%	9.6%	5.6%	2.4%	0.0%	0.0%	5.3%
Broj	4	2	2	7	0	0	15
L8 % u listi	26.7%	13.3%	13.3%	46.7%	0.0%	0.0%	100.0%
% u škspr	26.7%	3.8%	11.1%	17.1%	0.0%	0.0%	11.3%
Broj	2	8	1	4	1	0	16
L9 % u listi	12.5%	50.0%	6.3%	25.0%	6.3%	0.0%	100.0%
% u škspr	13.3%	15.4%	5.6%	9.8%	25.0%	0.0%	12.0%
Broj	15	52	18	41	4	3	133
Ukupno% u listama	11.3%	39.1%	13.5%	30.8%	3.0%	2.3%	100.0%
% u škspr	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Školska sprema (škspr) : 1-Osnovna, 2-Srednja, 3-Viša, 4-Visoka, 5-Magistar-master, 6-Doktor nauka. Nisu uključeni kandidati sa neidentifikovanom spremom (10 penzionera, 3 preduzetnika) Hikv= 45.774, df= 40, p=0.245 (75.5% pouzdanost zaključivanja)

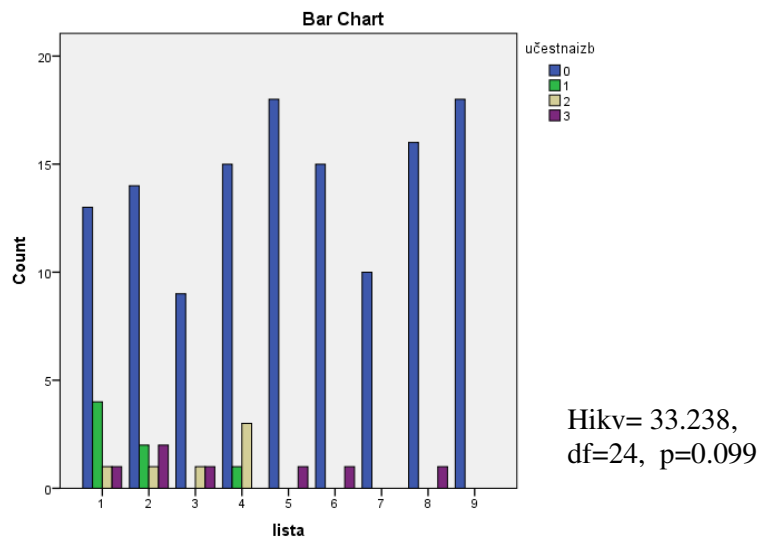
Slika 5 - Obrazovna struktura (školska sprema) kandidata po mestima

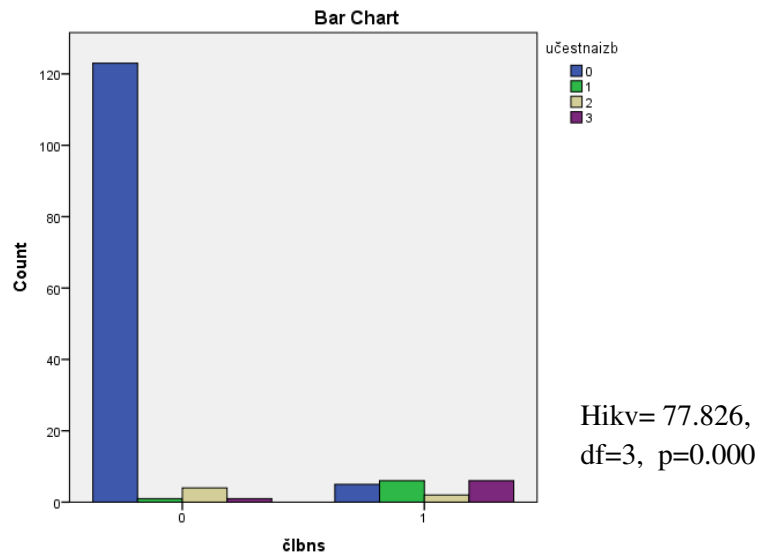
Zapažaju se razlike u distribuciji kandidata po nivou školske sprema po mestima: Suboticu i Bajmok karakteriše visoka frekvencija kandidata sa srednjom i visokom spremom a Sombor naglašenost učešća visoke i Novog Sada više školske sprema. Palić karakterišu kandidati sa visokom spremom a ostala manja mesta regrutovanje kandidata sa srednjom školskom spremom. Prag pouzdanosti zaključivanja na osnovu raspoloživih podataka o školskoj spremi kandidata dostiže 87% (niži je od očekivanog praga od 95% pri $p=0.05$).

Većina kandidata na listama za izbor BNS 2014. godine su prvi put učestvovali na izborima za BNS (Slika 6). U većini lista angažovani su kandidati koji su učestvovali više puta na ranijim izborima za BNS. Većina ovih potonjih kandidata je izabrana u sastav BNS formiran 2014. godine tako da je u ovom BNS 42% njegovih članova učestvovala dva ili tri puta na prethodnim izborima za BNS. Među neizabranim kandidatima je 3.9% onih koji su ranije učestvovali na izborima za BNS. Ovakav rezultat izbora je rezultat taktike nosilaca listi (stavljanje među prvih 2-3

Slika 6 - Kandidati i izabrani članovi BNS prema učešću u tri izborna ciklusa za BNS po listama

Učestvovanje na izbornim ciklusima za BNS (učeštnaizb): 0 Nijednom, 1 Na jednom, 2 Na dva, 3 Na tri izborna ciklusa. Članstvo u BNS: 0 Nisu članovi, 1 Članovi BNS.

na listi kandidata koji imaju bazu legitimizacije i obezbeđuju glasove za listu na izborima.

Bunjevačka politička elita je u procesu formiranja i o njenoj strukturi i funkcijama pojedinih njenih kategorija se može zaključivati na nivou empirijski zasnovanih hipoteza. Sudeći prema zapaženim kategorijama kandidata za BNS 2014. godine – njihovoj školskoj spremi i deklariranim zanimanjima¹⁸ – mogu se rekonstruisati četiri funkcionalne kategorije bunjevačke inteligencije: 1-izvršna-mobilizaciona, 2-menadžerijalna, 3-reproduktivna-obrazovna-promotivna, 4-stvaralačka, konceptualna.

Najčešću funkcionalnu kategoriju među kandidatima za članove BNS čine oni čija školska sprema i vrsta zanimanja (Slika 7) omogućuju uspešno obavljanje izvršnih, tehničkih i mobilizacionih, ubeđivačkih aktivnosti. Slično stranačkim aktivnostima, ova kategorija inteligencije, iako uglavnom srednjoškolsko-tehničarskog nivoa obrazovanja, zahvaljujući uvođenju u ideološka “otajstva”, poseduje autoritet inteligencije.

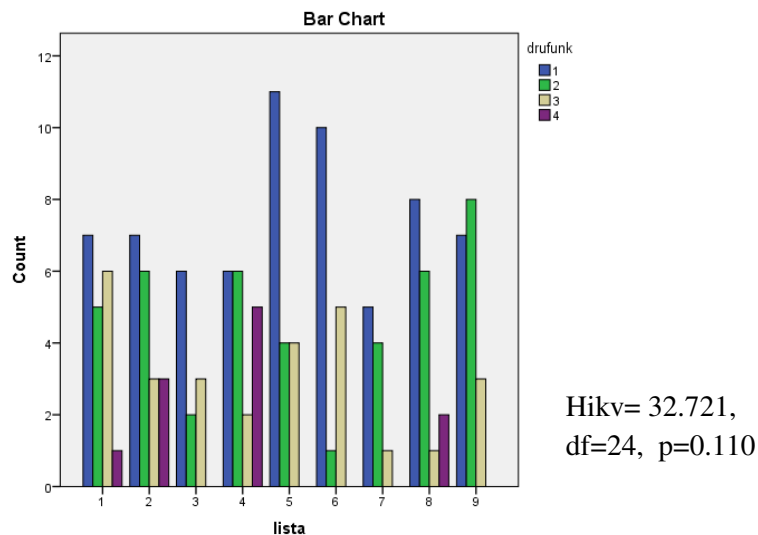
Druga po brojnosti kategorija bunjevačke političke inteligencije su nosioci menadžerijalne funkcije (predsednici udruženja, vođe komisija, odbora, stručni vodionici i prednjaci folklornih projekata i sl.).

Treću kategoriju predstavljaju takođe relativno brojni nosioci funkcije reprodukcije kulture i ideologije putem etničko-nacionalnog školskog i vanškolskog obrazovanja i putem njene medijske promocije. Naposletku relativno najmalobrojniju kategoriju bunjevačke inteligencije čini stvaralačka i konceptualna kulturna, umetnička i naučna elita potvrđena u akademskoj zajednici svojim kulturnim i naučnim artefaktima.

---

¹⁸ Razlikuju se deklarirana, istorijska i efektivna zanimanja. Deklarirana su obično zanimanja primerena atraktivnosti kandidata za liste (na primer, profesor, privatnik) koja odgovaraju diplomom stečenim stepenima ili su prigodno smišljeni kamuflažni termini (prikriivanje odsustva poželjne školske spreme i sl.). Efektivna zanimanja odgovaraju položaju kandidata na radnim mestima, obično istovetna sa nazivima iz diploma. Kod penzionera se zanemaruju istorijska, diplomom stečena zvanja i profesije.

Slika 7 - Kandidati prema funkciji u formiranju i realizaciji političke perspektive – po listama i prema polu

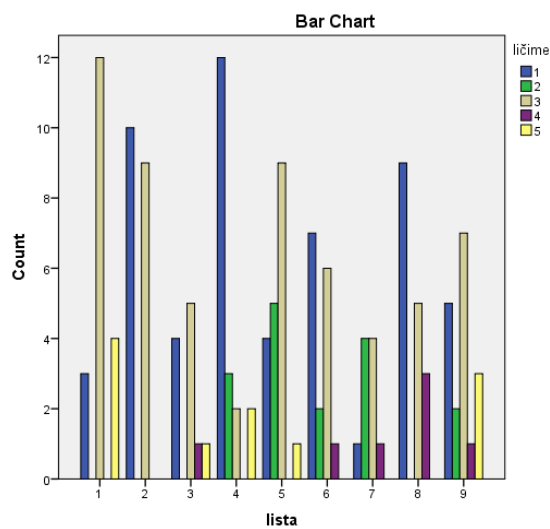

Društvene funkcije političke elite (drufunk): 1-izvršna-mobilizaciona 2-menadžerijalna, 3-reproduktivna-obrazovna-promotivna, 4-stvaralačka-konceptualna.

Posmatrano po listama zapaža se participacija stvaralačko-konceptualne inteligencije u kandidovanim članovima za BNS 2014. godine u četiri liste (1,2,4 i 8), naglašeno učešće reproduktivno-obrazovno-promotivne kategorije u listama 1,5 i 6, prevaga izvršno-mobilizacione funkcionalne kategorije u listama 5, 6 i 8. Posebnost liste 9 je prevaga menadžerijalne funkcionalne kategorije.

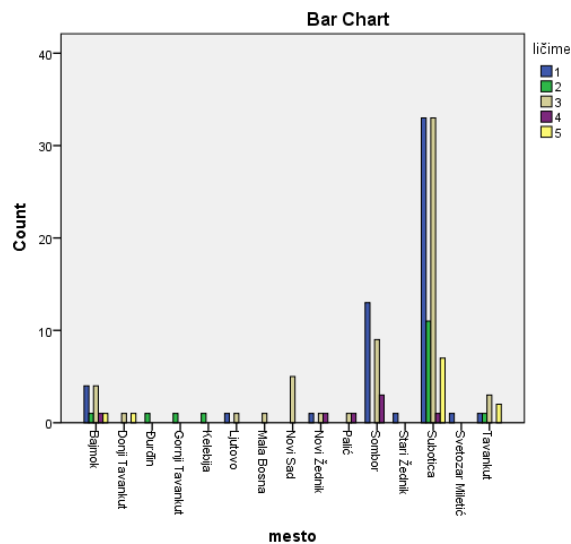
Analiza podataka takođe pokazuje postojnje sličnosti i razlika u formiranju bunjevačke inteligencije u pogledu participacije muškaraca i žena. Široku bazu bunjevačke inteligencije za oba pola čine pripadnici izvršno-mobilizacione i menadžerijalne funkcionalne kategorije. Značajnu razliku predstavlja naglašena participacija žena u reproduktivno-obrazovno-promotivnoj i manje zaostajanje njihovog učešća u stvaralačko-konceptualnoj funkcionalnoj kategoriji. Zaključak o ovom aspektu formiranja bunjevačke inteligencije se oslanja na statistički pouzdan test (Hikv= 25.038, df=3, p=0.002).

Slika 8 - Etničko poreklo ličnog imena kandidata za BNS po listama i mestu

Hikv =62,152,
df=32, p=0,001

Lično ime (ličime): 1-Bunjevačko, 2-Hrvatsko, 3-Srpsko, 4-Mađarsko, 5-Ostalo poreklo.

Hikv=77.254,
df=56, p=0.031

Pitanje interne kolektivne etničke legitimizacije Bunjevaca otvoreno je i nedostatak načina objektivne provere etničkog porekla pripadnika bunjevačke nacionalne zajednice otežava njeno razgraničenje prema drugim zajednicama¹⁹. Pokušaj analize prisustva različitih nacionalnih uticaja na formiranje ličnih imena kandidata za BNS na izborima 2014. godine potvrđuje važnost pomenutog pitanja.

Pogled na Sliku 8, sa kandidatima za BNS kategorizovanim prema ličnim imenima specifično bunjevačkog porekla, kao i imenima svojstvenim za hrvatsku, srpsku, mađarsku zajednicu i imenima koja se ne mogu svrstati u neku od ovde navedenih kategorija, ukazuje na različitosti, u ovom pogledu, kako po listama tako i po mestima. Hikvadrat test dozvoljava pouzdano zaključivanje na osnovu raspoloživih podataka o uticaju na davanje ličnih imena, osim bunjevačkog porekla, i ličnih imena prvenstveno srpskog i, u manjem obimu, hrvatskog i mađarskog porekla. Preovlađivanje specifično bunjevačkih imena karakteristično je za liste 4 i 8, uravnoteženost bunjevačkih i srpskih imena u listama 2, 3 i 6, i pretežnost imena srpskog porekla u listama 1 i 5. Odsustvo imena hrvatskog porekla zapaža se kod listi 1, 2, 3 i 8 kao i znatnije prisustvo imena mađarske provenijencije u listi 8.

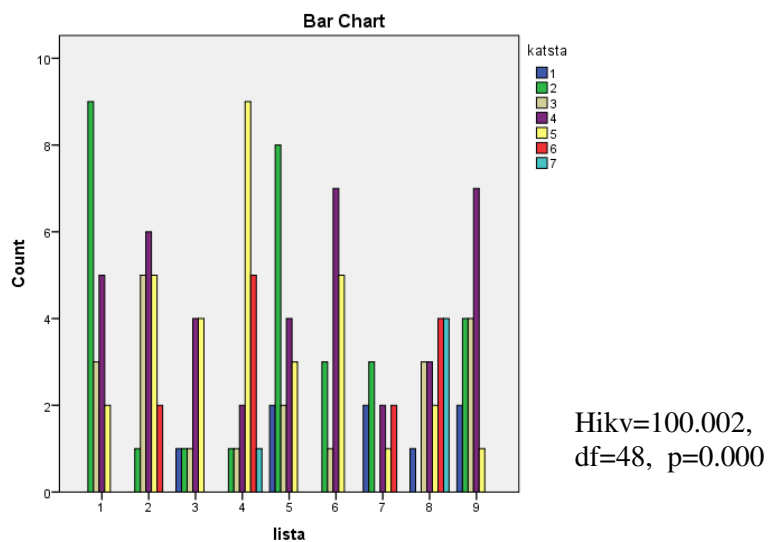
Povezanost ličnih imena različite nacionalne provenijencije sa mestom stanovanja kandidata za BNS zapaža se, sa izjednačenim bunjevačkim i srpskim uticajem u Subotici i Bajmoku i, u manjoj meri, u Somboru.

Povezanost sastava kandidata po listama i mestima sa njihovim dobnim kategorijama (Slika 9) potvrđena je u statistički pouzdanoj meri. Mlađe kategorije kandidata preovlađuju u listama 1 i 5, a starije kategorije u listama 4, 6, 8 i 9. Starije kategorije imaju prevagu u Bajmoku i Somboru dok je starosni sastav kandidata u Subotici normalno distribuiran.

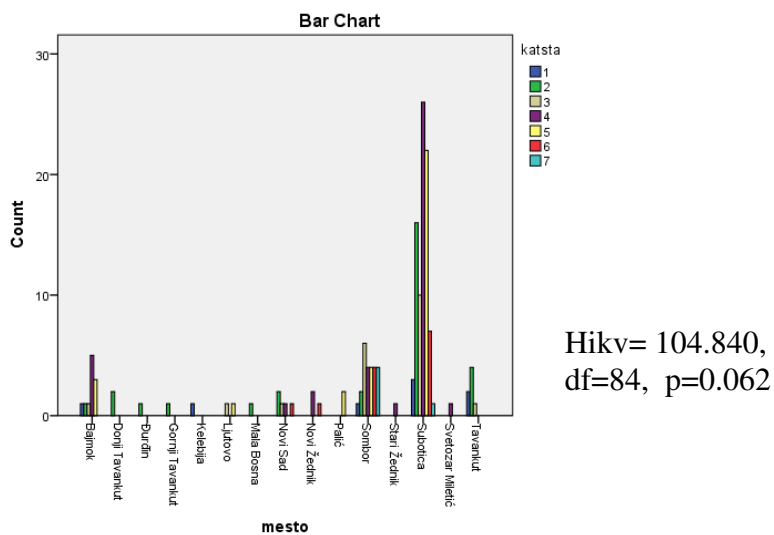
---

¹⁹ Postoje podozrenja u pogledu etničkog porekla dela nominalno upisanih u biračke spiskove za izbor članova BNS. U ove liste upisivani su ne-bunjevački članovi mešovitih porodica a i pripadnici nebunjevačkih stranaka, koje su, na taj način, pomagale svojim bunjevačkim koalicionim partnerima da obezbede normirani broj birača na prvim demokratskim izborima BNS 2010. godine.

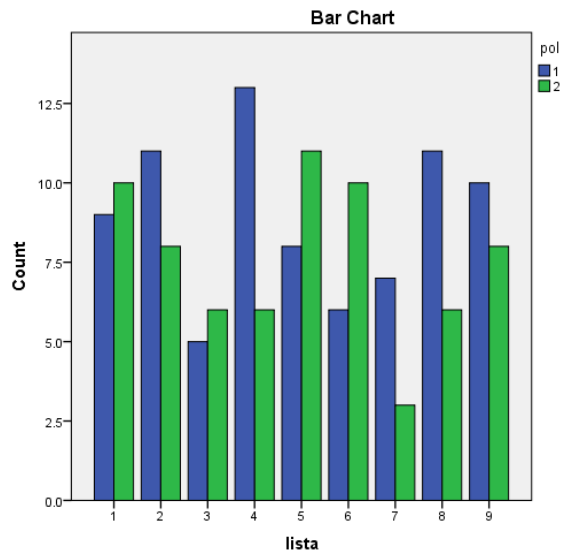
Slika 9 - Kandidati prema starosnim kategorijama po listama i mestima

Starosne kategorije (katsta): 1 - do 30 god 1986 i kasnije, 2- 31-40 1976-1985, 3- 41-50 1966-1975, 4- 51-60 1956-1965, 5- 61-70 1946-1955, 6- 71-80 1936-1945 7- 81 i više 1935 i ranije

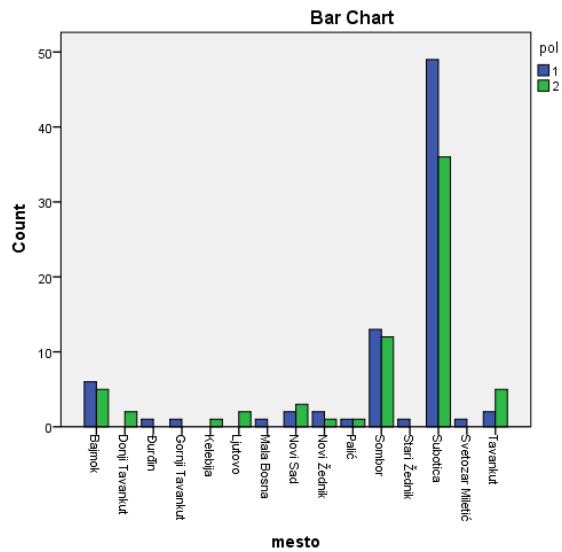

Slika 10 - Rodna struktura kandidata za članstvo u BNS po listama i mestima

Hikv= 7.036,
df=8, p=0.533

Rodna struktura (pol): 1-Muški, 2-Ženski

Hikv= 13.051,
df=14, p=0.523

Rodna struktura kandidata za članove BNS na izborima 2014. godine (Slika 10) pokazuje manje razlike u formiranju listi dok je prevaga muških kandidata znatnija u Subotici a manje izražena u Bajmoku i Somboru. Izrazitu prevagu muških kandidata pokazuju liste 4, 7 i 8 a obrnuti odnos ženskih kandidatkinja zapaža se kod listi 5 i 6.

Primenom faktorske analize (EFA) radi identifikovanja gore korišćenih varijabli koje čine komponente (dimenzije) modela kojim se može objasniti formiranje sastava kandidata za članove BNS na izborima 2014. godine (tabela 3), potvrđeno je očekivanje o značaju ovih varijabli za objašnjavanje karakteristika bunjevačke inteligencije.

Tabela 3 - Komponente empirijskog modela formiranja listi kandidata za članove BNS

	Rotirana matrica komponenti ^a		
	Component		
	1	2	3
lista	-.366	-.207	-.045
pol	-.203	.282	.673
člbns	.896	.053	.116
učestnaizb	.819	.202	-.162
ličime	.262	.017	.747
škspr	.298	.812	-.003
drufunk	.150	.914	-.017
katsta	.046	.345	-.717

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.^a

a. Rotation converged in 5 iterations.

U prvu komponentu modela opravdano je unošenje varijabli članovi BNS (člbns) i učestvovanje kandidata na dosadašnjim izborima za BNS pod nominacijom kao *faktora aktivnog angažovanja bunjevačke inteligencije u političkom procesu*. Kao drugu komponentu EFA je izdvojila varijable školska sprema (škspr) i društvena funkcija kandidata kao pripadnika bunjevačke inteligencije (drufunk) kao *faktora posedovanja i efektivne primene školskog obrazovanja u aktivnostima bunjevačke inteligencije (političke elite)*. Treću komponentu modela čine varijable pol

(pol), kategorija starosti (katsta) i lično ime (ličime) kandidata kao faktor njihove demografsko-etničke identifikacije.

Mobilizacioni kapacitet bunjevačkih organizacija i politički rezultati izbora za članove BNS na izborima 2014. godine

Gore predstavljeni rezultati izbora za BNS 2014. godine (osvojeni mandati) uslovljeni su atraktivnošću programskih poruka listi – njihovih nosilaca-lidera - ali i organizovanim nastupom njihovih agitacionih timova. Raspoloživa izborna evidencija sa izbora 2014. godine – ukupno bunjevačko stanovništvo, upisani u biračke spiskove, izašli na glasanje i osvojen broj glasova listi na svim izbornim mestima u Srbiji (Tabele u Prilogu) - omogućuje konstatacije važne za razumevanje rezultata analize u nastavku ovo studije.

Bunjevci su etnička zajednica koncentrisana u dve opštine u AP Vojvodini Subotici (82%) i Somboru (12%) i 6% dispergovani u desetak opština širom Srbije. Izvan jezgrenog životnog areala na severu Bačke, znatnije koncentracije bunjevačkog stanovništva nalaze se u Novom Sadu (287), Bačkoj Topoli (206) i Beogradu (172). Između 1990. godine i izbora za BNS 2010. godine u pomenute dve opštine stvorena je mreža bunjevačkih organizacija sa autentičnim etničkim, nestranačkim motivima²⁰.

Posle 2012. godine uspostavljen je dvojni sistem OCD. Osim bunjevačkih OCD, ranije osnovanih od strane izvornih grupa građana s ciljem negovanja etničke kulture i razvijanja posebne-autohtone nacionalne svesti i otpora disolucionom uticaju strančarenja, na inicijativu SBB, kao stranke koja pretenduje na ulogu vodeće, opšteg bunjevačke političke stranke, osnovana su njena tri gradska odbora i prateće kulturne organizacije sa zadatkom promocije ove stranke, naročito u vreme njenih izbornih kampanja. Ova strategija SBB se pokazala u izborima BNS 2014. godine kao uspešna: osim 561 glasa u Subotici, glasovi u Somboru (105), Novom Sadu (147) i Bečeju (43) i još 27 glasova u drugim opštinama omogućili su da SBB osvoji ukupno 883 glasa. Ovaj iz-

---

²⁰ Videti: Raič, A. (2013), Analiza razvoja kulturnog sistema.

borni rezultat, osim glasova ostvarenih u Subotici, doprineo je uspostavljanju hegemonne pozicije ove stranke (liste 1) u sadašnjem sastavu BNS.

Slika 11 - Geografska rasprostranjenost bunjevačkih organizacija u Bačkoj / AP Vojvodini

Zahvaljujući osnovanoj potpornoj mreži NVO, SBB je uspeo da, na 63.56% glasova iz Subotice (grada i ostalih naselja u opštini), u Novom Sadu (16.65%), Somboru (11.89%) i Bečeju (4.87%) obezbedi dodatnih 36.47% svih svojih glasova. Osim liste 8, čija rezidentna lokacije je opština Sombor (97.04% svih njenih glasova), sve ostale liste ostvarile su izvan Subotice, kao svoje rezidentne lokacije, od najviše 9.67% (lista 2), 3.84% (lista 7), 2.96% (lista 8), 2.92% (lista 6), 2.42% (lista 4) do ispod 1% (liste 5 i 9) i liste 3 koja je sve svoje glasove obezbedila u svom rezidencijalnom Bajmoku. Bez glasova izvan Subotice, SBB (lista 1) bila bi druga po izbornom kapacitetu (iza liste 2).

Ovaj primer SBB i njegove intervencije u restrukturaciju bunjevačkih OCD, otkriva postojanje mobilizacionog kapaciteta kod bunjevačkih organizacija. Osvajanje oko 10% glasova izvan Subotice, posebno u Somboru, pokazuje da lista 2 predstavlja moguće mobilizaciono jezgro neke buduće koalicije OCD. Predvodnica ove liste je na izborima za BNS 2010. godine, zajedno sa Bunjevačkom maticom, UG Bunjevka i Bunjevačkom strankom Vojvodine iz Subotice i UG Bunjevačko kolo iz Sombora, predstavljala okosnicu koalicije OCD koja je listu "Sad i uvijek samo Bunjevci" dovela na poziciju sa relativno najviše mandata u BNS. Mobilizacioni kapacitet liste 2 zajedno sa listama 4 i 8 (u sadašnjem BNS imaju 1195 glasova ili 8 mandata) nije dobio organizaciono-koalicionu realizaciju sa listama sličnih političkih perspektiva (ideologija), između ostalog, zahvaljujući političkim pritiscima proizašlim iz pojave regenerisane BS koja se oslanjala tokom izborne kampanje na realnu ili fiktivnu podršku SNS.

Odustajanje Bunjevačke matice od uloge krovne organizacije svih bunjevačkih OCD i okretanje prema političkoj saradnji sa BS, bio je jedan od razloga disolucije civilnog sektora bunjevačke zajednice tokom izbora za BNS 2014. godine na šest listi. Na prethodnim izborima za BNS postignut mobilizacioni i integrativni kapacitet Bunjevačke matice ostao je na izborima 2014. godine nerealizovan. Iskustvo organizacionog napora SBB na stvaranju mreže bunjevačkih NVO je potvrda mogućnosti razvoja centralizovanog sistema odlučivanja o interesima bunjevačke zajednice. Krovnu organizaciju, kakva je po svojim osnivačkim intencijama i statutarnoj deklaraciji Bunjevačka matica, može revitalizovati

bunjevačka politička elita stvarajući trajnu koaliciju svojih autentičnih OCD uz ugrađivanje mehanizma ograničavanja političke dominacije od dole, što centralizovanom sistemu stranačko-političkih NVO nije svojstveno.

Analiza kvantitativnih podataka o latentnim povezanostima tekstova izbornih listi za BNS 2014

U narednoj analizi polazimo od uopštenog ishoda analize koji reprezentuju prosečni koeficijenti sličnosti tema i ključnih reči svih devet izbornih listi. Kasnije se analiza fokusira na pojedinosti listi i njihovu kategorizaciju u skladu sa, u uvodu najavljenom, hipotezom o diferenciranim programskim političkim perspektivama.

Utvrđivanjem stepena sličnosti tekstova parova svih izbornih listi, dobijena je matrica data u nastavku.

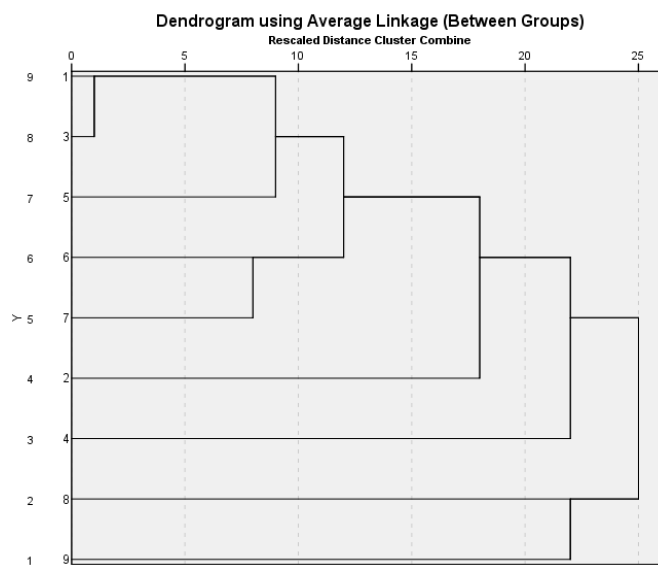
Tabela 4 - Matrica sličnosti tema-ključnih reči ekstrahovanih iz tekstova izbornih platformi za BNS 2014

	Lista 1	Lista 2	Lista 3	Lista 4	Lista 5	Lista 6	Lista 7	Lista 8	Lista 9
Lista 1	1	0,647	0,699	0,654	0,679	0,660	0,686	0,628	0,647
Lista 2	0,647	1	0,654	0,641	0,665	0,654	0,648	0,650	0,634
Lista 3	0,699	0,657	1	0,639	0,672	0,665	0,664	0,628	0,645
Lista 4	0,654	0,641	0,641	1	0,655	0,631	0,647	0,640	0,623
Lista 5	0,679	0,665	0,672	0,655	1	0,674	0,660	0,648	0,641
Lista 6	0,660	0,654	0,665	0,631	0,674	1	0,681	0,616	0,658
Lista 7	0,686	0,648	0,664	0,647	0,660	0,681	1	0,648	0,633
Lista 8	0,628	0,650	0,628	0,640	0,648	0,616	0,648	1	0,645
Lista 9	0,647	0,634	0,645	0,623	0,641	0,658	0,633	0,645	1
Prosek	0,662	0,649	0,658	0,641	0,661	0,654	0,658	0,638	0,641

Iz uvida u matricu sličnosti izbornih platformi za BNS 2014. godine, zapaža se kako liste 1 i 5 imaju sličnosti sa najviše drugih od posmatranih listi a da liste 9 i 8 pokazuju najmanje sličnosti sa drugim listama. Takođe se zapaža sličnost liste 2 sa listom 8 i različitosti samo sa listom 9. kao i odsustvo posebne sličnosti liste 4 sa drugim listama i sa razlikovanjem sa listom 9.

Primenom hijerarhijske klaster analize, iz dobijenog dendograma prosečne povezanosti između devet izbornih listi (na osnovu gornje matrice transformisane u matricu korelacija), dobija se preciznija slika sličnosti ovih devet programskih tekstova.

Slika 12 - Dendrogram prosečnih povezanosti između izbornih listi

Liste 1 i 3 se najmanje razlikuju a one, zajedno sa listama 5, 6 i 7, čine uzajamno najbližu grupaciju listi u celini korpusa programskih tekstova koje ovde analiziramo. Liste 2, 4 i 8 se međusobno razlikuju oko osam jedinica udaljenosti i čine grupu koja se razlikuje po platformskim tekstovima, kako od prve navedene grupe, tako i od liste 9 koja čini posebnu programsku orijentaciju u posmatranom korpusu tekstova. Lista 8 je najudaljenija u ovom pogledu od ostalih analiziranih listi.

Klaster analiza upućuje na konstataciju o postojanju dve grupacije programskih orijentacija među izbornim listama: jedno je grupacija pet listi čija međusobna udaljenost doseže 12 jedinica razlikovanja a drugu čine liste koje su od ove prve udaljene između osamnaest i 25 jedinica razlikovanja ali su međusobno udaljene ne više od osam jedinica udaljenosti. U ovoj drugoj grupaciji izdvaja se lista 9 kao specifična po svojoj programskoj orijentaciji.

Utvrđene sličnosti i razlike programskih tekstova posmatranih izbornih listi, zahtevaju detaljniju analizu prirode njihovih programskih orijentacija. U ovom pogledu rezultati višestruke korespondentne analize (Multiple Correspondence Analysis), predstavljeni u nastavku, pružaju orijentaciju za dalju kvalitativnu analizu tema kojima su pisci izbornih platformi uputili političke poruke biračima na izborima za sastav BNS 2014. godine.

Tabela 5 - Mere diskriminacije listi prema nivou homogenosti njihovih kategorija

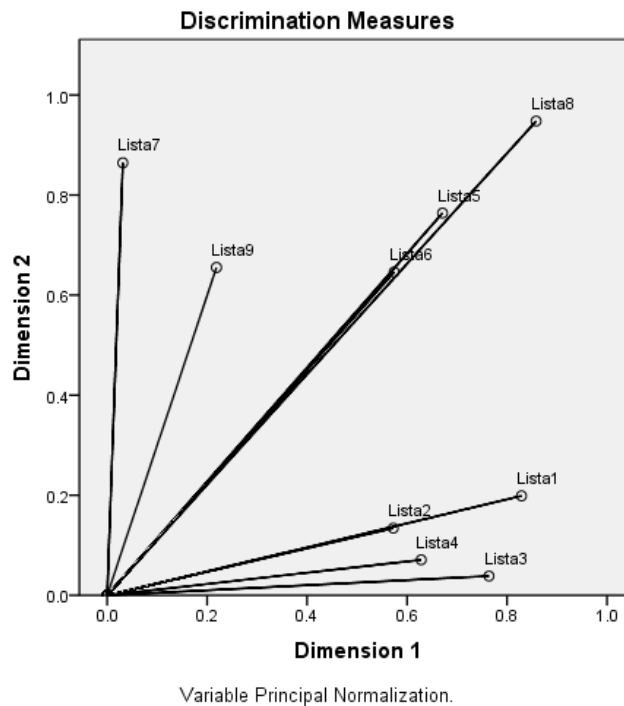
Mere diskriminacije

	Dimenzija		Sredina
	1	2	
Lista1	.829	.199	.514
Lista2	.572	.134	.353
Lista3	.764	.039	.401
Lista4	.628	.071	.350
Lista5	.671	.764	.717
Lista6	.574	.646	.610
Lista7	.031	.864	.448
Lista8	.858	.948	.903
Lista9	.219	.655	.437
Active Total	5.147	4.320	4.733
% of Variance	57.188	47.999	52.593

Primenom višestruke korespondentne analize dobijen je jasniji uvid u sličnosti i razlikovanja tema i ključnih reči posmatranih programskih listi na izborima za sastav BNS 2014. godine. Dobijene su dve dimenzije od kojih dimenziju 1 definišu karakteristike (teme i ključne reči) listi 1 do 4 a dimenziju 2 definišu karakteristike listi 5 do 9. Dimenzija 1 obuhvata 57.19% a dimenzija 2 48.0% ukupnog varijabiliteta svih listi. Kronbahova alfa za dimenziju 1 iznosi 0.906 a za dimenziju 2 0.865 (prosek 0.887) što pokazuje da liste (varijable) u zadovoljavajućem stepenu definišu značenje celokupnog korpusa programskih tekstova analiziranih listi.

Daljim postupkom višestruke korespondentne analize dobijena je vizualizacija tri grupe listi u odnosu na dve izdvojene dimenzije.

Slika 13 - Diskriminacija listi

Zapažamo da se kategorije listi 1, 2, 3 i 4 razlikuju po prvoj dimenziji dok je druga dimenzija za njih neznatno diskriminativna, posebno kod listi 3 i 4. Homogenost kategorija - tema i ključnih reči ove grupe listi - omogućuje da prema njima definišemo značenje dimenzije 1. Obratno, kategorije listi 7 i 9 razlikuju se po drugoj dimenziji, dok dimenzija 1 za njih nije diskriminativna. Otuda se prema karakteristikama kategorija ove grupe listi može definisati značenje dimenzije 2. Kategorije listi 5, 6 i 8 nisu homogene, sadrže karakteristike svojstvene za obe dimenzije.

Tumačenje značenja dve dimenzije identifikovane (slika 13): *Dimenzija (1)* – liste 1 i 3 i liste 2 i 4 - inicijatori ovih listi učestvovali su kao akteri političkih aktivnosti u BNS u oba saziva. Liste 1 i 3 reprezentanti perspektive 2 pod uticajem nacionalnih stranaka (SPO i SPS delom SRS). Liste 2 i 4 reprezentanti perspektive 3 (povezane sa građanskoim strankama uglavnom LSV i DS uz ograničenje koje stavlja koalicija DS sa DSVH) – Udaljavanje listi 2 i 4 na izborima za BNS 2014. (neformalni koalicioni sporazum BM i BS o pridobijanju liste 2 i davanje prednosti BS u kontroli predsedničke pozicije BNS, izazvalo je uspostavljanje koalicije listi 1 i 2). Objašnjenje „dominirajuće“ koalicije u BNS daje deklaracija „Verni principima“. Iz nje se zapaža da je koalicija na pragmatskoj osnovi jer je reč o odnosu građanske perspektive 3 sa perspektivom 2 koja politizuje BNS u nastojanju da podredi sektor civilnog društva interesu državne kontrole manjinskog civilnog sektora.

Dimenzija (2) – liste 7 i 9 – dve stranačke liste koje nisu učestvovala kao „vladajuće“ u ranijim sazivima BNS. Deklarišu otvorenu netrpeljivost prema civilnom sektoru bunjevačke zajednice.

Liste 5, 6 i 8 su pod uticajem obe dimenzije – nema diskriminacije prema dimenzijama (1) i (2). Liste 6 i 8 podvedene su pod jednu komponentu dok je lista 5 zasebna komponenta.

Prethodnim postupkom dobijena je orijentacija za kvalitativnu analizu korpusa programskih tekstova posmatranih listi sa izbora sastava BNS u 2014. godini. U sledećoj kvalitativnoj analizi listi posmatraćemo tri grupe listi: 1) liste homogene po dimenziji (1) – liste 1, 2, 3 i 4, 2) liste

homogene po dimeziji (2) – liste 7 i 9, i grupa 3) liste koje nisu homogene nego odražavaju karakteristike svojstvene za obe dimenzije – liste 5, 6 i 8.

Tabela 6 - Grupisanje listi prema posebnostima njihovih programskih orijentacija (primena eksplanatorne faktorske analize)

Rotirana matrica komponenti^a

	Komponente					
	1	2	3	4	5	6
Lista1	.705	-.008	.178	-.017	-.232	.045
Lista2	-.085	.006	-.056	.076	.948	-.055
Lista3	.773	.038	-.090	.127	.108	-.024
Lista4	-.118	-.041	-.026	-.985	-.072	-.049
Lista5	.000	.062	-.063	.055	-.056	.961
Lista6	-.218	.802	.128	.228	-.048	.050
Lista7	-.012	.123	.839	.142	-.192	-.195
Lista8	-.420	-.796	.066	.218	-.056	-.019
Lista9	-.164	.111	-.671	.311	-.389	-.373

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 11 iterations.

Utvrđene sličnosti i razlike programskih tekstova posmatranih izbornih listi, zahtevaju detaljniju analizu prirode njihovih programskih orijentacija. U ovom pogledu rezultati faktorske analize, predstavljeni tabelom 6, pružaju orijentaciju za dalju kvalitativnu analizu tema kojima su pisci izbornih platformi uputili političke poruke biračima na izborima za sastav BNS 2014. godine.

Primena faktorske analize na osnovu matrice korelacija sličnosti tekstova – tema i ključnih reči utvrđenih analizom latentnih struktura (Latent pattern analysis, LPA) – izdvojila je šest komponenti koje objašnjavaju varijabilitet tema (topics) u izbornim porukama za sastav BNS 2014. godine. Sadržinu ovih komponenti možemo tražiti i objasniti

detaljnijom kvalitativnom analizom programskih tekstova parova i pojedinačnih izbornih listi.

Gornji rezultat faktorske analize olakšava razumevanje i nominaciju (tumačenje značenja) prethodno dobijenog rezultata korespondentne analize.

Zapaža se da dimenzija (1) iz korespondentne analize nije homogena. Prva od šest izdvojenih komponenti obuhvata listu 1 i listu 3 jasno ih diferencirajući od ostalih pet listi. Lista 2 i lista 4 svrstane u dimenziju 1, ovde su izdvojene kao zasebne komponente i to sa visokim opterećenjima (0.948 i -0.985). Osim toga, ove dve liste su različitog predznaka, što upućuje na potrebu utvrđivanja prirode ove razlike.

Faktorska analiza potvrđuje pripadnost liste 7 i liste 9 dimenziji (2) iz korespondentne analize. Ove liste su izdvojene kao posebna komponenta s tim što su različitog predznaka i što je lista 9 sa manjim opterećenjem u poređenju sa listom 7 i sa najmanjim opterećenjem u odnosu na sve druge liste (-0.671).

Lista 6 i lista 8 pripadaju istoj komponenti uz njihov različiti predznak a lista 5 je ovde izdvojena kao zasebna komponenta sa visokim opterećenjem (0.961). Ova informacija upućuje na potrebu razlikovanja ovih listi u daljoj kvalitativnoj analizi programskih orijentacija sadržanih u ovoj grupaciji nehomogenih izbornih platformi.

Analiza latentnih tematskih struktura (LPA) u tekstovima programskih proklamacija izbornih listi za BNS 2014.

Dalja analiza nas vraća na LPA kojom treba da otkrijemo karakteristične ključne reči, prethodno utvrđenih grupa listi i njihovih programskih tekstova, koje definišu dve izdvojene dimenzije homogenizacije (diskriminacije) ključnih reči. Razumevanjem značenja ovih reči otvara se mogućnost dekonstrukcije političkih perspektiva koje su biračima saopštene tokom idejne programske konkurencije na izborima za BNS 2014. godine.

Iz analize tema i karakterističnih ključnih reči gore utvrđenih grupisanja izbornih listi, mogu se formulirati tumačenja njihovog značenja u skladu sa, u uvodu pretpostavljenim, programskim perspektivama. Prvi korak u tome tumačenju predstavlja analiza tema i ključnih reči *jedinstvenog korpusa* teksta svih listi, ekstrahovanih pomoću LPA (program Mallet).

LPA programu zadat je nalog ekstrahovanja pet tema i odgovarajućih ključnih reči te je dobijena sledeća lista.

1. zakon zajednice Bunjevac Bunjevački informacije o stanju zavod centri
2. Bunjevci institucije javnog BNS Subotica političkoj istoriji Hrvata društvo govora
3. kulturnog jezika Bunjevac kulture rad obrazovanje manjina polje Srbija
4. interesi država manjinskim pravima državni interes Srbi vreme nacija Sombor
5. Nacionalni savet ljudi područja članovi budućnost afirmaciji važnih zadataka udruženja

Dobijene teme mogu se protumačiti na sledeći način:

1 - rasprava o *zakonskoj regulaciji statusa Bunjevaca* i delovanju Bunjevačkog nacionalnog saveta na osnovu informacija o stanju Bunjevaca i o potrebi delovanja zavoda za kulturu Bunjevaca i bunjevačkih kulturnih centara.

2 - pitanja važna za *institucionalizaciju javnog nastupa Bunjevaca* putem delovanja BNS u vezi sa političkom istorijom Hrvata u Subotici i govorom kao društvenim markerom (načinom razlikovaja) Bunjevaca

3 - rad na polju *jezika, kulture i obrazovanja* Bunjevaca kao manjine u Srbiji

4 - *državni interesi i manjinska prava* u vezi sa interesima Srba iz vremena formiranja nacija u Somboru

5 - Afirmacija BNS u budućnosti na područjima važnim za *članstvo u realizaciji zadatka udruženja*.

Traganje za povezanošću ovih ključnih reči – markera sa pretpostavljenim političkim perspektivama u diskursu bunjevačkih elita tokom izborne kampanje za BNS 2014. godine (Tabela 7), upućuje na zaključak prema kojem se prva od perspektiva ne može izdvojiti kao delatna, artikulirana perspektiva. Tri navedene perspektive dobijaju potvrdu u rezultatima LPA.

Politička perspektiva 2 Bunjevaca kao nacionalne manjine u Srbiji markirana je ključnim rečima prve i treće teme.

Zakonska regulacija statusa Bunjevaca kao nacionalne manjine (tema 1) deo je diskursa ove struje bunjevačke političke elite koji pred državu postavlja pitanje osnivanja Zavoda za kulturu i drugih ustanova finansiranih iz državnog budžeta. Zahtev osnivanja Zavoda ističe većina listi ali je on u programskoj deklaraciji liste 1 podignut na nivo opšteg principa regulacije odnosa srpske države i bunjevačkih nacionalnih institucija. U skladu sa tim principom, lista 1 postavlja rezolutan zahtev preobražaja Bunjevačke matice, od OCD u državnu ustanovu po modelu pravne regulacije statusa Matice srpske. Taj zahtev implicira negaciju sektora bunjevačkog civilnog društva putem instalacije BNS kao centralizovanog paradržavnog osnivača i kontrolora bunjevačkih udruženja, kulturnih centara i ustanova. Tema 3 – Jezik, kultura i obrazovanje Bunjevaca kao nacionalne manjine tiče se standardnog diskursa bunjevačke političke elite koncentrisane na realizaciju manjinskih kulturnih prava Bunjevaca.

Politička perspektiva 3 markirana je temama 2 i 5 koje se tiču afirmacije bunjevačke nacionalne zajednice kao civilnog društva. Institucionalizacija javnog nastupanja Bunjevaca politički je koncept ove perspektive u diskursu bunjevačke kulturne elite koji ima u vidu nepostojanje – kroz istoriju bačkih Bunjevaca – procesa njihove demokratske konsolidacije kao solidarne, idejno-politički homogenizovane održive koalicije OCD.

Tabela 7 - Markeri – ključne reči u diskursu o bunjevačkim kulturno-političkim perspektivama

Teme/ ključne reči	Perspektiva 1	Perspektiva 2	Perspektiva 3	Perspektiva 4
1		Zakonska regulacija statusa Bunjevaca		
2			Institucionalizacija javnog nastupa Bunjevaca	
3		Jezik, kultura i obrazovanje Bunjevaca kao manjine		
4				Nacionalno-državni interesi i manjinska prava Bunjevaca
5			Afirmacija BNS u zadacima udruženja	

Ovaj koncept sadržan je u izbornoj deklaraciji liste 2 u zamisli pokreta bunjevačkih OCD sa karakteristikama kulturno-političke institucionalizacije bunjevačke zajednice koju pokreće mobilizacija od dole (Kujundžić Ostojić, BP 3/2014 str. 57). U ovom konceptu

institucionalizacije bunjevačke nacionalne zajednice afirmacija BNS u ostvarivanju zadataka bunjevačkih građanskih udruženja ima ulogu **posrednika** u uspostavljanju i održavanju dinamične ravnoteže bunjevačkog civilnog društva sa političkim društvom nacije-države Srbije. Aktivna saradnja BM kao krovne organizacije bunjevačkog civilnog društva i BNS kao krovne institucije Bunjevaca kao zakonski priznate nacionalne manjine u Srbiji, podrazumevani je princip sadržan u ovom konceptu. Ove karakteristike sadržane su u izbornim deklaracijama listi 2 i 4, iako nedovoljno razvijene i sa eklektičkim elementima²¹.

Perspektivu 4 markira tema 4 sa kolokacijom ključnih reči Nacionalno-državni interesi i manjinska prava Bunjevaca. Ova tema povezuje istorijsku situaciju somborskih Bunjevaca, njihovu uspešnu društveno-političku simbiozu sa Srbima tokom 18 veka, i problem sticanja i ostvarivanja manjinskih (konstitutivnih) prava Bunjevaca u Srbiji nakon Prvog svetskog rata. Opširnu programsku deklaraciju somborskih Bunjevaca, izloženu u dokumentu liste 8, karakteriše naglašena političnost, kako prema neostvarenim revandikacijama Bunjevaca kao konstitutivnog naroda u Srbiji, tako i prema neostvarenom nacionalno-političkom jedinstvu suboticacentričnih bunjevačkih organizacija. Otuda pripadnost liste 8 obim dimenzijama konstatovanim na slici 2.

Klasteri ključnih reči u diskursu bunjevačke elite povodom izbora za BNS 2014 godine – rezultati analize primenom KH Codera

Celokupni korpus ključnih reči, izdvojen Analizom latentnih tema (LPA), primenom procedure HCI analize u KH Coderu (slika 14), kasifikovan je u 12 klastera (grozdova).

Najučestalije korišćene ključne reči obuhvaćene su klasterima 4 i 5 (označeni svetlo plavom i maslinastom bojom). Klaster 5 povezuje najčešće korišćene reči u celini korpusa i odnosi se na bunjevački

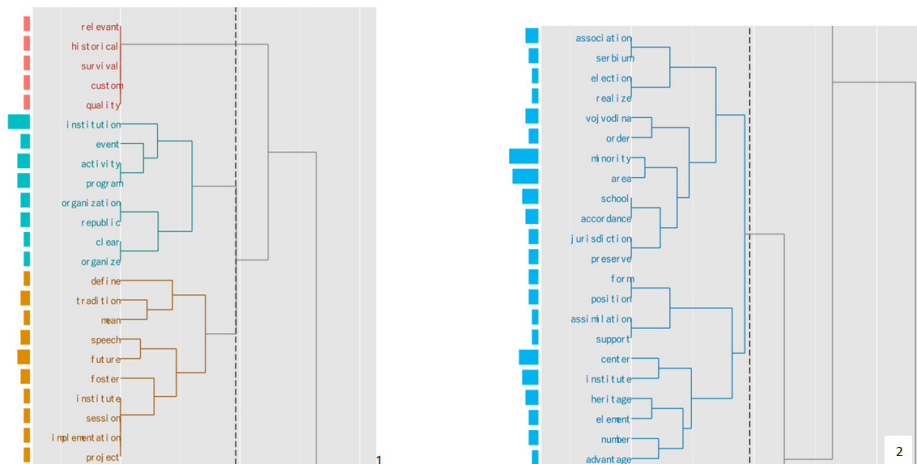

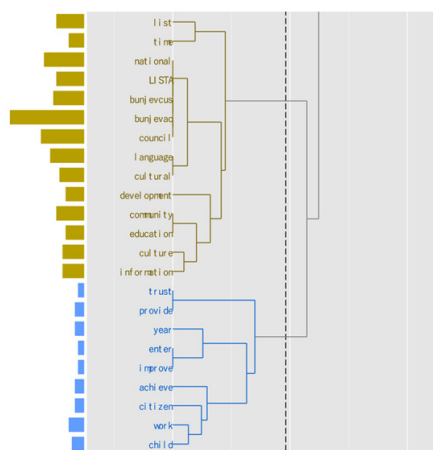
²¹ Programski dokument liste 4, naglašava saradnju sa klerikalnim organizacijama, što otvara diskurs o odnosu bunjevačkog civilnog društva i nacionalno etabliiranog sistema RKC (crkva u Hrvata).

nacionalni savet, njegovu nadležnost za razvoj jezika, kulture, obrazovanja i informisanja bunjevačke nacionalne zajednice. Klaster 4 upućuje na bliskost reči manjina i područje sa nasleđem (heritage) i pravnim regulisanjem područja školstva, osnivanjem centra-zavoda (instituta) i sa udružnjima i Vojvodinom.

Klaster 12 takođe pokazuje naglašeno prisustvo u diskursu oko izbora BNS 2014. godine ključne reči matica (foundation) u vezi sa njenim istorijskim pravom i statutarnim statusom i razumevanjem konflikta oko tog statusa.

Slika 14 - Klasteri ključnih reči – HCI Analiza

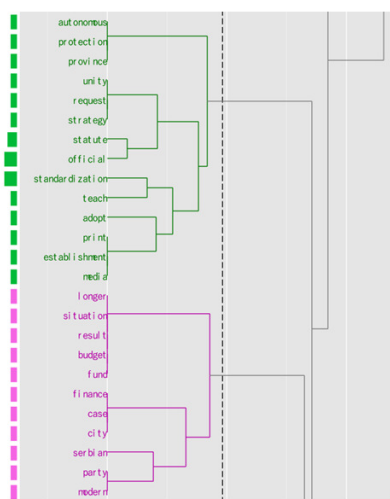

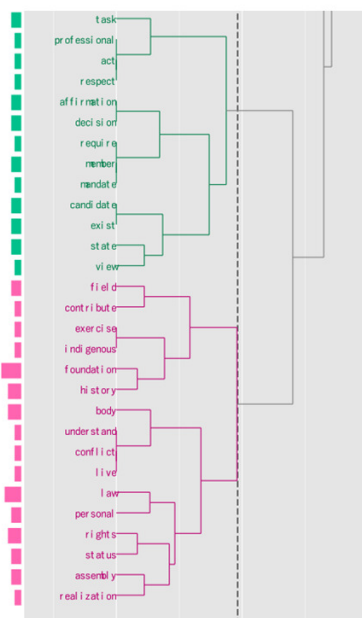
3

4

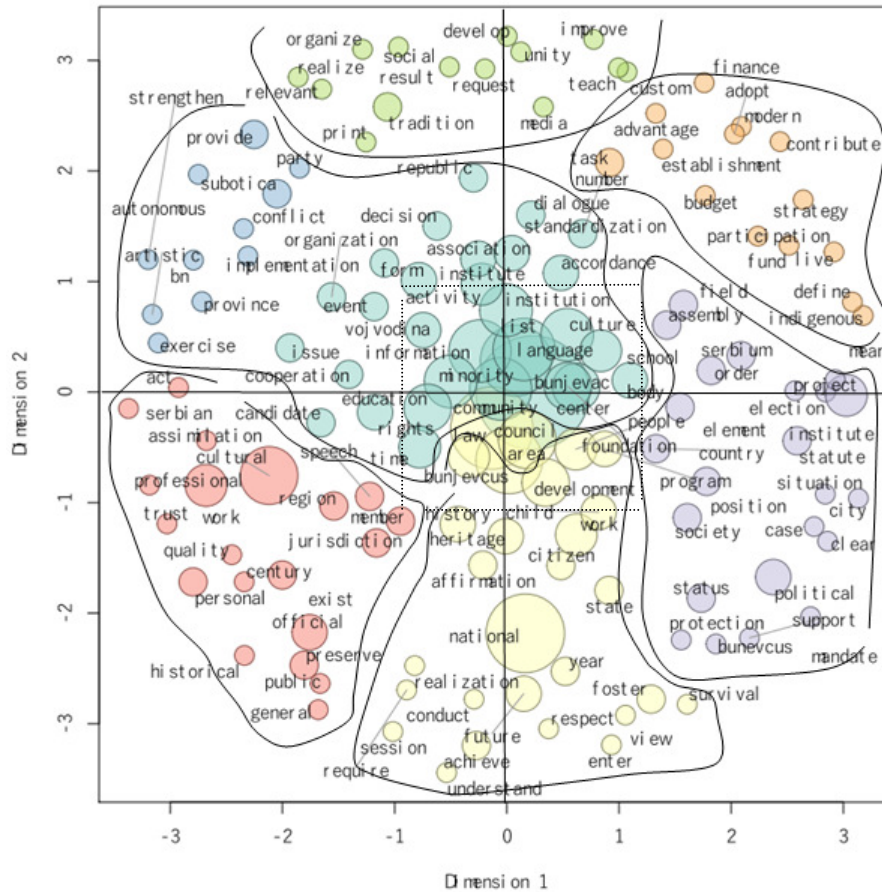
5

6

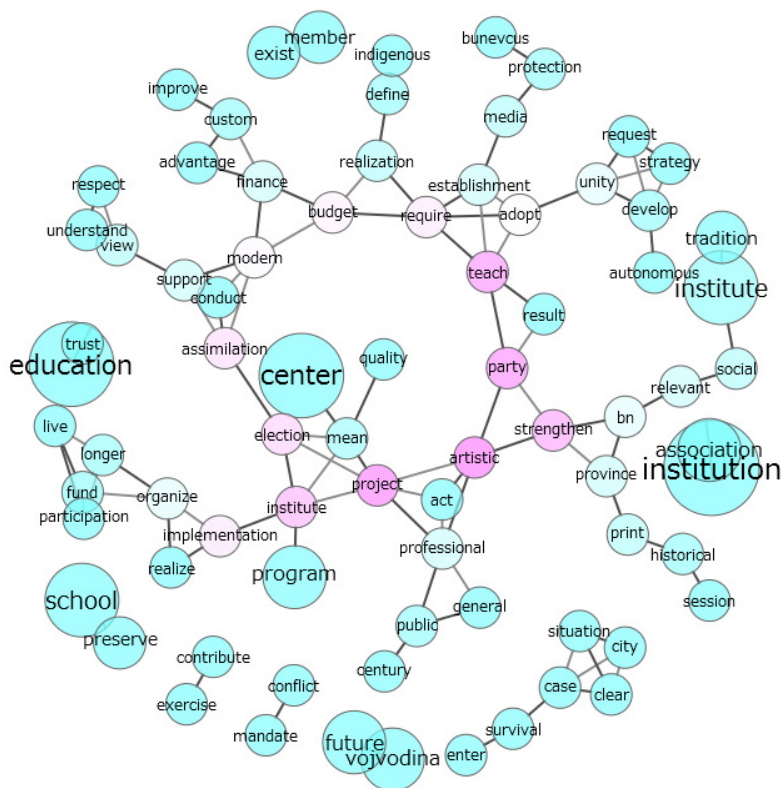
Ovaj pogled na bliskost svih ključnih reči u korpusu, dobija jasnije značenje kad se, primenom Multidimenzionalnog skaliranja, u analizu uključi – povezanost učestalosti i uzajamne bliskosti ključnih reči, kao prve dimenzije, sa izbornim listama kao drugom dimenzijom.

Slika 15 - Multidimenzionalno skaliranje – biplot klasteri ključnih reči

MDS izdvaja šest klastera ključnih reči, od kojih prvi klaster (plavi krugovi) upućuje na centrirane, najčešće korišćene reči u diskursu učesnika u izbornoj kampanji za BNS 2014. godine: manjina, jezik, zajednica, informacije, centar, kultura, institucija, obrazovanje, Bunjevci. U to centralno područje spadaju takođe ključne reči klastera 5 (nebojени krugovi): savet, pravo, matica, razvoj, a u širi prostor ovog klastera: nacionalno, građani, istorija, baština. Klaster 6 (crveni krugovi) izdvaja kao značajnije reči: kulturno, profesionalno; klaster 4: projekt, politički.

Slika 16 - Mreža uporednog pojavljivanja 100 distinktivnih ključnih reči

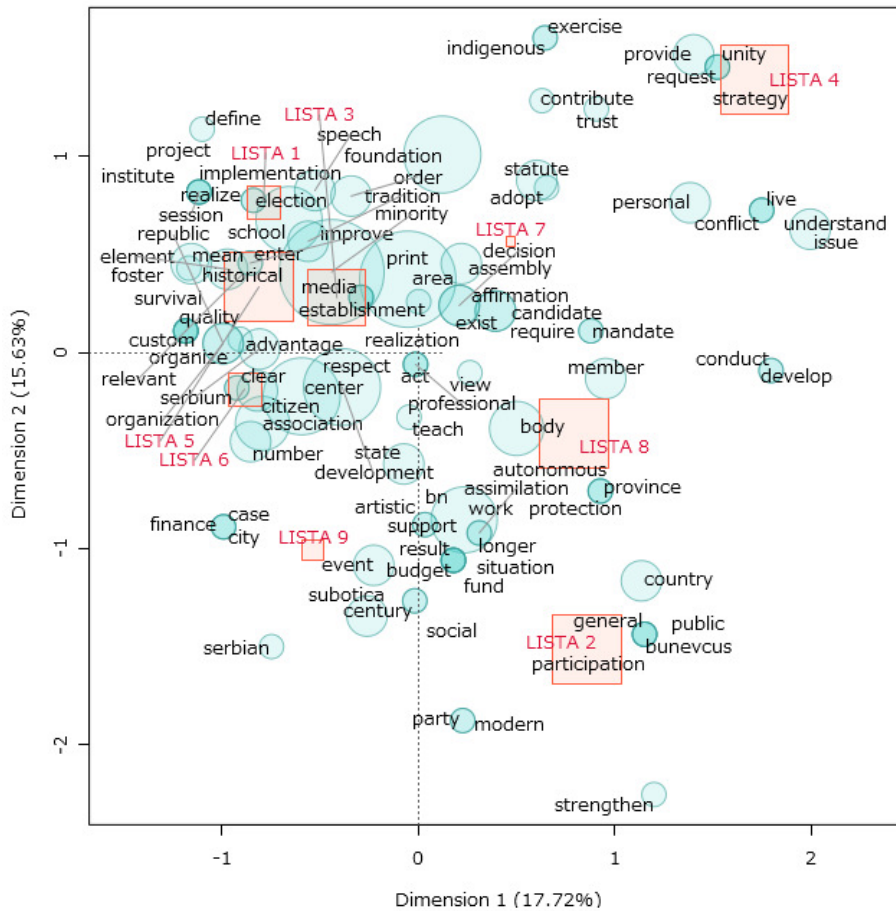

Procedura izdvajanja sto istaknutih ključnih reči, u okviru mreže njihovog uporednog, povezanog pojavljivanja u tekstovima izbornih političkih platformi 2014. godine, pokazuje da takve reči potiču iz tri klastera (prvi-plavi, peti-neobojeni i šesti-crveni). Ključne reči prvog klastera su učestale i na njima se oslanja celina diskursa, dok reči četvrtog i petog klastera omogućuju uspostavljanje povezane smislene strukture diskursa. Lančane strukture reči formirane su oko čvornih reči: centar, program, institut (zavod). Zapažaju se učestale ali izolovane dualne ključne reči: obrazovanje i poverenje, institucija (ustanova) i udruženje, škola i sačuvati, Vojvodina i budućnost.

Doprinos listi formiranju rečnika ključnih reči u izbornom diskursu

U diskursu konkurentnih grupa bunjevačke elite tokom izbora za BNS 2014. godine, različiti su njihovi doprinosi formiranju vokabulara ključnih reči i ponudi političkih perspektiva, koje se tim naracijama saopštavaju. Korespondentna analiza ključnih reči, sadržanih u njihovom celokupnom korpusu (ukupno 504 reči), otkriva specifičnosti rečnika i relativan doprinos pojedinih listi sadržini i političkim pravcima u diskursu koji je zabaležen u platformama pojedinih listi.

Slika 17 - Korespondentna analiza ključnih reči po izbornim listama

Pregled raspršenosti sto karakterističnih (distinktivnih) ključnih reči (po kojima se liste razlikuju) na koordinatnoj matrici korespondentne analize, pokazuje da se liste 1, 3, 5, 6 i 7 u manjoj meri razlikuju, deleći međusobno skup zajedničkih ključnih reči. Liste 2, 8 i 9, a pogotovo lista 4 koriste individualizovani vokabular diskursa (dimenzija 1).

Prva grupacija listi (raspoređena u IV kvadrantu) koncentriše svoju naraciju oko ključnih reči: (L1) definisanje, zavod, implementacija, izbori, realizacija, projekt, matica, (L5) negovanje, sredstva, opstanak, kvalitet, relevantno, običajno, istorijsko. (L3) manjina, mediji. Lista 6 naglašeniije koristi ključne reči: građani, udruženja, srpski, razvoj, jasno. Lista 7 se oslanja na ključne reči opšteg značenja; statut, usvajanje, odluka, skupština, kandidati, afirmacija.

Liste druge grupacije (raspoređene u I, II i III kvadrantu) odlikuju se jasnijim diferenciranjem ključnih reči koje koriste u promociji svojih političkih poruka.

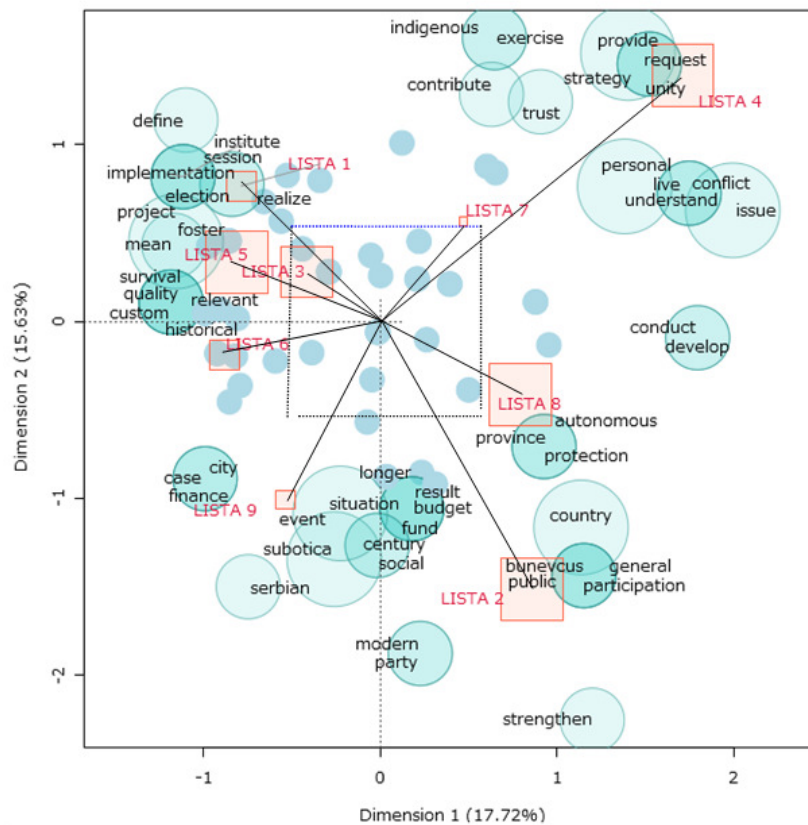
Lista 9 naglašeno koristi ključne reči: grad, finansije, budžet, fond, rezultat, moderna partija, Subotica, srpski.

Liste 2 i 8 su jasno diferencirane iako bliske u prostoru korespondentne analize. Lista 8 naglašava ključne reči: zaštita, autonomna pokrajina, asimilacija, dugotrajno, telo, član, sprovođenje (conduct), razvoj. Listu 2 karakteriše jasno diferenciran uži skup ključnih reči: domovina (country), Bunjevci, javno, opšte, učestvovanje.

Lista 4 izrazito je difencirana u odnosu na sve druge liste po svom vokabularu koristeći širi skup karakterističnih ključnih reči: obezbeđuje, zahteva, jedinstvo, strategija, poverenje, doprinosi, autohton, aktivnost, lično, živo, razumevanje, konflikt, problem.

Drugo zapažanje tiče se *stepena doprinosa* pojedinih listi formiranju jezika (ključnih reči) zajedničke naracije u političkom diskursu tokom izbora BNS 2014. godine (dimenzija 2). Biplot karakterističnih ključnih reči korespondentne analize (slika 17) upućuje na konstataciju o gradaciji listi na pet kategorija (veličina kvadrata koji označavaju liste):

Slika 18 - Korespondentna analiza samo sa prikazanih 50 karakterističnih ključnih reči

(1) Lista 7, (2) Lista 9, (3) Lista 1 i Lista 6, (4) Lista 3, (5) Lista 2, Lista 4 i Lista 8, (6) Lista 5. Slika 18 jasnije prikazuje ovu kategorizaciju. Na ovoj slici takođe se zapaža udaljenost svih listi od koordinatnog početka korespondentne analize (područje uokvireno kvadratom označava skup nekarakterističnih, popularnih ključnih reči). Blizina vokabulara karakterističnih ključnih reči pojedinih listi ovom centralnom području, može se razumeti kao stepen banalizacije (populizma) njihovog političkog diskursa. U ovom smislu, udaljenije, posebno lista 2 i lista 4, mogu se razumeti kao nosioci avangardnih programskih političkih perspektiva.

Povezanost političkih perspektiva bunjevačke elite i izlaznosti birača na izborima za BNS 2014. godine

Osobnosti predizbornog diskursa bunjevačkih političkih elita dobijaju empirijsku kvalifikaciju tek nakon sumiranja izbornih rezultata. Sudeći prema broju osvojenih mandata u BNS, uspeh izbornih listi je sledeći:

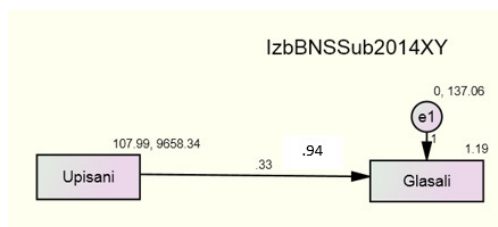
Tabela 8 - Uspeh listi na izborima za BNS 2014.

Liste	L1	L2	L3	L4	L5	L6	L7	L8	L9
Mandati	6	4	1	1	1	1	0	2	3
Uspeh % osvojenih mandata	32	21	5	5	5	5	0	11	16

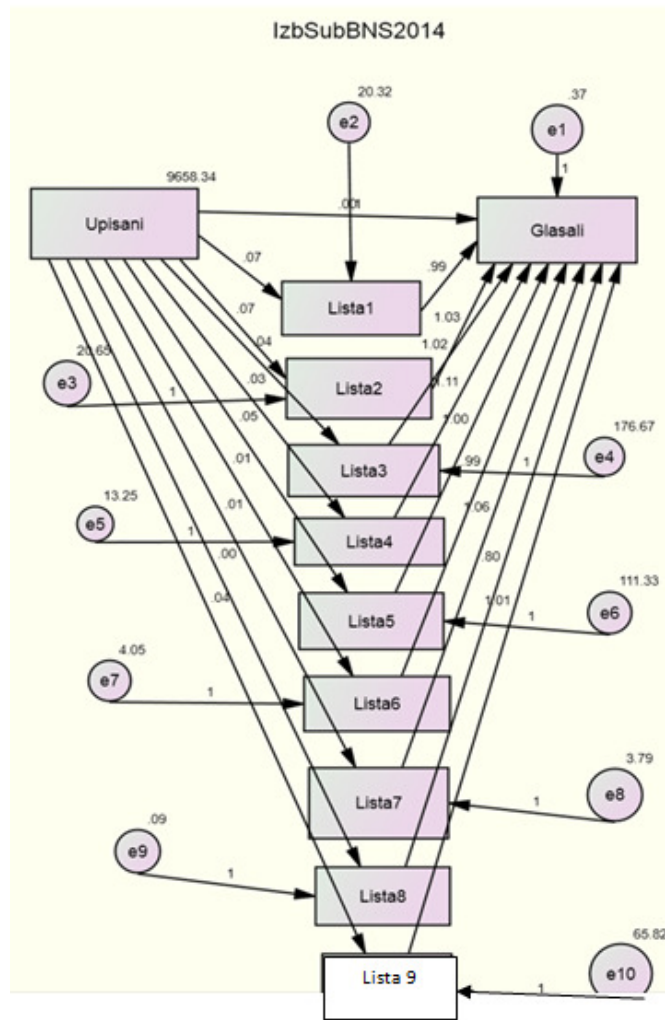
Ovaj konačan ishod izbora na svim biračkim mestima (Subotica, Sombor, Novi Sad, Bečej...) posredovan je efektima predizbornog diskursa i mobilizacionih aktivnosti bunjevačkih političkih elita izražen u izlaznosti birača – upisanih u spisak bunjevačkog biračkog tela – na izbore održane 16 oktobra 2014. godine. Pitanje je koliko su gore analizirane karakteristike političkog diskursa bunjevačke elite uticale, kao medijacioni faktor, u izlaznosti baze birača u Subotici (sa pripadajućim seoskim mesnim zajednicama) na ovde posmatranim izborima?

Prvi korak analize medijacije primenom Amos 18 softvera – povezanost broja upisanih birača sa brojem glasalih (slika 19) – pokazuje snažan direktan uticaj ($X \rightarrow Y$) brojnosti biračkog tela X na izlaznost Y (standardizovan beta koeficijent 0.94, nestandardizovani koeficijent 0.33).

Slika 19 - Direktna povezanost biračkog tela sa izlaznošću na izbore za BNS 2014. u Subotici

Slika 20 - Empirijski Path model povezanosti mobilizacione aktivnosti devet listi sa izlaznosti birača na izborima za BNS 2014. godine u Subotici (nestandardizovani koeficijenti)

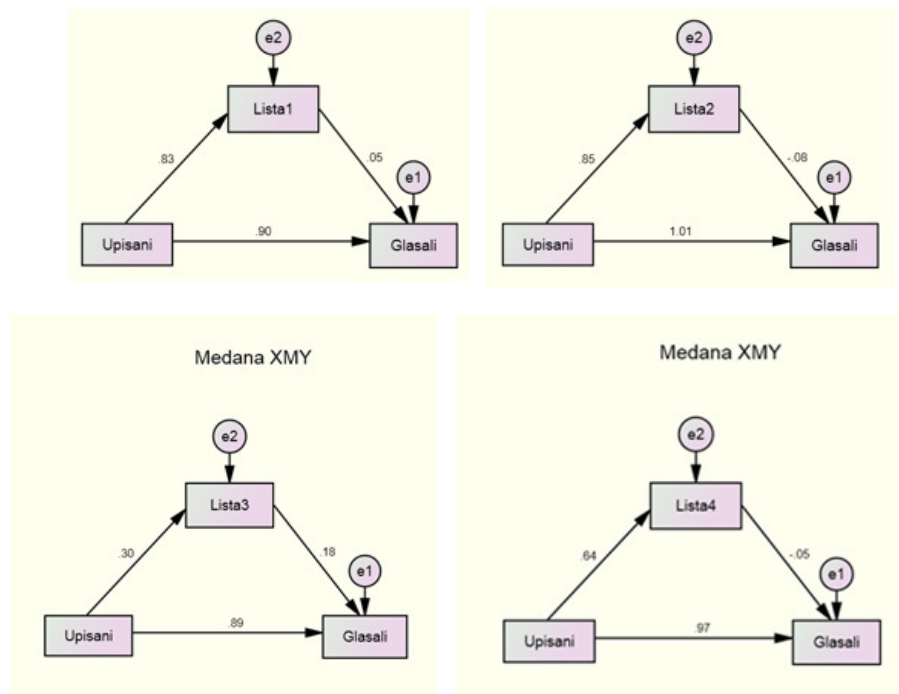

Nakon unošenja u model medijacije svih listi standardizovani beta koeficijent direktve povezanosti broja birača i broja izašlih na izbore se smanjuje na 0.003 (nestandardizovani koeficijent na 0.001) (slika 20) što

ukazuje na snažnu medijacionu ulogu političkog diskursa i terenske mobilizacije aktivnosti političke elite na izlaznost birača u Subotici.

Detaljnija analiza medijacionih uticaja devet posmatranih listi na izlaznost birača oslanja se na proceduru Sobelovog testa preporučenog od autora medijacione analize Baron-a i Kenny-ja (videti softver <http://quantpsy.org/sobel/sobel.htm>). Grafički predstavljeni deo rezultata ove analize izvedene u Amosu (modeli za liste 1, 2, 3 i 4) ilustruju ovu proceduru.

Slika 21 - Efekti medijacije listi na izlaznost birača na izbore za BNS 2014. u Subotici (standardizovani koeficijenti)

Unošenjem u medijacioni model svake liste pojedinačno (slika 21), dobijena je informacija o njihovom indirektnom i ukupnom uticaju na izlaznost birača na izborima 2014. godine.

Tabela 9 - Indikatori Sobelovog testa medijacije biračkog tela X i izlaznosti birača Y uticajem aktera listi kao medijatora M na izbore BNS u Subotici 2014. godine

Lista	c	a X->M	p	b M->Y	P	c'	c'<c	Sobel Z	p	Proporcija ukupnog efekta posredovanog listama (M)
Lista1	0.901	0.834	***	0.048	0.519	0.861	c'<c	0.645	0.519	0.044
Lista2	1.006	0.851	***	-0.076	0.331	1.071		0.968	0.333	-0.064
Lista3	0.888	0.296	0.011	0.178	***	0.835	c'<c	2.194	0.028	0.059
Lista4	0.975	0.642	***	-0.052	0.329	1.008		0.965	0.335	-0.034
Lista5	0.904	0.417	***	0.088	0.047	0.867	c'<c	1.756	0.079	0.041
Lista6	0.966	0.427	***	-0.058	0.201	0.991		1.194	0.232	-0.026
Lista7	0.924	0.447	***	0.039	0.398	0.907	c'<c	0.833	0.405	0.019
Lista8	0.921	0.215	0.071	0.094	0.021	0.901	c'<c	2.312	0.021	0.022
Lista9	0.882	0.425	***	0.139	0.001	0.823	c'<c	2.51	0.012	0.067

U tabeli su prikazani standardizovani Beta-koeficijenti za c stazu pre medijacije kao i medijacione staze a, b i c' i rezultati Sobelovog testa; p= statistička značajnost testa (uz prag od 5%). Sobelov test je signifikantan na nivou 0.05 ako je $Z > +/-1.96$.

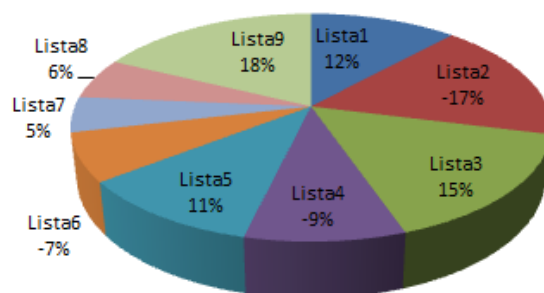
Kod Listi 1, 3, 5, 7, 8 i 9 mogu se, na osnovu Kennyevog postupka četiri koraka, konstatovati njihovi efekti kao medijatora (zadovoljen je uslov c'<c). Statistički test (sa pragom p<0.05) utvrđenih efekata upozorava na opreznost pri donošenju zaključaka na osnovu ovih podataka (s izuzetkom, donekle, za Listu 8).

Kod listi 2, 4 i 6 medijacija postoji ali je ona nekonzistentna; suprotan je predznak relacije a*b (medijatorske povezanosti preko Liste) i c' (direktnog efekta koji je veći od ukupnog efekta); medijator ovde deluje kao potiskujuća (suppressor) varijabla (MacKinnon, Fairchild i Fritz, 2007).

Sobelovim testom su postignuti rezultati koji pružaju pouzdaniji oslonac za zaključivanje o listama kao medijatorima u objašnjavanju izlaznosti na izbore za BNS 2014. godine. Analiza potvrđuje postojanje medijatornog efekta Listi 3, 5, 6, 8 i 9. Primena od Sobelovog testa preciznijeg bootstrapping metoda otkrila bi dodatna saznanja o medijacionim efektima Listi u ovde posmatranom izbornom procesu za BNS u Subotici 2014. godine.

Imajući u vidu ograničenja statističke verifikacije medijacionih efekata Listi, instruktivan je uvid u relativni udeo posmatranih Listi u medijaciji ukupnog efekta izlaznosti bunjevačke nacionalno samoidentifikovane populacije na izborima za BNS u Subotici 2014. godine.

Slika 22 - Udeo listi u proporciji ukupnog efekta izlaska na izbore posredovanog Listama kao medijatorskim varijablama

Zapaža se da su najsnažniji medijacioni efekti na izlaznost birača u Subotici listi 2, 3 i 9, da je efekt listi 1, 4 i 5 slabiji, dok efekt listi 6, 7 i 8 znatno zaostaje iza prethodno navedenih. Lista 1 zaostaje iako je na izborima za BNS ukupno osvojila najviše mandata. Ova anomalija se objašnjava ekspanzijom mobilizacione aktivnosti SBB izvan Subotice. Zaostajanje Matice može se dovesti u vezu sa lokalizacijom njene mobilizacione aktivnosti na Suboticu i sa izostajanjem aktivnosti izvan ove opštine. O posebnostima ponašanja listi koje su učestvovala na izborima za BNS 2014. godine opširnije razmatranje sledi u odeljku diskusije.

Diskusija i zaključak

Osnovno istraživačko pitanje ove studije glasi: zašto je bunjevačka politička elita, u kampanji za izbor BNS 2014. godine, rasparčana na devet izbornih listi; koliko je to izraz različitih, artikuliranih političkih perspektiva – ideoloških vizija bunjevačke nacionalne zajednice u budućnosti? Pitanje pretpostavlja postojanje bunjevačke političke elite sa definisanim ideološko-političkim perspektivama i stvorenim menadžerialnim kapacitetom za njihovu realizaciju.

Prezentovano istraživanje dovelo je do *nalaza* koji delom potvrđuju a delom problematizuju u navedenom pitanju sadržane tvrdnje o aktivnosti bunjevačke političke elite, o postojanju njenih različitih ideoloških perspektiva i neujednačenih operativnih kapaciteta neophodnih za realizaciju tih perspektiva u realnom političkom procesu.

Prvi nalaz tiče se karakteristika bunjevačke političke elite, njenog uzorka reprezentovanog kandidatima na listama za članove BNS na izborima 2014. godine (ukupno 146 kandidata).

Na osnovu analiziranog uzorka bunjevačke elite teško je govoriti o postojanju njenog vladajućeg sloja s obzirom da među evidentiranim kandidatima realna moć odlučivanja može biti pripisana nekolicini stranačkih funkcionera, članova gradske skupštine i direktora ustanova, sa finansijskim kapacitetom dovoljnim za zapošljavanje ne više od ukupno deset službenika. Kad se posmatra unazad, među kandidatima i izabranim članovima BNS je nekoliko sa ranijim stažom profesionalnih direktora državnih preduzeća, sudija i pravnika, funkcionera državnih službi bezbednosti.

Među kandidatima i izabranim za članove BNS mogu se identifikovati oni koji imaju obeležja ne-vladajuće elite, uglavnom nekoliko pripadnika bunjevačkih medija i akademske zajednice, a najviše inteligencije.

Konstatovane karakteristike relativne većine kandidata za BNS - njihova visoka školska sprema, zanimanje, profesionalno iskustvo u kulturi i, manjim delom, njihov dugogodišnje održani i reprodukovani politički

uticaj - svrstavaju u ovoj studiji nominovanu bunjevačku političku i kulturnu elitu u kategoriju *inteligencije*. U uzorku kandidata za BNS nekolicina se mogu predstaviti kao pripadnici intelektualaca²² ali većina su obrazovani ljudi kao grupa sa visokom školskom spremom, za koje se smatra da su posednici kulture i političkog uticaja. (Takav društveni imidž uživaju na osnovu retkih angažovanih javnih idejno-političkih istupa, usmenih i pisмениh saopštenja, i sl.). Ova druga kategorija inteligencije u uzorku kandidata za članove BNS 2014. godine bila je relativno najbrojnija (30,8%) i iz nje je formiran sastav BNS.

Drugi nalaz odnosi se na osobenosti ideološko-političkih perspektiva po kojima se liste razlikuju i, istovremeno, mogu grupisati prema tematskoj sličnosti vokabulara njihovog političkog diskursa. Postupci kvantitativne i kvalitativne analize podataka pouzdano ukazuju na značajnu sličnost ekstrahovanih tema i ključnih reči devet listi (koeficijent sličnosti svih listi 0,651).

Liste se mogu svrstati na dve grupe: 1) dve liste (2 i 8) sa izdiferenciranim i sličnim vokabularom sa stanovišta specifičnih tema OCD i lista 4 sa vokabularom krovne institucije bunjevačkih OCD i projektom saradnje sa rimokatoličkim klerom (našom crkvom) i 2) najbrojnija grupa sa listom 5 kao karakterističnom za ovu grupu, čija naracija obuhvata teme normiranog položaja bunjevačke nacionalne manjine; ova grupa listi takođe sažima diskurs dve bunjevačke stranke (liste 1 i liste 9 – lista 7 predstavlja LSV kao specifično bunjevački ne deklarisanu stranku pokrajinskog nivoa) konfrontirane sistemu bunjevačkih OCD sa Maticom kao njihovom krovnom institucijom.

Ovaj nalaz dovodi u prvi plan istraživačkog interesovanja kritički diskurs koji je našao odraz u izbornim dokumentima liste 4, potom listi 2 i 8. Ova grupacija listi izlazi iz domena "populističkog" vokabulara, adresirajući pitanja izvan delokruga tehnički banalizovanih normiranih tema kulturne autonomije tj. četiri oblasti kulturnih prava nacionalne

---

²² Uzimajući kao kriterijum publikovane studije i članke na angažovane bunjevačke teme a ne samo formalno visoko obrazovanje, od ukupno 146 kandidata za BNS, 12 se mogu kvalifikovati kao pripadnici grupe intelektualaca.

manjine Bunjevaca. Ovaj poslednji uži domen diskursa o manjinskim pravima, okuplja liste četvrtog kvadratna (liste 1, 3, 5 i 6), koje su međusobno bliske po vokabularu i, istovremeno, bliske centralnoj tematici "populističkog" diskursa.

Treći nalaz omogućuje diskusiju o ponašanju listi kao političkih konkurenata i političkim efektima izbora za BNS.

Uvid u geografski raspored bunjevačkih organizacija kao i u izlaznost po biračkim mestima i u rezultate glasanja po listama, pokazuju da je subotička opština glavno poprište političke borbe tih organizacija za naklonost birača na izborima za BNS, ali manje za uticaj u mesnim zajednicama i u gradskoj skupštini. Ova konstatacija se donekle menja nakon izbora za BNS 2014. godine koji su otkrili ranije nevidljivi dualni sistem bunjevačkih NVO: mrežu izvornih bunjevačkih OCD i mrežu NVO formiranih posle 2012. godine na inicijativu SBB.

Na prethodnim izborima za BNS 2010. godine izborna konkurencija je vođena između izvornih bunjevačkih OCD, koje su nastupale, delom samostalno, bez ingerencije političkih stranaka, ili pod njihovim slabijim ili snažnijim senioritetom. (Bunjevačke stranke su, pak, nastupale u otvorenom ili prikriivenom klijentelističkom odnosu sa velikim nacionalnim strankama²³ sa filijalama u Subotici ili Somboru).

Poslednji izbori za BNS 2014. godine doneli su radikaln obrt u načinu izborne konkurencije. Jedina aktivna bunjevačka stranka, SBB, uspela je nekoliko godina uoči ovih izbora, formirati sopstvenu mrežu

---

²³ Izjava M. Bajića predsednika SBB (24.04.2014 - 10:02) „Nećemo više da budemo pod kapom od neke državotvorne stranke. Sarađivat ćemo sa svima koji nas priznaju kao autohtonu nacionalnu zajednicu.” najavljuje samostalniji nastup i profiliranje ove političke stranke u skladu sa perspektivom održivog razvoja Bunjevaca kao autohtone nacionalne zajednice.

<https://www.subotica.info/vef/load/8ca1f1fe99da29022c58f2bd45e63f18?width=&height=365>

bunjevačkih NVO²⁴, sa rukovodstvima u klijentelističkom odnosu i podložnih operativnoj kontroli rukovodstva SBB. Ovakav način organizovanja bunjevačkih organizacija olakšao je samostalan nastup na izborima ranije stranački kontrolisanih OCD što je jedan od razloga pojave nekoliko novih listi na izborima za BNS 2014. godine (BKCT i BKCS).

Glavno saznanje sadržano u nalazu o dualizmu sistema bunjevačkih NVO odnosi se na razlog dinamizacije ideoloških i taktičko-političkih odnosa u diskursu ovih organizacija. Ideološki napon i konačni rascep unutar bunjevačkih OCD nakon druge državne intervencije u funkcionisanje BNS 2013. godine²⁵, postao je otvoren. Počela je konkurencija dva sistema unutar bunjevačke nacionalne zajednice, koja doprinosi, kako jasnom sagledavanju karaktera i potencijala svih bunjevačkih organizacija, tako i njihovom diferenciranju, traganju za osloncima i novim političkim savezima, pa i ispoljavanju krize i

---

²⁴ Organizacije u instrumentalnom odnosu prema spolja indukovanoj stranačkoj inicijativi, ne zadovoljavaju kriterijum izvorne OCD – politička moć u takvim organizacijama, nije podložna kontroli od-dole, od članstva takvih organizacija. Ovakav politički uticaj od-gore prisutan je i u nekim bunjevačkim OCD ali je tradicija tih organizacija vezana za njihove osnivače sa jasnom bunjevačkom samoidentifikacijom i borbom za autohtonu samostalnost naspram strančarenja. Otuda je opravdano bunjevačke organizacije, osnovane pod uticajem stranaka, označavati kao NVO koje deluju u funkciji organizacione i finansijske baze stranaka.

²⁵ Prvi put je 2010 godine Ministarstvo Republike Srbije uvelo u BNS privremene mere; ovu intervenciju je izazvao sukob koalicije BM, KUD Bunjevka i BSV iz Subotice i Bunjevačkog kola iz Sombora sa koalicijom listi Bajmok, N. Babić i SBB; povod pravne intervencije bile su ostavke na članstvo u BNS pripadnika prve navedene koalicije i pad broja ukupnog sastava BNS ispod zakonom propisanog minimuma potrebnog za kvorum. Drugu intervenciju Ministarstvo je preduzelo 2013 godine nakon gubitka koalicije predvođene SBB većine mandata u BNS i izglasavanja, od strane novoformirane većinske koalicije, opoziva B. Pokornića sa funkcije predsednika BNS; pozivajući se na formalne proceduralne razloge (sednicu BNS na kojoj je doneta odluka o opozivu nije sazvaio opozvani predsednik), Pokornić nije priznavao svoj opoziv i blokirao je rad BNS što je dovelo, nakon šest meseci neaktivnosti BNS, do uvođenja privremenih mera od strane Ministarstva.

znakova raspada (gašenje BSV) i pojave novih impulsa obnove krizom zahvaćenih organizacija.

U sistemu bunjevačkih OCD posebnu pažnju zaslužuje Bunjevačka matica kao i bona fide koalicija liste „Bunjevci“ i stranke SBB koja čini okosnicu sadašnjeg funkcionisanja BNS.

Bunjevačka matica je od reosnivanja 1996. godine okupljala i nastojala uspostaviti solidarnost svih bunjevačkih OCD. Njena statutarna definicija i projektovana organizaciona struktura u tom smislu jasno postulira funkciju krovne institucije celine bunjevačkog civilnog društva²⁶. Ova funkcija podrazumeva razvijenu mrežu Matičinih ogranaka u svim sredinama u kojima Bunjevci žive, kao i funkcionalnih oblika aktivnosti u njenoj centrali, posebno odbora, snabdevenih kapacitetima kulturne, obrazovne i istraživačke aktivnosti neophodne za servisiranje potreba formiranja nacionalnog identiteta i demokratski konsolidovanog društveno-političkog života većine bunjevačkog stanovništva.

Izbori za BNS 2014. godine pokazali su nespornost Matice za tako projektovani način delovanja. Zapaža se samoograničavanje Matice na tradicionalni programski repertoar etničkog kulturnog kluba i izdavačku delatnost okrenutu kulturno-istorijskim sadržajima bunjevačke kulture kao relikta salašarskih vremena. Ona je bez uspostavljene široke baze nacionalne mobilizacije realnih, dinamikom savremenih društvenih promena zahvaćenih slojeva bunjevačkog stanovništva. Takođe je i bez uspostavljenog ciklusa istraživanja—građanskog i nacionalnog obrazovanja—realizacije nacionalnog identiteta u projektima mobili-

---

²⁶ Po statutarnoj definiji Matica je organizacija civilnog društva (OCD) - „samostalna, interesna, nestranačka i nekonfesionalna nevladina, neprofitna organizacija – jedinstvena institucija Bunjevaca u Republici Srbiji sa posebnim nacionalnim opredeljenjem u kojoj se dobrovoljno udružuju i okupljaju Bunjevci, kao i ostali građani u Srbiji i naši sunarodnici u inostranstvu u cilju ostvarivanja, ispoljavanja i očuvanja kolektivnih interesa i prava Bunjevaca koji žive u Srbiji radi njihove zaštite i unapređenja” (Statut član 1).

zacije bunjevačkog civilnog društva. Zahvaljujući ovim svojim karakteristikama Matica je dospela na ivicu krize. Tok izbora za BNS 2014. godine i njegovi rezultati, pretočeni u strukturu moći odlučivanja u aktuelnom BNS, u kojoj je udeo Matice marginalan, otkrili su oskudni menadžerijalni kapacitet i nefunkcionalnost, ne samo taktičke veštine, nego i dugoročne strategijske orijentacije sadašnjeg Matičinog rukovodstva.

Matičin izlazak na izbore za BNS kao obične grassroot organizacije i zapostavljanje sopstvene uloge krovne institucije bunjevačkog civilnog društva, bio je prvi praktični dokaz krize njene statutarne orijentacije²⁷. Bez sopstvene široke demokratske baze, Matica je na oktobarskim izborima 2014. godine ostvarila sa 247 glasova samo jedan mandat u BNS. U isto vreme konkurentni SBB je ostvario ukupno 883 glasa i šest mandata u BNS. Aritmetika mandata u BNS pokazuje da je Matičino odustajanje od strategije integrišuće koalicije bunjevačkih OCD – koja je 2010. godine donela pobjednički rezultat – dezavuisala autoritet Matice kao krovne institucije bunjevačkog civilnog društva.

---

²⁷ Predizborni pregovori užeg rukovodstva Matice bili su orijentisani na uspostavljanje koalicionog sporazuma sa Bunjevačkom strankom (BS), jedinom alternativom nakon gašenja ranijeg koalicionog partnera BSV i novim partnerom podržanim dobrim odnosima sa vladajućom SNS (pružanje koristi oko zapošljavanja, uticaja na kadrovsku promociju itd.). U svom ranom periodu nastupa kao bunjevačke stranke, vođstvo BS je računalo sa promotivnim potencijalom Matice u bunjevačkoj zajednici. Vođstvo Matice, nemajući sopstvenu mobilizacionu bazu neophodnu za sprovođenje izborne kampanje za izbor BNS, našlo je u BS kompenzaciju za nestalu BSV. Interes ove pozadinske osovine bio je da se pridobije podrška druge po broju mandata u BNS liste „Bunjevci“ s tim da je predsednička pozicija u BNS predviđena za vodećeg funkcionera BS. Takvo rešenje značilo je, za lidera liste „Bunjevci“, prepuštanje izbornog poverenja datog najsnažnijoj listi iz redova OCD, koaliciji sa novim stranačkim hegemonom (novom stranačkom subjektu sa deklarisanim negativnim stavom prema sistemu bunjevačkih OCD i bez ranijeg etabliranja u političkim procesima bunjevačke zajednice i BNS). Naglašena primena političkog ubeđivanja i davanje prvenstva relacionim dobrima a ne deklarisanim političkim smernicama Matice, doveli su do narušavanja poverenja prema Matici i uspostavljanja aktuelne koalicije odranije u praksi BNS proverene partnerske koegzistencije liste „Bunjevci“ i liste „SBB“.

Oba krizna žarišta u Matici – kako unutrašnje zanemarivanje naučnog, lingvističko-književnog i istorijskog istraživačkog rada i socijalizacije njegovih rezultata putem edukativnih programa u Matici kao bunjevačkom otvorenom univerzitetu, tako i spoljašnje zanemarivanje razvijanja mreže terenskih odeljenja i drugih institucionalnih funkcionalnih jezgara demokratske građanske i nacionalne mobilizacije Bunjevaca – dovela su do statične programske orijentacija Matice koncentrisane na klubske, ciklično-ritualne versko-kulturne manifestacije i na komemorativnu beletristiku, bez odgovora na realne probleme depopulacije Bunjevaca potvrđene na popisu stanovništva Srbije 2011. godine.

Kada je reč o *Savezu bačkih Bunjevaca* (SBB) njegov uspeh na poslednjim izborima za BNS, zahvaljujući širenju mreže paralelnih bunjevačkih NVO, dokazuje izvodljivost izgrađivanja institucionalne baze demokratske mobilizacije Bunjevaca. I pored kritici podložnih metoda širenja glasačke baze za izbore kandidata za BNS, SBB je uspeo, izvan svoje rezidencijalne subotičke sredine, obezbediti blizu 40% svojih ukupnih glasova. Ne ulazeći u analizu funkcionalnih aspekata aktivnosti NVO koje je ova stranka osnovala, samo njihovo postojanje je pouka naspram neaktivnosti na tom polju Bunjevačke matice.

Kada se sagledaju vitalni problemi opstanka i održivog razvoja bunjevačke nacionalne zajednice: uticaj smanjivanja stanovništva na ostvarivanje manjinskih prava, očekivana ali nerealizovana državna podrška osnivanju edukativnih i kulturnih ustanova bitnih za stvaranje bunjevačke profesionalne elite, takođe nespremnost podrške ostvarivanju ustavnih manjinskih prava Bunjevaca u Mađarskoj, da navedemo samo neke od takvih pitanja – postojanje snažne, masovno podržane nacionalne civilne baze, neophodan je uslov afirmacije Bunjevaca kao politički respektabilnog faktora u Srbiji²⁸. Za takav status Bunjevaca

---

²⁸ Netaktična izjava prethodnog Predsednika Republike Srbije, Borisa Tadića, o Bunjevcima „kako mu manjina koja se zove samo bunjevačka nije poznata kao važan faktor u nacionalnim zajednicama Vojvodine“, opominje bunjevačku političku elitu na nephodnost izgrađivanja respektabilnog političkog imidža Bunjevaca – otklanjanja predrasuda o Bunjevcima kao maloj ugroženoj zajednici, koja se ne opire sopstvenoj marginalizaciji i ne razvija demokratski borbeni potencijal naspram svim

neophodna je stranka koja je u stanju, zajedno sa sistemom OCD, preuzeti rizik političke borbe za njihove demokratski artikulisane nacionalne interese.

Važnu *teorijsku implikaciju* ove studije predstavlja formulisanje tematskog okvira za dalja istraživanja diskursa bunjevačke političke elite. Marker koji daju orijentaciju za identifikovanje referentnih problema i načina ponašanja, čije prisustvo u njenom diskursu ima značenje autentične posvećenosti rešavanju problema bunjevačke zajednice, su sledeći:

1) Pitanja uspostavljanja i negovanja *odnosa Bunjevaca i srpske države kao matične države* koja treba da zastupa njihove nacionalne interese:

- Konstitutivnost Bunjevaca u Srbiji i uloga u vojvođanskoj autonomiji,
- Administrativna hrvaticizacija Bunjevaca 1945. godine i istorijska dinamika mađarskih, hrvatskih i srpskih nacionalnih interesa na tlu Bačke,
- Sticanje i realizacija statusa nacionalne manjine i pitanje subjekta izgradnje bunjevačke nacionalne zajednice (autohtonost nacionalnog samoodređenja Bunjevaca a ne „umjetna tvorevina“),
- Oblik političke zajednice Bunjevaca u Srbiji i prekogranični evro-integracijski region bunjevačkog (Bajskog) trograđa.

2) Pitanja o odnosu prema *hrvatskoj nacionalnoj manjini u Srbiji* i Bunjevcima izvan Srbije:

- Zasnovanost i održivost saživota dve nacionalno različito samoidentifikovane bunjevačke etničke zajednice,

---

neravnopravnostima i omalovažavanjima od strane vladajućih i nevladajućih elita većinskog pa i manjinskih nacionalnih zajednica (primer hrvatske zajednice u Vojvodini).

- Uticaj hrvatskog i srpskog nacionalizma na različite ideološke orijentacije u bunjevačkoj etničkoj zajednici,
- Bunjevačko-hrvatska aktivna koegzistencija (interes opstanka obe zajednice u Srbiji potvrđen odbacivanjem Tuđmanovog projekta „humanog preseljenja“ Bunjevaca i Hrvata u Slavoniju i na otoke).
- Negovanje osećanja zajednice Bunjevaca iz Srbije i izvan Srbije sa istim etničkim poreklom, kulturom i jezikom uz uvažavanje razlika nastalih usled usvajanja različitih nacionalnih identiteta.
- Uloga RKC u mađarizaciji i hrvatizaciji Bunjevaca i razlikovanje negovanja versko-kulturne tradicije i klerikalizma.

3) Pitanja *ravnopravnosti* različitih manjinskih zajednica u multinacionalnoj Srbiji i AP Vojvodini

- Bunjevci i područja opšte ravnopravnosti svih manjina
- Područja pozitivne diskriminacije manjina bez države, posebno Bunjevaca kao manjine bez crkvene podrške.

4) Pitanja odnosa Bunjevaca prema *evrointegracijskim procesima*

- Evropska promocija statusa Bunjevaca kao malog naroda bez države i ugrožene jezičke zajednice
- Vidljivost u institucijama EU i uloga Bunjevaca kao učesnika evropskih regionalizacija.

5) Pitanje uticaja *globalizacije* na opstanak i razvoj bunjevačke zajednice

- Tradicionalna kultura i održivi razvoj bunjevačke zajednice u uslovima globalizacije.

Zaključak ove studije se može izvesti iz razmatranja dokazanih razlika u projektovanju političkih perspektiva bunjevačke zajednice obnarodovanih u programskim deklaracijama devet listi sa izbora za BNS 2014. godine.

Izvornu političku perspektivu bunjevačke nacionalne zajednice predstavlja koncepcija Bunjevaca kao konstitutivnog naroda Srbije. Takav status Bunjevci, po njihovom sopstvenom uverenju, zaslužuju u Srbiji na osnovu učešća u demokratskom plebiscitu 1918. godine o pripajanju Južne Ugarske – Vojvodine Kraljevini Srbiji / SHS. Neostvarivost ovog koncepta u tri dosadašnje Jugoslavije, rezultirala je prihvatanjem statusa nacionalne manjine, kojim je posebnost Bunjevaca negirana njihovim svođenjem na nominalno ravnopravnog konzumenta manjinskih prava dodeljenih svim nacionalnim manjinama u Srbiji. Manjinske strategije većine država, pod čiju ingerenciju su Bunjevci, posle 1945. godine potpadali, imale su za posledicu proces njihove „prirodne“ asimilacije u identitet titularne nacije. Tome se većina Bunjevaca odupire ali bez jasno formulisane političke perspektive održivog opstanka i razvoja kao ravnopravne nacionalne zajednice u Srbiji.

Imajući u vidu veliki značaj formiranja političkih perspektiva za opstanak i razvoj bunjevačke nacionalne zajednice, teme i pitanja kojima kreatori ovih perspektiva definišu svoj odnos prema *ponašanju srpske države*, kao domovine-zaštitnice nacionalnih interesa Bunjevaca, s jedne, i prema *ponašanju hrvatske nacionalne manjine* u Srbiji, s druge strane, temeljni su indikatori razlikovanja dve identifikovane efektivne latentne političke perspektive sadržane u platformama devet listi sa izbora za BNS 2014. godine.

Nakon otvaranja perspektive evrointegracija, u bunjevačkoj zajednici narasta svest o demokratski konsolidovanom civilnom društvu kao obliku društvenog razvoja koji omogućuje realno i održivo rešenje problema opstanka Bunjevaca kao malog ugroženog naroda bez države. U praktičnom političkom procesu, dinamiku konsolidacije bunjevačkih OCD, kao osnovnog oblika njihovog civilnog društva, određuje odnos dve od navedenih političkih perspektiva (ideologija): koncepcije bunjevačke zajednice kao nacionalne manjine i koncepcije bunjevačkog civilnog društva. Kakva je dublja ideološka sadržina ovih perspektiva, kako se njihov odnos razvija i kakve praktične izraze i efekte ima, poželjne su teme daljih istraživanja diskursa bunjevačke političke elite od reosnivanja Bunjevačke matice (1996) i konstituisanja Bunjevačkog nacionalnog saveta (2003) do danas.

Reference

Andriescu, Monica & Sergiu Gherghina (2013), The Dual Consequences of Politicization of Ethnicity in Romania, ECMI WORKING PAPER #63 , February 2013

Bauzinger, Herman (2002), Etnologija : od proučavanja starine do kulturologije, Beograd : Čigoja štampa str. 155-230.

Brezis, Elise S. and Peter Temin editors, (1999), Elites, Minorities, and Economic Growth. Amsterdam: North Holland.

<http://econ.biu.ac.il/files/economics/shared/staff/u46/1intro.pdftini.pdf>

Johnson, David w. Johnson, Roger T. "Civil Political Discourse in a Democracy: The Contribution Of Psychology". May 2000. www.cooperation.org/pages/contro-pol.html.

Mandić, Mijo (2009), Buni, Bunijevci, Bunjevci, Subotica: Bunjevačka matica

Raič, A. (2013), Analiza razvoja kulturnog sistema. Zbornik radova „Nacionalni saveti nacionalnih manjina i kultura“, dr Duško Radosavljević, Eva Vukašinić, Miroslav Keveždi (ur.), Zavod za kulturu Vojvodine – Pokrajinski ombudsman AP Vojvodine, Novi Sad, decembar 2013. str.171-194.

Prilog

Tabela 8 - Izbori za BNS 2014 godine

Opštine	Ukupno Bunjevaca popis 2011 100%	Upisani u birački spisak ukupno	Upisani u birački spisak %	Glasali ukupno	Glasali %
Beograd	172	17	9.88	2	11.76
Bačka Topola	206	12	5.83	3	25.00
Subotica	13553	7138	52.67	2451	34.34
Zrenjanin	22	12	54.55	2	16.67
Ada	6	1	16.67	0	0.00
Kikinda	6	7	116.67	0	0.00
Novi Kneževac	12	5	41.67	1	20.00
Senta	21	2	9.52	0	0.00
Čoka	5	1	20.00	0	0.00
Pančevo	13	2	15.38	1	50.00
Apatin	49	1	2.04	0	0.00
Kula	42	3	7.14	0	0.00
Odžaci	13	1	7.69	0	0.00
Sombor	2058	904	43.93	485	53.65
Bač	5	1	20.00	0	0.00
Bačka Palanka	22	6	27.27	6	100.00
Bečej	13	58	446.15	44	75.86
Žabalj	4	1	25.00	1	100.00
Novi Sad	287	191	66.55	165	86.39
Srbobran	3	14	466.67	14	100.00
Temerin	8	1	12.50	1	100.00
Vrbas	15	6	40.00	2	33.33
Indija	11	13	118.18	0	0.00
Ruma	1	5	500.00	0	0.00
Sremska Mitrovica	2	14	700.00	3	21.43
Stara Pazova	4	4	100.00	0	0.00
Šid	2	1	50.00	0	0.00
Mali Zvornik	0	1		0	0.00
Valjevo	3	1	33.00	0	0.00
Čuprija	0	1		1	100.00

Zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca

Kruševac	1	1	100.00	0	0
Pirot	1	1	100.00	0	0
Ukupno	16560	8426	50.88	3182	37.76

Tabela 9 - Ostvareni glasovi po listama – ukupno i po opštinama, 2014

Glasali ukupno	sbb	Bunjevci	Bunj. nar. lista	Bunj. matica	Sava-nov	Jerin kić	Tot	Boš-njak	Eveto-vić
3182	883	610	254	247	222	137	78	338	436
100%	27.75	19.17	7.98	7.76	6.98	4.31	2.45	10.62	13.70
Po opštinama									
Beograd	1	0	0	1	0	0	0	0	0
Bačka Topola	1	1	0	0	0	1	0	0	0
Subotica	561	551	254	241	221	133	75	7	435
Zrenjanin	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Ada	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kikinda	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Novi Kneževac	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Senta	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Čoka	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pančevo	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Apatin	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kula	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Odžaci	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sombor	105	44	0	1	0	1	2	328	1
Bač	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bačka Palanka	6	0	0	0	0	0	0	0	0
Bečej	43	0	0	0	0	0	1	0	0
Žabalj	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Novi Sad	147	10	0	3	0	1	0	3	0
Srbobran	14	0	0	0	0	0	0	0	0
Temerin	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Vrbas	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Indija	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Bunjevački prigled, 4/2015

Ruma	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sremska Mitrovica	0	2	0	0	1	0	0	0	0
Stara Pazova	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Šid	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mali Zvornik	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Valjevo	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Čuprija	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Kruševac	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pirot	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Izvori:

RZS Popis stanovništva 2011, 6_Stanovništvo prema nacionalnom sastavu.ex1

RIK: http://www.rik.parlament.gov.rs/latinica/propisi_frames.htm

Zvonko Stantić

Ivanji Ištvan o Bunjevcima

Ivanji Ištvan rođen je u Lugošu, kadgodašnji Erdelj, današnja Rumunija, 1845. godine, a sarađen 1917. na Bajskom groblju u Subotici. Zapravo rođen je kao Ivanovski, što je pomađario 1867. godine u 22. godini. Gimnaziju je učio u rodnom Lugošu, Temišvaru, Kečkemetu, a završio u Segedinu. U red Piarista stupa 1862. da bi mogao nastaviti školovanje. Od 1866. pridaje u Segedinu, Velikoj Kanjiži, Pešti i Njitri. Red Piarista napušta 1875. godine, kada ga u Subotici biraju za gimnazijskog profesora. Sa Vali Marijom ženi se 1876. Od 1883. godine jedan je od utemeljitelja Istorijskog udruženja Bačko–Bodroške županije, podpridsidnik je od 1883. do 1896. godine. Do 1895. bio je bibliotekar u Nacionalnoj Kasini, osnivač je i utemeljitelj Gradske biblioteke, prvi njezin bibliotekar.

Pisac je između ostalog dvotomne Istorije Slobodne kraljevske varoši Subotice. Bogat sačuvani arhivski materijal grada, Ivanji je odnosio kući na kolicima, izdvajajući najvažnije dokumente za pisanje svoje knjige. Tako izdvojen material, teško je bilo vratiti posli u odgovarajuće fondove, pa je formiran novi fond Ivanjijana u kojem su najvažniji dokumenti koje je Ivanji izdvojio.

Zanimljivo je šta u odsiku “Stanovništvo grada” u Istoriji Subotice on piše. Prvo istorijski identifikuje Bunjevce prija i posli odlaska Turaka, ali ji pri analizi popisa ne navodi. Pogledajmo redom ove njegove stavove: Današnja Subotica tek se od 1686. godine počela puniti novim stanovništvom, u tursko doba umesto nestalog mađarskog stanovništva, velikim dilom su tu katolički Bunjevci, a ubrzo su za njima doselili malobrojniji grčko istočni Srbi. Pored toga već 1748. godine oko 60 mađarskih familija stoji u Subotici, dok su 1809. od ukupnog stanovništva jedna trećina Mađari, oni sada već čine više od polovine stanovništva. Prema popisu iz 1823. godine bilo je 28.892., a 1890. godine Subotica

ima 72.737 duša. Stanovništvo grada sa pustarama i spoljnom varoši Šandorom, 1900. godine broji 83.593 stanovnika, te među gradovima (Mađarske) zauzima treće mesto. Prema maternjem jeziku stanovništvo se dila ovako: 46.262. Mađara, 2141. Namac, 166 Tota, 6 Olaha, 1 Malorus, 26 Hrvata, 3459 Srba, 31.533 drugih (egyeb). Prema viroispovisti 75.541 katolik, 220 grkokatolika, 3273 grko-istočnih, 373 evangelika, 1028 reformata, 10 unijata, 3026 izraelita, 122 drugih. Mađarski divani 61.220, a pisati mađarski zna 35.025 osoba. (Znači za Turaka nas je definitivno bilo, posli smo valjda u onim ostalima.)

Polovina stanovništva živi na pustarama, Mađari uglavnom na Radanovcu, Ludašu, Tompi, Čikeriji, Tavankutu, dok su u drugim pustarama Bunjevci u većini. (Znači ipak nas je našo, al na pustarama.) Srbe najviše možemo nać na Kelebiji. Unutra u varoši ima sviju nacija, ali su ipak donekle grupisani. U II i III kvartu (on kaže krugu) žive isključivo Bunjevci, u IV i V kvartu su mišano Bunjevci i Mađari, u VI, VII i VIII kvartu su Mađari, Srbi su u VIII kvartu i dilom u VII, sa Zidovima. I kvart je kvart inteligencije i centar trgovine.

U knjigi "Istorija slobodnog kraljevskog grada Subotice" jedan dio nosi naziv "Bunjevci i njevi običaji", od 576. do 603. strane elaborira sve što je znao o nama. U razgovoru sa dobrim poznavacima našeg folklor, vidio sam da su mnoge tvrdnje Ivanjija u ovom tekstu ne samo nepoznate danas, već se teško prihvata sve ono što se ne uklapa u današnje standarde toga, što mi smatramo našom tradicijom. Zbog toga i jer do sad na jednom mistu nije na bunjevačkom izložen ovaj tekst, smatrao sam da bi vridno bilo bolje se upoznat sa onim što je zapisio Ištvan Ivanji. Koliko je on mogo pouzdano ubardat životne regule Bunjevaca kad nije poznavo jezik i nije bez privodioca s njima mogo divanit ostaje naravno upitno, njemu se ne sviđa baš sve ono na šta smo mi nasuprot tom baš ponosni, pa vam se pojedini njegovi stavovi neće dopast, jel će te imati utisak da nije dobro procinio ni odnose u gradu. Zanimljivo je da Ivanji iznosi priciznu folijaciju najvažniji dokumenata naše istorije – dokumente o dozvoli za naseljavanje, koje usput da kažemo, još niko od nas nije vidio. Kasnije iste te podatke o folijaciji navode i drugi autori, virujuć u autentičnost navoda. Ja sam prija četri godine priko službe Matice srpske za kontakt sa inostranstvom, tražio od Državnog i Ratnog

arhiva u Beču kopije tih dokumenata. Odgovor koji je primila služba Matice srpske u Novom Sadu, bio je da njim je takva folijacija nepoznata. U štampi će ova tema biti daleko detaljnije obrađena od onoga što može stati u 45 minuta usmenog izlaganja, naročito ako uzmemo u obzir ono što je na ovu temu napisao ko kritički osvrt Đorđe M. Popović, jel ako pogledamo šta pišu Antunović Josip, Sarić, Ambrozije Šarčević i ostali, koje je Ivanji koristio ko svoj izvor. Popović kritiku u Etnografiji broj IV, upravo i počinje time da Ivanji nije znao bunjevački, a piso je ozbiljni prikaz naše etnografije. Sam Ivanjijev tekst objavljen u Istoriji slobodne kraljevske varoši Subotice, zapravo je njegov obrađeni članak, koji je u malo dužoj formi u Društvu etnologa Madjarske, 1890. godine umisto Ivanjija pročitao Antonije Hadžić. To ne treba da nas čudi. Antonije zvani Tona, rođen je 1831. godine u Subotici, a umro u Novom Sadu 1916. godine. Studiro je u Budimpešti, u ugarskom parlamentu predstavljao je Narodnu stranku, bio je sekretar i peti pridsidnik Matice srpske, uridnik Letopisa. Dakle to je još jedan dokaz da naše veze sa Maticom srpskom nisu od juče. Evo privoda tog Hadžićevog izlaganja, ko što smo kazali, umisto Ištvana Ivanjija.

SUBOTIČKI BUNJEVCI I NJEVI OBIČAJI (prevod sa mađarskog)

*pridstavio Antal Hadžić (Antonije Hadžić), decembra 1850. godine
na zasidanju etnološkog društva*

Bunjevci su virovatno još za vrime turske najeзде došli u Bačku i to u Suboticu (Szabadka), di su zajedno živili sa svojom braćom Racima, najčešće na pustarama ko stočari. Njev brojniji dolazak je uočljiviji oma nakon sloma turske vladavine, o čemu imamo sigurne, al ne i detaljnije podatke. Knez Mikša, bavarski vodja careve vojske, 9. jula 1687. godine Race katoličke vire (iz sireškog tabora kod Újvidéka) priporučio je u pokroviteljstvo ratnog savitodavca carskog dvora, sa ciljom da se ovom narodu omogući naseljavanje razrušenih gradova: Segedina, Baje, Subotice.

Glavni ljudi: Marković i Vidaković Đuro žele 5000 duša da prisele sa turske teritorije, s tim da im obećaju vojnu službu u odbrani zemlje od Turaka, pod komandom nemečkog glavnog oficira. Pritpostavlja se da im je molba bila prihvaćena u oktobru 1687. godine, te su se tada i uselili u svoju novu domovinu. Znajući za uspišno vojevanje carske vojske nad Turcima, a možda i na poziv cara, taj isti narod je još u staroj domovini pokrenio ustanak protiv turskog tlačitelja. Međutim bili su primorani da biže otale. Pod vođstvom 18 redovnički braća, traže od kneza Mikše mesto za naseljenje u Bačkoj. Na jesen 1687. godine, njeva molba je bila prihvaćena i od 1. decembra počeli su se vodit kršteni listovi.

Dolaskom Raca pod vođstvom Arsenija Čarnojevića (Csernovics Arzén), sad zajedno služe ko granični stražari. Međutim, sloge nije bilo između dva naroda i na zahtiv prvodošlica, ukinuto je granično stražarstvo u Subotici 1743. godine. Nezaovoljni represivnim merama, Raci pravoslavne vire burno reaguju i masovno napuštaju grad, ne želeć živit u mistu di su Bunjevci u većini. A i dobivena kraljevska privilegija zahtivala je da ovo mesto pripada isključivo stanovnicima rimokatoličke vire sa sudijom iste vire i magisraturom. Za vrime Josifa II. prava katoličkog stanovništva su često napadnuta, ali vodeću ulogu ipak uspijavaju da sačuvaju Bunjevci, i to njeve bogate i ugledne porodice.

I u današnje vrime brojčano rasplodivi bunjevački narod ima veliki uticaj u praktikovanju prava ustavni odredaba.

O imenu Bunjevaca i njeve pradomovine, postoji više teorija koje su dilomično neosnovane, izmišljene kombinacije. To je sigurno da ovaj narod potiče iz Bosne-Hercegovine. Prilikom okupacije ovi teritorija (1878 godine), među mađarskim vojnicima, našli su se i Bunjevci koji su tu naišli na rođake po prizimenu.

Naziv Bunjevac potiče od naziva reke Buna (Asbóth János-Bosznia és Herczegovina, 1 kötet (1 tom), 266. oldal (266. strana)). Tu se spominje i selo Buna, južno od Mostara na kraju male nizije, na ušću reke Bune, nedaleko od raskrsnice blagajskog puta.

I car Konstantin spominje jednu tvrdjavu pod imenom Bona u neposridnoj blizini tvrđave Chlum. Pritpostavlja se da Bona odgovara mistu Blagaj (iznad kojeg se diže ruševina Stipanograda), koji se nalazi priko od kadgodašnje Bune. Inače „blag“ u staroslovinskom znači „dobar“, a i u latinskom to isto kaže se „bonus“. Današnje selo Buna je novijeg porikla koje je zaboravljeno ime stare Bone dobilo po rici pored koje se nalazi. Ovaj narod, dakle, vodi poriklo iz južne Bosne, u okolini Mostara, dilom iz Hercegovine i Dalmacije. Sebe naziva Bunjevcima po imenu reke Bune. Nastavak ácz (ac) se dodao i tako označava poriklo, kao Pačirac-kogod iz Pačira.

Ljudi koji i danas žive kod teritorije Bune, ne koriste taj naziv za sebe. Bunjevac je taj koji je već napuštio taj kraj, samo poriklo ima sa tog kraja. Prema tom, Bunjevac je topografsko ime koje je sačuvalo uspomine na pradomovinu. To nije bilo zajedničko ime naroda, nego su ih susidni narodi tako spominjali, sve dok i sami Bunjevci nisu privatili to ime i koriste i dan danas.

Nika mišljenja o Bunjevcima: naime rič „buna“ znači izazivanje nereda, revolucije, napuštanje; mnogi misle da su se ovi Raci odvojili od šizme i prišli na rimokatoličku viru, ne koristeći više ime Raci već Bunjevci. Po nikom drugom mišljenju iz sličnog razloga ime su dobili po papi Bonifaciusu III. jel IV. (607-615) Bonifaci, odnosno rimokatolici umesto bonifaci, pa Bunjevci.

Dok drugi (Autunovits József, Sárcevic Ambrus) smatraju da se to odvajanje dogodilo zbog pobune protiv Turaka i njevog iseljenja pod zaštitom carske vojske u Bačku. Da je virska odvojenost dala ime ovom narodu, to bi se odnosilo i na Šokački narod, koji je isto katoličke vire. I oni se punom šakom prekršćuju, i svoje ime vode od riči „šaka“. Još jedna kombinacija: bunja (tunel, misto za sakrivanje), sa nazivom šume kod Jankovca, Racima daju rič bunjaraca, od toga kasnije bunjarac i posli bunjevac koji se kasnije kao nejasna rič prilipila na dalmatiski narod.

Novosadska „Matica Srpska“ je u nekoliko navrata raspisala konkurs da bi se rišilo istorijsko pitanje Bunjevaca. Bez uspiha do 1886.

Ivan Antunović kanonik u Kalači i naslovni biskup, u svom dila „Razprava“ pokušavao je da riješi ovaj problem ali bezuspješno. On naprotiv, smatra da su Bunjevci na ovim teritorijama bili od početka njegovog postojanja, da su ih i Huni već tu zatekli. Od kad se vodi ovaj narod pod imenom Bunjevci? Iz postojećih spisa je to nemoguće odrediti a ućeni ljudi su se sramili koristiti ime Bunjevac, smatrajući ga seljaćkim. Umisto tog sebe su imenovali Dalmatima, tako i cio narod do najnovijih vrimena.

Tokom XVIII vika, u po Srbima poslatim molbama višim krugovima, oni su zapisani ko Dalmatinci zvani Bunjevci. Bunjevcima su se zvali još i prija pola vika stanovnici Erda (Érd)(Hanzabeg), Perkate (Pérkata), Balint (Bélint), Ćepel (Csepel), Tekela (Töröl). To su sad već stari mađjarskih mista.

Na ime Dalmatinac sam naišo u jednom dokumentu iz 1699. godine u vezi sa kapetanima Vidakovićom, Markovićom i Sućićom. Carske vojskovodje su sadašnje Bunjevce zvali katolićkim Racima. Pod ovim imenom se pominju najpre 1687. godine, a kasnije kad nije bio nepohodno razlikovanje od Raca šizmatika, zvali su ih Raci. Od 1701. godine carske vojskovodje su ih zvali i Dalmatincima.

U 1770-im godinama jezik Bunjevaca i Raca bio je isti, a ne samo prid strancima, školovani Bunjevici zvali su ga ilirskim jezikom, a narod bunjevaćki i racki smatrao se ilirskim narodom, dok to Gaj nije diskreditovo, a Bunjevci pošto su uvijek bili dobri mađjarski drzavljanjani, koji ni zahvaljujući jeziku nikad nisu osićali posebnu privlaćnost prema nekatolićkoj srpskoj braći, oni su 1848/49. stali u red mađjarski revolucionara, ćiji su i jezik naućili; štaviše, u popisu stanovništva 1850. godine, i oni Bunjevci koji mađjarski jezik nisu poznavali, izjašnjavali su se kao Mađari. Iz ovog razloga sve do 1880. godine, niko nije probao da ji napada zbog težnji za nacionalnim pravima. (Szabadság 1884-évf.41 sz.). Neki mesni pokreti su bili samo manji šahovski potezi.

Bunjevci ćine polovinu stanovništva Subotice, iako se nalaze i u drugim mistima baćke županije, ali u tako velikom broju i pravom nacionalnom identitetu kao u Subotici, nigdi ih nema. Državna statistika

posli priznatog maternjeg jezika, broji ga između hrvatskog i srpskog jezika. To je jezik koji još i danas u više pogleda čuva običaje pridaka i njeve karakteristike.

Bunjevci su poriklom slovenski narod, i jezik im je slovenski, dok nacionalni karakter, građ tila, običaji i nošnja jako se razlikuje od ostali slovenskih naroda. Rimokatoličke je viroispovisti. Bunjevački jezik se jako malo razlikuje od srpskog, najveća je razlika u intonaciji i Bunjevci imaju glas „i“ u ričima niki, di Srbi izgovaraju „e“. Bunjevačke književnosti nema, pošto su se mladi školovali u mardjarskim školama, pisali su mardjarski, dok napridni slovenski književni jezik nisu razumili. Antunovičev pokret za procvat bunjevačke književnosti nije urodio plodom. Malo se pisalo na bunjevačkom, koristeći latinična slova dok su Srbi pisali ćirilicom.

Spoljni izgled Bunjevaca: obično su visokog rasta, uspravnog držanja, širokih ramena, koščati, zdrave boje. Oči njim zasinjuju guste obrve.

Etnografiju Bunjevaca županije Pešt-Feher, predstavio je Brkić Djerdj 1839. godine u Tudománytás-u u VI. tomu. Subotičke Bunjevce je prikazao Sarič Eugen (Szárics Jenő), Garai Janoš u časopisu Regélő 1842-838. Ovo je delimično priradio i objavio Antunovics József i Török Janoš u časopisu Hazánk Pest 1848. Zanimljiv članak je o Bunjencima objavio i dr Badics Ferenc, novosadski profesor.u knjigi „Austro-Ugarska u ričima i slikama“ u sveski broj 124. Sveska o Bačkoj, sa crtezima Cserna M. i Greguss Imrea. Tu opisuje muškarca Bunjevca, koji obično ima smeđu gustu kosu nedovoljno nigovanu koju stari puštaju da naraste vrlo dugačka. Bradu Bunjevac ne pušta samo brkove, koji su isto vrlo gusti. Žene su visoke sa malom glavom i malim usnama i u mladosti su uglavnom lipuškastog lica.

Odića im je mardjarskog tipa. Oženjeni stariji muškarcu isključivo i uvijek nose odilo tamno plave broje, od čoje. Kaput su imali do struka, bez gajtana ili dolamu sa običnim koštanim pucadima (dok je dolama Mardjara imala gajtane, a pucad je bila od gajtana), uz to prusluk i mardjarskog kroja pantalone sa gajtanima, koje su kod kolina bile priviše

debelo popunjene, i na koje su obuvali dugačke mađarske čizme. Na glavi su nosili okrugli šešir gori zaobljen, sa uskim obodom, koji su zimi zaminili za šubaru od jagnjeće kože. U velikoj ladnoći su se zaogrili tamnoplavim ogrtačem od čoje, mada to danas samo mali broj stari ljudi nosi. Umisto ovog radje nose opaklije, jel bunde od ovčije kože, dok liti nikad nisu odlazili na svoje njive bez crnosive Ivanji navodi rič „sur“, što je kod Mađara ko kratak kozuv koji se kad pada kiša izvrne tako da je krzno spolja, širokog galira. Salašari su imali u ruki uvik dugačku toljagu. Opaklija se koristila i ko odića i kao prikrivač, pa se ovako posli kratke upotribe uprljala i dobila neprijatan miris, zbog čega se u godinama 1820-ih zabranili da se u njima ulazi u crkvu i gradsku kuću. (U više privoda mozemo naći da je bilo zabranjeno ulaziti u šubarama, ali je to hrđav privod mađarske riči šuba, a pošto se sa šubarom niko nije mogo pokrivati, začuđujuće je da je takav privod mogo opstati). Mladi muškarci i momci se slično oblače, uz to prusluk od svile cvitnog dezena jel od somota ko Srbi, a kabanicu nikad.

Momci su uglavnom za ženidbu po prvi put dobijali pantalone, sem ako su bili djaci pa su nakon školovanja sačuvali pantalone. Siromašniji su nosili samo od kod kuće tkanog platna košulju i široke gaće, isto kake su inače i imućni nosili. Zimi umisto čizama nose dosta vruće debele čorape sa papučama, jel stopala i podkolenice uviju vrućom tkaninom (obojke) i na to kaišom pričvrste kožne đonove, opanke. Ženska odića, a naročito neudati, umisto kadgodašnje skromne jednostavnosti, sad prilikom udaje može da se takmiči sa raskošnom vinčanicom bogatih nevista, mada bez ukusa.

Pogledajmo jednu imućniju nevistu Bunjevku: glava je nepokrivena, na sredini je razdiljak i sa obadvi strane debele pletenice, sa skupocenim cvićem iz radnje. Na tilu ima debeli svileni prusluk a šavove pokriva zlatna čipka 3-4 prsta širine. Ruke su pokrivene kratkim rukavima, izvezenim zlatnim cvetićima sa skupim volanima na njima. Na ovo dolazi kratak kaput jel dolamica od skupocene svile, dok u jesen žene neviste oblače ćurdiju koja je više muška nego zenska odića Bunjevka može da je nosi od dana svog venčanja. Ovo kupuje svekar, ranije od boje višnje a sada od tamnoplave čoje ili somota sa skupocenim krznom, jel kumašnim i zlatnim skupim premom

(poszomak), gajtanima i pucadima, pa je to pokadgod koštalo i 400-500 forinti. Ispod ovog su imale bar tuce široki sukanja različiti boja. Najgornja je suknja bila deblja isto od vrhunske debele svile, a priko nje kecelja izvezena zlatnim postom. Na nogama su fine čorape i šarene papuče, odnosno danas već cipele. Naravno da je sve to kod siromašniji jednostavnije i jeftinije.

Bunjevke najčešće ne dobijaju od kuće miraz, to što nose sa sobom to je uglavnom njeva garderoba. Osim ovog dobijaju jednu kravu, nekoliko ovaca i malo novca. Roditelji nekrentnine daju sinovima. Glavu devojke i žene uvik vežu maramom. Kod kuće i u crkvu liti idu brez kaputa, okićene kupovnim cvećom. Starije i siromašnije žene za ladne dane nose muške dolame od čoje, jel ćurdiju i suknju. Najviše su okićene za crkvene praznike, za vašare kada se četiri-pet divojaka uvate pod ruke i tako idu zauzevši pišački dio puta. Odeća je šarolika: prusluk neprikladni jarki boja svile i somota, (siromašnije su oblačile od jeftinog šarenog cica šivene takozvane leveše –kaputić) odviše široke šušlave suknje koje su krute od štirke, koje čine divojke izuzetno širokima, uz to na pljosnato pletene pletenice umanjaju njeve glave, zbog čega odaju nesrazmirmu i neukusnu sliku

U porodičnom životu još i danas u nikim familijama vladaju patrijarhalni odnosi: samo se stari gazda, otac familije zove imenom „dida“ jel „čiča“. Njegove sinove rođena dica ne zovu „ocom“ već „bačo“. Stari gazda živi u zajedničkom domaćinstvu sa svojim odraslim i oženjenim sinovima, sa nediljivim imetkom ko svemoćni patrijarh, on je ko sudija naredbodavac svima, svakom odriđuje u zavisnosti od starosti i sposobnosti ko šta treba da radi na njivi, oko kuće. Bude među njima kočijaša, biroša, čordaša, pastira, ako ih nema dovoljno, poprimaju sluge. Samo neposlušnog sina isključuje gazda iz zajednice.

Ženski članovi porodice su isto tako podređene staroj majki, ženi patrijarha. Snaje su liti na pustarama i salašima, dobivaju svoj zadatak (reduše) u kujnji (stanařica), oko živine i proizvodnje mlika. Iz nedilje u nedilju minjaje se obaveze oko domaćinstva sve dok i one same ne ostare i pridaju poslove svojim snajama. Međutim, ovaka zajednica koja je i kod Srba karakteristična, danas se suzila na uži krug.

Položaj novopečene snaje u kući nije baš za poželit, prava nema nikaka dok obaveza ima puno, nju čekaju svi poslovi oko kuće, čak i one koje su za sluge, ona skida i čisti čizme stari, i pored svega triba da čuti, trpi i prema najmlađem članu familije da bude ljubazna, ukoliko želi da ugodi starijima. Svog čovika ne oslovljava po imenu, već sa «čuješ li?» (jesil čuo?) i govoreći o njemu kaže «on». Ni braću svoga muža ne zove po imenu, već sa nikim umiljatim ričima: čestit, vitez, drag... dok ženske članove po kakom cviču naziva, jel sa ričima ko što je kraljica. Mlada snaja ne sidne za astal prilikom ila sa ostalima, već se ode u stranu. Međutim život neudati divojaka se u mnogome razlikuje: čuvaju ji roditelji ko sobnu biljku, vrime provede u vezu, šivenju, tkanju, pletenju i tako odrastu slabašne i prilikom udaje teško im je u muževljevoj kući obavljati teške poslove. Mladići Bunjevci više vole blide i vitke divojke i stoga one često idu žutu zemlju, so i kamfor, da postignu blidoću lica.

Život divojaka je bio lakši, virovatno je tome istorijski razlog što su ih roditelji čuvali ko njevo blago, da bi ji prema njevoj lipoti po što boljoj cini dali. (Prim. aut. Tu Ivanji koristi rič -arban adtak el, što je kod nas vrlo teško zamislivo, može se raditi samo o tome da su ih što bolje udali, nikako prodali). Muška dica su pohađala škulu, marljiviji su i stekli bi neko obrazovanje, obično gimnaziju, ali malo njih i više škole. Svaka bunjevačka familija ima svoju gospodsku granu koja ih je savitovala u njevim nerešenim problemima. Oni koji su prikiniili svoje školovanje, ponovo se vraćaju na salaše i obavljaju seljačke poslove.

Po opisu Ištvana Rónay (Bács – Bodrog, 1878. godine 1. tom, 19. strana), Bunjevac je čovik dobrog srca, pošten, virnik, jednostavan, narod koji iskreno živi po Jevandjelju. Međutim, u poslidnje vrime (2-3 decenije), u mnogome se promenuo. Opao je moral i ni u obrazovanosti nije puno napridovo.

Religioznost naroda nikad ne dostiže zanesenost: virno odlaze u crkvu, većinom za praznike, a najviše za Veliki petak. Čitav grad je na nogama. Jedini je pozdrav koji poznaju: Faljen Isus, a odgovaraju sa Amen. Najčešća su kod Bunjevaca biblijska imena, kao Daniel, David, Matej, Šimun, Matija, B..., Luka, Lazar, Benjamin itd. U davna vrimena su i svećenike vrlo poštivali (Vidi A.Tormási, Subotička glavna župa). U

životu Bunjevaca je uočljiva i nika suzdržanost pomišana sa stidom, i to u prisustvu stariji i otmeni osoba. I u porodičnim odnosima je to isto izraženo: čovik nikad ne ide zajedno sa svojom vinčanom ženom, oni kadgod godinama ne divane jedno sa drugim u prisustvu njevi roditelja i ne imenuju jedno drugog po imenu već se oslovljavaju sa «on» i «ona». Smatralo se nepoštenim radjati 2-3 godine posli vinčanja, majka svoje malo dete nije smila da mazi i ljubi. To je bila sramota. Za vrime veliki užni, ona nije smila da divani. Bunjevac je gord i ne podnosi iznad sebe drugog. On je i sluga koji gazdu tretira ko da su istog ranga. Prezire narod Tota a u bisu i Mađare naziva Totima. Čitav svoj život živi na pustari i miri čovika lancima, poštuje samo onog ko ima zemlju, ko nije bezemljaš, gord je na svoju zemlju. Ta gordost ni u intelektualnim krugovima se nije izgubila. Szabadka je za njega ovozemaljski raj, čak i u pismi to piva: «Subotice bila, tebe nigdi nema».

Muškarci se najčešće i najradje prihvataju zemljoradnički poslova, a pored toga bave se i stočarstvom: uzgajanjem goveda, svinja, konja, ridje ovaca. Konji su njim vrlo lipi na to su oni jako ponosni. Svaki imućnji gazda drži svojim sinovima po jednog konja, kojeg polako privikavaju na sebe i budu ponosni na njega, ko divojka na svoju lipotu i haljinu. Njiva i stoka čini sav imetak gazde Bunjevca. Vridnost tog je narasla izgradnjom željeznice. Kuće svoje grade po uzoru na gospodske kuće, u kojima pored udobnosti ima i luksuza. Međutim, dosta nji zadrže staromodne običaje, jednostavnost u uređenju kuća, u odivanju i ishrani, mada su vrlo imućni. Marljiv je narod, ali manje marljiv od komšija Nemaca i Tota. Bunjevac ne voli baštovanstvo, u gradu oko svoje kuće bašče su zapuštane, za zanatstvo i trgovinu tek sad počinje da se interesuje, dok su žene u kućnom zanatstvu vrlo spretne. Ističu se u vezu (ko i Srpkinje), bave se tkanjem i biljenjem platna, poznati su njim ćilimi koji krase astal jel pod, zatim pregače u kombinaciji raznoraznih boja koje po narudžbi trgovaca prave i od svilenog konca, koje se ko modni hit šalju u inostranstvo. Tu su i krpore tkane od starih krpa, koje prostiru na pod hodnika. U novije vrime Bunjevci ovaj zanat praktikuju da bi zaradjivali, a ne samo da ulipšavaju svoju kuću. Čak i platno sad kupuju u dućanu.

Divojka u kući mora da se oblači luksuzno. Često je familija u nedostatku novca da kupi skupocene haljine, pa prodaju i važne predmete iz kuće (plug) pa ima kad dolazi do potpunog materijalnog propadanja. Vlasnici dućana na početku ovog vika, odlično su znali za ovu strast i običaj naroda, pa su mogli izvući svoju korist držeći visoke cene tkanina bez konkurencije. Sreća je bila što su samo divojkama morali kupovat skupocene haljine, jer kad su se udale, toga više nije bilo.

Muškarci su se oblačili skromno, ali su imali strast koja je mnoge familije dovela u propast: lumpovanje, pijančenje, kafanski život. Vino je dio društvenog života, kod svake posite i gost i domaćin moraju popit nekoliko čaša vina. To je bio znak gostoprimstva i prijateljstva. Na dan Blagovisti (25. mart), kad se priroda obnavlja, Bunjevci se sastaju da obnavljaju svoju krv i piju uglavnom crno vino, al i bilo. A kad se odmara od posla na njivama, danonoćno se piva, svira (tamburica) i pije. Niki se danima ne vraćaju kući, idu sa jednog na drugi salaš, jel po sokacima grada svraćaju kod poznanika, rodbine, prijatelja na koštanje vina. Ako vino nestane, ustaju i sa gazdom zajedno idu u komšiluk, čak u ponoć i traže ilo i vino. Ovaj običaj su naučili od Bunjevaca i Mađari. Praćenje je dio ove ceremonije, jer nakon zabave, najuglednijeg člana družine, tamburaši prate do kuće. Kad stignu kući, bude ukućane i na astal opet dolazi rana i piće. Otale opet kogagod prate kući, i to tako sve do zore, dok i poslednji veseljak ne stigne u svoju kuću.

Bunjevci se vesele igradjući kolo (u krug). Liti se mladi sastaju na velikom prostoru ispred krčme, većinom divojke i novopečene mlade i uvativši se za ruke, stvaraju krug i plešu drmajuci cilo tilo, noge jedva podižući od tla. Druga zabava je prelo, toga ima i kod Mađara (fonó). Održava se svake zime skoro u svakoj divojačkoj kući. Sastaju se drugarice od divojke domaćice i momci poznanici, i dok predu domaćici jel sebi uz pivanje, momci se šale. Posli večere sviraju na gajdama i piju cilo noć, plešu i tiraju razuzdanu šalu. I starije žene drže prelo, ali samo do uveče i to bude prijateljski divan. Slične sastanke, pod nazivom prelo – organizovale su i otmene žene Mađarice uz ručni rad i sa obilnom užnom na kraju.

Od 1879. godine bunjevački narod je jedared godišnje organizvao bal pod nazivom Veliko prelo u Pučkoj kasini koji je bio vrlo posičen. 2. februara 1879. godine je bila organizovana prva. Druga vrsta zabave je divan – koja je već 1745. godine dostigla nivo nemoralnosti pa je gradska uprava pomoću milicije zabranila. Naziv ove zabave diluje naivno, znači razgovor i uprkos svim zabranama, još je i danas u modi. Održava se svako doba godine. Tada grupica divojaka (iz bolji porodica) u jednu prigodnu kuću, sa gazdaricom nosi kradom brašno, mast i drugu ranu, pa se u zakazanom vrimenu priprema ilo za goste mladiće, koji se za tu noć brinu za muziku i vino. To su uglavnom tajni susriti bez nadzora roditelja, di se mladi neotesno zabavljaju, napijaju, a često se i posvađaju, potuku. Dokazivanje, hvalisanje snagom je i inače osobina momaka Bunjevaca. Često su ovakve zabave i mista za isticanje imućnosti pojedini aristokratski familija.

U familijarnim krugovima je i običaj babine, slavlje prilikom rođenja diteta i na prvi jel drugi dan nakon krštenja svi su iz rodbine, a i poznanici, komšije obavezni da donesu ditetu poklon. Pogledavši dite svi se moraju namrštit i kast za dite da je gadno, uz to pljunit na zemlju, jer se iz sujevirja smatralo rđavim ako kogod dite fali zbog lipote. Oni koji imaju srasle obrve ne smiju ni pogledat dite. Zatim, sidnu za astal i idu, piju, vesele se do jutra. Ko i kod svakog naroda, tako i kod Bunjevaca najveće veselje je prilikom svatova, koje kadgod potraje i više dana. Obično počinju nakon završetka poslova na zemlji, uz mlado vino, a završavaju se četvrte nedilje prija Božića. Poziva se puno gostiju. Kadgod su roditelji izabrali mladu za svoje sinove, sad već mladi nalaze sebi par. Ranije su se mladi uzimali već sa svojih 15 – 17 godina, a sad tek nakon odsluženja vojnog roka.

Stupanjem jeseni, mater momka za ženidbu, zajedno sa jednom ženom iz rodbine, očla bi do divojačke kuće sa bocom zamedljane rakije i jednom jabukom, u koju bi sakrili zlatni jel srebrni novčić, zavisno od imućnosti. Izdivanile bi svoju želju i namiru, ostavivši rakiju i jabuku, očle bi kući. Roditelji divojke su dobro razmotrili to pitanje, pa su jel popili zamedljanu rakiju, jel su je poslali natrag. Ako je momak bio prihvaćen, njegovi roditelji su sili u kola i naredne nedilje došli u divojačku kuću sa gajdašom.

Zajedno su utvrdili dan veridbe i do ponoći se veselili. Na dan veridbe se roditelji oped sastaju, al bez mladi. Momak stiže posli. Sad određuju dan svadbe i do tad svake subote se u momačkoj kući peče kolač i šalje divojki. Nediljom i sridom naveče često se sastaje rodbina momka na manje čašćenje. Divojka posli veridbe ostavlja svoje drugarice i u crkvu odlazi sa sestrama njezinog verenika. U danima neposridno prija svadbe nekoliko momaka obilazi gradom sa konjima okićenim maramama i mašnjama. To su diveri koji goste pozivaju u svadbu. Prvo pozivaju ukućane divojačke kuće, zatim gospodske porodice i seljačke. Svako se rado odaziva pozivima u bogatije svadbe. Dan prije vinčanja iz momačke kuće dolaze u kuću divojke tri muškarca koji mogu da piju, da čuvaju nevistu. Al po običaju, njih opijaju pa nisu u mogućnosti da čuvaju divojku. Na dan vinčanja kreće dugačka kolona gostiju na gospodskim kočijama jel seljačkim taljigama u crkvu, uz pratnju ciganske muzike. Nevista se vozi najlipšom kočijom, obučena u pravom sjaju i sidi desno od starog svata (vinčanog kuma). Priko od nje sidi dvi curice obučene u bilo, a ispid dugačke kolone i oko mladinih kola jašu momci konjanici ko njezina svečana garda, takozvane mustulindzije. Iza njezine kočije ide mladoženjin oženjen stariji brat (diver) koji će nevistu privesti oltaru, dok mladoženja sa svojim kumom sidi u šaragama običnih kola. Nakon vinčanja opet svaka strana ide svojoj kući, di ih čeka obilna gozba, di nikad ne fali pirinča (pirinč sa sitnim pilećijim mesom), prisnac (tisto sa sirom) i gužvara (prazna savijača). Poslipodne oko četiri sata mladoženjini gosti sidnu na kola i odu po mladu. Tamo je nekoliko puta moljakaju da sidne sa njima na kola, dok ona na kraju ne pristne, nakon čega je posidnu na jedne kočije i kolona kreće.

Ako su kuće mladoženje i neviste jedna pored druge, i onda se ova procedura vrši, kočijama i kolima, zajedno sa gardistima, obilaze sokake grada, pivajući, podvikivajući cilim putom i tek što su obašli glavni trg i glavne sokake, vraćaju se mladoženjinoj kući. Ova dugačka, šarena i bučna povorka, uvik ima gledaoce, i saobraćaj zaustavljaju.

Prija nego što stignu do mladoženjinine kuće jedan od divera odjaše ispid povorke, uzme jedno malo dite i baci u krilo mlade u znak želje da prvo dete bude muško. Stigavši kući, otac mladoženje odkupljuje mladu za 50–100 forinti.

Ona priuzima novac, al ne salazi sa kočije, dok joj i drugi gosti pridaju svoje poklone. Kum joj poklanja jagnje natovareno poklonima. I svekrva je dočeka ljubazno i vodi je u kuću na razvučenom ćilimu. Ovaj doček nikako nije u skladu sa životom koji nju čeka. Krevet neviste stoji u sverkvinoj komari, dok novopečeni muž spava na tavanu, jel u štali(Prim. Aut. Teško je povirovat da je ovo Ivanji dobro utvrdio). Gozba još traje nekoliko dana. Prvi dan je nevista još gost u kući. Drugog dana meće na glavu kapicu i prima poklone od gostiju. Ovo je dan glavne svadbe, kad svi stižu sa poklonima. Muške goste nevista sa poljupcom čeka u vratima, oni joj za to daju novce. Žene joj šalju kolača (kravalj) šalju materijal za haljine i novce. Tako na primer neki neopaženo metnu jedan vankuš pod košulju ko da je u drugom stanju, tako da onda mlada opet dobije poklona. I još se kroz razne šale prikupljaju pokloni za nevistu. Za dobijeni novac, ona najčešće kupuje ovce koje čine samo njezin imetak (prćiju). Ta česta veselja, zabave, bez kojih ni jedno familijarno okupljanje, jel praznik nije mogo proć, posebno višednevni svatovi sa jako puno gostiju, često su familije ozbiljno lišile novca, mnoge su osiromašile i to do te mire da su se i misne vlasti i crkva morale intervenisat.

Katolički biskup Patačić 1738. godine izdaje župničke propise koji se odnose na neumireno skupe svadbe i zabranjuju davanje poklona skupljeg od 8 rh forinti sa jabukom. Na kraju 1754. godine i misne vlasti su digle glas protiv ovih dugotrajni slavlja po „turskoj modi“ koji su stvarali ogromne besciljne troškove. Uveli su mire kažnjavanja, čak su i braću duhovnu koji su tu bili u bogoslužnju, molili za pomoć u odvrćanju naroda od ovaki zabava. 5. avgusta 1768. godine, ponovo izdaju naredbu o postraženosti, međutim, narod nije tio odbacit običaje. Toliko su popuštili da su 1774. svatove sveli na tri dana. Župni ured 1780. godine, poziva župnika da prije sride niko ne obavlja vinćanje u nadi da će narod po svom virskom ubeđenju izbigavat neogranićeno konzumiranje rane i petkom. 5. novembra 1781. godine, došlo je do još represivniji mira: svadba mož trajat samo jedan dan, u suprotnom slidi novćana kazna od 5 – 20 forinti jel batinanje. Prema imovinskom stanju pozvat mogu samo 15 – 10 gostiju. Narod je i posli ovi mira prikršio naredbe, birajui prije plaćanje kazne. Još se 1820. godine, žalio gradski

savit na jogunasto ponašanje naroda, koje je mnoge dovelo do siromaštva i do nesposobnosti plaćanja poreza.

Kad otac posli svadbe dolazi u novu kuću svoje ćeri, donosivo je poklone dici koja su živila u toj kući. Mlada nije smila positi mater mater posli svadbe dok nije prošlo osam dana. A kad se vraćala u kuću svog muža, donosivala je ukućanima poklone: kolače, orase, jabuke. Zet tek u trećoj nedilji adventa posićuje nevistine roditelje (to je dan majki – Materice). Tog dana i dica i stariji odlaze kod svake poznanice da još čestitaju Materice. Za uzvrat dobijaju sušeno voće jel orase, dok zet dobija saćuru na rame, tkanu ko ćilim. Četvrta nedilja u adventu su oci. Dica sad muškarce obilaze čestitajući njim oce, za šta dobivaju novac.

Na Božić Bunjevci pod svoji soba prikrivaju slamom (Isusovo rođenje u slamici), zapale sviću koja stalno gori, astal je postavljen, na njemu kolač božićnjak sa detaljima napravljenim od tista: Isus u jaslama, pastiri, životinje. Do nove godine je samo izloženo, a posli svako ide od nje, čak i krave dobijaju. I ko i cile godine i sad na Božić puno sujeverja je prisutno u životu Bunjevaca. Divojke neudate na Badnje večer od svakog ila po mrvicu meću pod jastuk da bi u snu dobile znak o budućem izabraniku. Gazda u ponoć poji konje, u vodu meće jabuku da konji imaju lipu boju. Mlada u ponoć zaviruje kroz prozor sa tom zlom radoznalošću oćel vidit da napolju leže mrtvi (to će joj se možda pričinjavat), jer to znaći da će kogod od njih u nastupajućoj godini umrit.

Za vrime božićni praznika svaki gazda nalazi gosta koji će ga zaminit u slućaju da se on razboli od neumirenog ića i pića. Taj gost je u prazničnom vrimenu gazda u kući. Na Badnje večer on zapoćinje večeru sa bilim lukom zamoćenim u med, da stim otira zle duhove iz kuće. Na prvi dan praznika poznanici, rođaci, komšije šalju ovom gostu (položaju) bukaru, ćašu punu vina, koju on mora da ispije, ukoliko se u nekoliko krajcara ne ugodu sa onim koji je dono punu ćašu vina, da umisto njega popije. Položaj tri dana ne smi napuštiti kuću. Mora prisustvovat veselju i zabavljat društvo. Gazda je bio vrlo ponosan na položaja, ukoliko je on na nogama izdržo svo vrime slavljenja, pa ga je rezerviso i za slideću godinu. Kad odlazi sa svoje dužnosti, gazda mu daje dugaćku kobasicu

koju mu veže oko vrata, a gazdarica mu daje kolač. Položaj i sto puta mora obećat da će im i narednog Božića doć.

Za Uskrs Bunjevci nemaju zasebne običaje. Farbanje jaja na crveno i tucanje s njima, polivanje, sve uobičajeno isto ko i kod Mađara. Betlehemska povorka i tu je uobičajena, ali najviše mađarski momci s tim idu u procesiji. Za Dove Bunjevci imaju običaj da biraju kraljice. Po sedam divojaka čine grupu. Na glavu meću od cviča načinjenu krunu, na čijoj pridnjoj strani pričvršćuju ogledalo, biserčiče jel svetu sliku. Poslipodne obilaze grad i na poziv ulaze u kuće i za nekoliko krajcara otpivaju kaku monotonu pismu, daju savite ukućanima u vezi njevog poslovanja. Pokadgod pivaju prastare mitske pisme. Jedna od njih je i o Bogu ljubavi iz zbirke Dr Badić F. (L.Schaffarik: Geschichte der slavisehen Sprache).

*Mi `vamo dojdosmo,
Mi `vamo dojdosmo Ljeljo.
U najlipše dvore, u najlipše dvore,
U najbogatije, u najbogatije.
Zlatom ogradjene, zlatom ogradjene,
Cvićom okićene, cvićom okićene.*

Od svoji umrli su se opraštali prema starim običajima sa pogođenim ženama koje oplakuju pismama koje su se rimovale.

Nakon sarane bi se skupili na podušu, i često i do ujutro mulatovali, pa onda pratili jedno drugog do kuće.???

Mađari su više zabavni običaja priuzeli od Bunjevaca, zajedno sa originalnim nazivima, tako su i oni su išli čestitat Materice i Oce, za Božić drže položaj, ko voli nakon zabave prate jedno drugog do kuće, svadbene povorke usmiravaju kroz pecu i glavni sokak, itd.

Zvonko Stantić

Kritika Đorđa M. Popovića istorije i etnografije Bunjevaca Ivanyi Istvana

O autentičnosti Ivanjijevog pisanja, ovo je, koliko je meni poznato, prvi ozbiljan objavljeni prigovor, iz pera njegovog savremenika Đorđa M. Popovića. On Ivanjiju zamera skroman obim napisa o Bunjencima, s obzirom da su činili 2/3 stanovništva Subotice i nosili najvažnije državne i gradske funkcije, pogotovu u vreme feudalizma. Zamera mu čak i netačno citiranje svoji izvora. Ivanjijeva folijacija dokumenta iz bečkog Ratnog arhiva o zahtevu Bunjevaca da se nasele u Subotici, Baji i Segedinu (zašto ne i u Somboru, ne objašnjava) ispostavila se nepoznatom. Prema odgovoru Ratnog i Državnog arhiva na zahtev koji im je u moje ime poslala posebna služba “Matice srpske” u Novom Sadu. Tu je folijaciju priuzelo od Ivanjija još nekoliko ugledni autora. Stoga, a i zbog zapisa o pronađenim dokumentima u Vatikanskom arhivu segedinskog franjevca, da su Bunjevci i njeve vojvode (vajdak) prija dolaska u Bačku, od 1682. do 1689. godine ugovarali u pet dokumenata taj prilazak sa austrijskom armijom, realno dovodi u pitanje tačan sadržaj navodnog zahtiva iz 1687.godine. Ovaj segedinski franjevac kojem su Bunjevci bili dobro poznati, navodi folijaciju pet dokumenata datirani u različitim godinama, ali je neobično da je posljednji datiran sa 1689. godinom, dakle par godina nakon naše velike seobe. Nije nelogično, ali je još neobjašnjeno. On navodi bunjevačku seobu iz 1620. godine kao vrlo veliku, da je za cilj imala severnije dilove Ugarske, a za to stanovništvo kaže da je bunjevačko, iz kako navodi: “Ragusa et Ragusa stantum”, dakle “iz Dubrovnika i okoline”, što bi najvirovatnije bilo Konavle i jugozapadna Hercegovina. Ova seoba Ivanjiju nije bila poznata, ali ni drugim autorima. Do sad ove podatke drugi nisu objavili.

Iványi és a bunjevácok ethnographiája. (*Izvod iz originalnog teksta*)

Irta: *Popowich M. György.*

Miután Iványinak a bunjevácok ethnographiájáról írt s az „Ethnographia” II. kötetének 5. füzetében (1891. 185—200. 1.) közlött tanulmánya Szabadka monographiájának II. kötetében újból megjelent, s miután e tanulmányt épen a szakiradalom nagy méltánylással fogadta, kénytelen vagyok e dolgozatról néhány olyan jellemző adatot közölni, ami ennek valódi értékét engedi megállapítani, s melyet akkor elhallgatnom több okom volt....

Privod:

Pošto se Iványijeva studija o etnografiji Bunjevaca već bila pojavila u 5. svesci II toma knjige „Ethnographia“ (1891. 185-200.list), ta ista se ponovo pojavila u II tomu monografije Subotice, i pošto je nju stručna literatura dočekala sa velikim uvažavanjem, ja se osećam primoranim da o ovom radu publiciram nekoliko i takvih podataka, po kojima se daju prepoznati njegove stvarne vrednosti, a koje sam prethodno s razlogom prećutao.

Odakle crpi Iványi? Na to on ne daje odgovor. Jezik Bunjevaca ne razume, što i on sam priznaje, to potvrđuje i nepravilnost u pisanju bunjevačkih reči. Iz ovog razloga i uprkos tome što je živeo u Subotici, samostalno istraživanje jedva da je mogao obavljati. O literaturi koja se odnosi na Bunjevce, piše sledeće: Etnografiju Bunjevaca u županiji Pest-Fehér, napisao je B.Gy. u VI tomu knjige (poznato autoru) iz 1839. O subotičkim Bunjercima je pisao Sz. J. u časopisu (poznato autoru) u Pešti 1858. na strani 206 itd. Ovaj tekst sadrži i jedan veoma zanimljiv članak o subotičkim Bunjercima koji je napisao novosadski profesor, dr B. F. u 124. svesci knjige (poznato autoru), u odeljku o Bačkoj (sa crtežima Cserna M. i Greguss Imre). Iz ovih redova se vidi, a i Iványi je sam priznao da je samo B. članak „ upotrebio“(istina, samo u maloj meri), i s obzirom na jezičke barijere, tekstove pisane na srpskom (i bunjevačkom) nije mogao ni nabrajati, ni upotrebiti, stoga je istraživao sam.

Tragajući za „izvorima“, uverio sam se da je Iványi prepisao A. članak (poznato autoru)1858. 203- 215) .

Kako je on taj tekst upotrebio (mada ne priznaje), dokazuju sledeći navodi:

A . ((poznato autoru) 208. list, red 12-23, =Sz.):

Što se tiče njihove unutrašnjosti: pre svega padne u oči, i to kod oba pola, a naročito kod ženske omladine njihova bezgranična uzdržanost i stidljivost pred starijima ili pred gospodstvom, dok kod male dece ta stidljivost traje sve dok se odrasla osoba ne upozna bliže, dok dete ne pridobije poverenje odraslih. Ova nezgodna karakterna crta često ima čudne i smešne posledice. Naime, muž sa suprugom nikad nigde ne ide zajedno; novi bračni par nekad i do šest godina ne priča međusobno u prisustvu drugih, čak i roditelja i ostalih ukućana; jedno drugog oslovljavaju sa „čuješ li“, a kad jedno o drugom priča sa nekim, umesto imena govore „ó“- „on ili ona“, što sagovorniku čini problem da razume o kome se govori. Majka Bunjevka se stidi čak i svoje dete da voli, a nikako da ga i poljubi; kod javnih ručkova dok se jede, a neko otvoreno priča , smatra se nepristojnim.

Iványi.((Ethnographia II. 192. strana, red 13-21)

U karakternim crtama Bunjevaca oba pola, pojavljuje se bezgranična stidljivost pred starijima i pred gospodskim ljudima, i ta crta rađa čudne situacije i u njihovom porodičnom životu: muž nikad ne ide zajedno sa svojom ženom, novovенčani često godinama ne razgovaraju međusobno pred roditeljima ili u prisustvu nekog, i kad govore jedno o drugom, imenuju se sa „ó“- „on, ona“. U prve dve- tri godine braka rađati decu bilo je nečasno; majka se stidi voleti i poljubiti svoje malo dete, javnom ručku prisustvovati i tamo otvoreno govoriti, bilo je nepristojno.

Sa drugog mesta:

A .(H.209.list, red 13-19.=Sz)

Pijenje vina je velika strast i to se vidi ponajviše u društvu, bez vina ni daća se ne može zamisliti. Tu se cele noći nazdravlja, čašu ne primiti i ne ispiti smatra se najvećom uvredom kao kad se pozdrav dizanjem šešira ne uzvraća. Dakle, vino je izuzetno važno u društvenom životu, toliko da čak i kod poseta gost mora da se pozdravlja sa nekoliko čaša vina u znak gostoprimstva.

Iványi. (E.II. 193. list, red 3.a.-194. list 3.s.f.)

Pijenje vina u društvu je prava strast ovoga naroda, te je vino značajni činilac u (poznato autoru) njihovom društvenom životu i to toliko da se i kod obične posete gost mora pozdraviti vinom, a ni gost ne sme da odbije čašu, jer bi se s tim vredjao maksimum prijateljstva i gostoprimstva. Nikakav skup ne može se zamisliti bez vina, čak se i daća (poduša) drži uz vino.

I tako dalje. Medjutim, najbolji su opisi običaja, koje skoro do kraja od reči do reči prepisuje. P.

A (H.211. list, red 12 a.- 212. list, red 2. s.f.=Sz),

... divan, što znači razgovor. Zabave su česte u svako doba godine, te prilikom tih večeri devojke se skupe, iznajme neku za to pogodnu kuću, uzmu i gazdaricu koju plaćaju zajednički, od kuće ponesu ukradeno brašno i mast i drugu hranu koju zajedno pripremaju momcima koji pristižu i koji vode brigu o vinu i muzici.

Na ovim tajnim skupovima bude i ljubavnih izjava, neobuzdanog veselja i na kraju često i opijanja muškaraca, razlupanih glava, često samo kao dokaz snage i hrabrosti.

Ove štetne skupove, na koje bolje vaspitane devojke i ne dolaze, mesna vlast i bolji roditelji čak i sprečavaju, ali sa malim uspehom. Prilikom održavanja divana se uočava razlika između bunjevačke bogate aristokratije, društvo devojaka se formira po imućnom stanju.

Iványi (195. list, red 6-15).

... Naziv zvuči nevino, ima značenje: razgovor. Uprkos svim zabranama još je i danas u modi. Divan se održava u svako doba godine. Grupa devojaka se sastaje (bolje vaspitane se drže od njega podalje), iznajmljuju za ovu priliku podobnu kuću, uzimaju gazdaricu, i tu donesu od svojih kuća ukradeno brašno, mast i drugu hranu, pa za tu noć pripremaju puno jela momcima koje očekuju i koji se brinu za vino i muziku. Na ovim tajnim skupovima bez roditeljskog nadzora, bude ljubavnih izjava, neobuzdanog veselja i na kraju i razuzdanosti, tuče, razbijanja glave, i to često radi procene snage, jer momci Bunjevci vole da se hvale svojom velikom snagom i hlabrošću. Divani prikazuju i bunjevačku bogatu aristokratiju, pošto se društvo devojaka razlikuje po imovinskom stanju roditelja.

A (H.211.list, red 4-11.=Sz)

... takozvane „babine” odnosno slavljenje rođenja deteta. Dan-dva nakon krštenja svi rođaci, poznanici, komšije, momci i devojke koji bliže stanuju smatraju obavezom da se pojave sa poklonom. Čim ulaze, svaki posetilac priđe detetu i simuliranim gađenjem pljune na zemlju dok govori da je dete gadno i premalo. To čine zato da ne bi došlo do uroka kod deteta. Ima onih koji sebe smatraju moćnima da čine urok, oni i ne smeju pogledati u dete, a to su oni sa zaraslim obrvama.

Iványi. nastavak, red 15-22)

...babine, odnosno rođenje deteta se takodje slavi, i to dan dva nakon krštenja, svi rođaci, poznanici, momci i devojke iz komšiluka smatraju obaveznim da dodju sa poklonom. Pogledavši novorođenče, svako pljune na zemlju simulirajući gadjenje i govori da je dete gadno, da mu ne bi prema sujeverju naškodilo pohvalom. Oni sa zaraslim obrvama smatraju da mogu činiti urok, te ne smeju ni da pogledaju dete.

(Zapravo nema ni reči o pljuvanju, već se kaže p-p-p, u smislu kako stoji kod Ivanjijevog izvora, ali on grubim i neopreznim pojednostavljivanjem, pridstavlja postupak krajnje nehigijenskim, dok je kod Bunjevaca pranje i spremanje detaljnije nego kod nekih sa kojima poredi. Naročito su Bunjevke dobre i primerne domaćice koje često kako

neki kažu, preteruju u zahtevima prema ukućanima, Prim. aut.). Da vidimo par odlomaka iz svadbenih običaja!

A (H.212.list, red 17-26.=Sz)

Kad nastupa jesen, majka momka za ženidbu sa jednom od njenih snaja ili sa drugom rodjakom odlazi do kuće izabrane devojke. Sa sobom nose bocu sa medovačom i jednu jabuku ukrašenu zlatnicima ili srebrnim novčićima. Tada kažu zbog čega su došli, zatim ostavljajući poklon, odu kući. Nakon par dana mudrovanja, padne odluka, ukoliko se prosidba prihvata, medovača se popije, u suprotnom ona se šalje nazad i vraća se korpa. Na sledeću nedelju, od dana primitka poklona, roditelji momka i njihovi prijatelji sednu u kola i zajedno sa gajdašem odu do kuće devojke. Momak ostaje kući.

Iványi (195. list a. red 4.itd.)

Čim jesen nastupi, majka momka za ženidbu, sa nekom drugom rođakom odlazi kod roditelja izabrane devojke. Sa sobom nose bocu medovače i jednu jabuku, u koju su prema svojim novčanim mogućnostima zatakli zlatan ili srebrni novac. Tu saopšte svoju nameru i ostavljajući rakiju i jabuku, odu kući. Ovi drugi razmotrivši predlog, rakiju i jabuku ili pošalju nazad ili ih popiju i pojedu. Ovo drugo je dobar znak za momka. U ovom drugom slučaju, momak i njegova rodbina naredne nedelje popodne, sa nekoliko kočija i sa gajdašem odu do roditelja devojke.

Međutim, sad ne bih išao dalje, jer ako bih hteo prikazati sve što je Iványi samo od A. (ili, svedno, od Sz.) preuzeo, od 16 strana bih (izbrojao sam) mogao 12 strana napisati.

Ovo još i nije sve! Iványi je ovo svoje razmatranje ištampao i drugi put i priložio II tomu Istorije Subotice, list 576-603. Bez obzira na to da u Istoriji Subotice za etnografiju Bunjevaca i jedva ima mesta, i da pisac ni na jednom mestu ne spominje da je članak objavljen (odn.da će biti) i na drugom mestu, ipak nalazimo i ovde zanimljive stvari. Ovo drugo izdanje je tu i tamo prošireno, odnosno korigovano, stoga je i zanimljivo. Pogledajmo nekoliko primera: 1891. Bunjevci nose kući

tkano platneno ruho (E.189.list, red 13. odozdo).1892 je to već davno prošla stvar, tada više nema tkanja platna kod kuće, već ga kupuju u dućanu (Szab. tört. II. knj. list 583, red 3. odozdo); 1891. još je u modi „čurdija dolama“(Ethn. II. list 190., red 3.), 1892. je već „izašao iz mode“ (Sz.t. II. list 584 poslednji red); 1891. osim ovih odevnih predmeta, devojke za udaju dobivaju samo po jednu kravu, nekoliko ovaca i malo para, dok nepokretna imovina ostaje sinovima (E.II.190.list, red 17.), 1892. je već ovo sve zastarelo, a „od 1893. i devojke dobivaju svoj obavezni deo“(Sz. T. II.585. list, red 23);1891. „g.n.egy. Raci“ „celom šakom se krste (E.II. list 189., red 15 odozdo), 1892. već tome ni traga; 1891. momci „prilikom ženidbe dobivaju prve pantalone“ (E.II.list 189., red 10.odozdo), 1892. su već i „leti nosili pantalone“(Sz.t. II. list 583., red 6. odozdo);1891. su Bunjevci išli u papučama sa kožnim đonom i u opankama (E.II. list 189., red 10. odozdo), dok 1892. je najviše „samo siromašni salašar nosio opanke, dok su ostali hodali u čizmama“(Sz.t. II. 584. red 3.), itd.

Cela stvar po ovom izgleda ovako: Članak koji je Iványi po drugi put objavio, skoro da je u celini napisao Sz. J. 1842. (poznato autoru broj 79-82.), dakle, još pre 50 godina; A. J. je nakon 16 godina te tvrdnje većinom i sačuvao, dok je Iványi sve to preuzeo ne misleći na to (jer ne spominje) da su te tvrdnje već sada samo istorijskog značaja.

Da bi moja savest bila mirna, priznajem da je Iványi na nekim mestima zaista vršio izmene, mogu reći da je modernizovao tvrdnje A. (odn. Sz.) - samo što je to sve nesretno ispalo. A. tvrdnje su imali osnovu istine u prošlosti dok Iványijevi ni u prošlosti ni u sadašnjosti to nemaju. Dok je Sz. razliku u dijalektu bački grkoistočni Srba (pravoslavni) i Bunjevaca filološki objasnio, A. piše samo ovo (H.list 207, red 4-6): Razlika se nalazi u slovu „i“ kod Bunjevaca i slova „e“ kod Srba, Srbi su to „i“ promenili u „e“.To bunjevačko „i“ je staroslovenski „jat“). Iványi ovo sve ne primećuje i uopštava: (E.II. list178., red 23. Sz.t. II list 581., red 15.)“ Bunjevci izgovaraju i tamo gde Srbi izgovaraju e“. Po ovome „srpsko“ nevene, metete, letetye itd. u bunjevačkom budu niveni, miteti, letityi ili šta god! Stari pisci napominju da u porodicama patrijarhalnog tipa deca starog oca (odn. glavu porodice) zovu ocem. Iványiju to nije dovoljno, već dodaje reči „dida odnosno čiča“, što

pokazuje piščevu hrabru samostalnost i poznavanje jezika u pravom sjaju. Značenje ovih reči bude sve i svašta samo ne otac. A. (H.214. list, red 12. a. i S. takodjer) napominje: Za to da je „ nevesti neumesno da ode kući sve do drugog dana Božića” i danas ima traga, mada se toga baš i ne pridržavaju; dok kod Iványija je to „ osam dana posle Božića da bi posetila majku“(E.II. list 198., red 13. odozdo Sz.t. 600. list., red 8. odozdo). Trag ovoga još nigde nisam našao.

Da ovo delo vri od pogrešnih podataka, možemo videti i iz sledećih primera: 1839. piše B. da se Bunjevci mađarizuju u županiji Fehér - Pest. Po Iványiju: „ Bunjercima su se izjašnjavali još pre pola veka i stari stanovnici sad već pomađarenih mesta Érd (Hamzsabég), Perkáta, Bálint, Csepel, Tököl koji su se pripojili županiji Fehér- Pest“(E.II.list 187., red 24., Sz.t. II. list 580., red 1.), mada još i danas žive Bunjevci u svakom od ovih mesta , Tököl je još i danas tipično bunjevačko mesto (U Érdu 37-65%, u Tökölu 60-73% Bunjevaca). Pisac zadržava Sz. izjavu: „ Nacionalni karakter, konstrukcija tela i nošnja Bunjevaca se u mnogome razlikuje od ostalih Slovena“ (E.II. list 188., red 19., Sz.t. list 581., red 11.), a o tome da bi to i u najmanju ruku dokazao, nema reči. (Kako bi i mogao, kad je to suprotno činjenici!) Da su melodije Bunjevaca (kao i drugih Slovena) monotona, pa da navede jedan „tipičan“ primer, međutim tu melodiju nijedan od pedeset i više upitanih Bunjevaca kao i Srba, ne poznaje. Dalje govori o „ kaputu i dolmačiću“ Bunjevaca, da na njima nema gajtana kao kod Mađara, i da ni dugmad nije od gajtana već da je običan kost- dugmad (E.II. list 189., red 7., Sz.t. 582. poslednji red)...

Neke podatke koje navodi Popović sam izostavio, ostavljajući samo inicijale autora, što će biti precizno navedeno, zajedno sa njihovim prevodom u radu o tim izvorima.

Zvonko Stantić

Prilog etnomuzikologiji Bunjevaca

Studija obuhvata tri teme iz nedovoljno istraženog područja etnomuzikologije bački Bunjevaca.

Upotreba gajda, frule i gusala, kod Bunjevaca u Bačkoj

Kao i kod svi naroda, frula, gajde i gusle, odnosno njevi varijeteti, prvi su melodijski instrumenti u individualnoj, odnosno grupnoj upotrebi. Na Balkanu su to prevashodno individualni instrumenti, koje pojedinac svira sam, ritko uz orkestarsku pratnju, prije svega zbog relativne nesavršenosti ovi instrumenata. Vremenom frula je ušla na koncerte, melodijski najčešće eksponirana ispred orkestra, gajde u novije vrime možemo nać, al daleko manje, u istoj ulozi. Gusle s obzirom na čestu disonantnost tradicionalni melodija koje se sviraju nuz epske pisme, ostaju samo individualan instrument. Sva tri ova oblika muzičkog instrumentalnog izražavanja bila su zastupljena u muzičkoj tradiciji Bunjevaca. Gusle su se prve izgubile sa bački prostora, šta više nemamo zabiluženi tragova njezinog korišćenja, sem u tradiciji na drugim prostorima, iako su se među hercegovačkim i dalmatinskim Bunjevcima, zadržale gusle sa jednom strunom, a među ličkima koriste se još uvik ličke gusle sa dvi strune. Bunjevačke gusle bile su isključivo sa tradicionalnom konjskom glavom, od javora samca, brez površinske rezbarije na vratu i tilu, ali fino obrađeni pravilni linija vrata i rezonantne kutije, koja nije bila kruškastog oblika kao kod današnji uobičajeni gusala, već vretenasta. Sa zadnje strane bio je prosićen mali jednakokraki križić 1,5 cm, širine prosicanja 3-4 mm, sličan ko na staroj bunjevačkoj zastavi iz

Bosne. Gudalo je bilo oblika ručne pile, tako ga je “guslaš” i držo, isičeno priczno iz jednog komada tanke daske od tvrdog drveta. Zanimljivo je da se u usmenoj tradiciji Bunjevaca, rič “gusle” prinela na violinu, ko sličan instrument, koju je “guslaš” znao, kadgod češće, svirat sa tamburaškim orkestrima, a kazalo se “svira u gusle”.

Gajde su se intenzivno svirale do Drugog svitskog rata, naročito u takozvanom “praćenju” pri čemu se kaže da se momak jel čovik dopratio sa gajdašom, iako ga je zapravo gajdaš dopratio. U starijoj upotribi gajde su bile uobičajen instrument i za svadbena veselja, a vrimenom se uvode tamburaške “bande” kao glavni svirači, pogotovo za mlade, dok se u to “prilazno vrime” za starije goste kombinovano sviraju pojedine laganije melodije i laganija kola kao što je gajdaško I ćučavo, upravo na gajdama. U Subotici i okolinim selima bilo je dobri gajdaša i dobri gajdi. Dida poznatog majstora tamburice, soliste radio Beograda Pere Tumbas Haje, bio je poznati subotički gajdaš. I ujo moga oca, Petar Šimić iz Tavankuta, bio je poznati gajdaš. Nisam uspio doć do instrumenta, pa na žalost nisam ni naučio svirat taj uzbudljivi i često nepridvidivi instrument. Pošto je nuz sviranje gajdaš i pivo, to su se morale koristit gajde sa podpazušnim mehom, dok su starije gajde bile na naduvavanje ustima. Stare bunjevačke gajde bile su od kozijeg miha, neobučene u tkaninu, sa drvenim dugim ravnim bordunom na desnom ramenu, koji je imo malo trubasto proširenje na kraju, ukrašen je bio pletenim žinorima, koji su visili sa borduna ili “prdaljke”, kako se u narodu nazivo taj dio, ko kod škotskih gajdi, al se take gajde u novije vrime nisu ukrašavale. Truba na sviralu bila je sridnje veličine, upola manja nego kod banatski ili mokrinski gajdi, al sličnog, mada malo kruškastijeg, manje lulastog oblika. Zvuk je po dubini bio izmed srpski i banatski gajdi. Izrađeno je u Mađarskoj nekoliko rekonstruktivni primeraka, na kojima svira orkestar “Vujičić”. Prija desetak godina, u Subotici smo u KUD “Bunjevki” uspili su okupit desetak gajdaša, sa nadom da će taj susrit prirast u gajdaški festival, al osim nastupa u subotičkoj Gradskoj kući, zbog izostanka podrške te neshvatanja značaja gajdi u bačkoj i subotičkoj tradiciji, to je osto usamljeni pokušaj, možda baš zato što nismo imali ni jednog svojeg bunjevačkog, pa ni subotičkog gajdaša. Poslidnji pravi scenski nastup bunjevačkog gajdaša bio je 1962./63. godine, kad je u pozorišnoj pridstavi “Ča Bona razgala” nastupo gajdaš sa tradicionalnim

bunjevačkim gajdama, ali sam za sad uspio samo toliko utvrdit, da je bio iz obližnjeg naselja Aleksandrovo. Naravno da se na ovom neće stat, jer zapravo ni na Zavičajnom odeljenju Gradske biblioteke, ni u Gradskom muzeju u Subotici, ali ni u drugim kulturnim institucijama Grada, upotribe gusala, gajda i frule, na ovom prostoru nije obrađivana. Literatura posvećena tamburaškom muziciranju, nasuprot tog, izrazito je bogata i kvalitetna.

Kada je rič o frulama, tradicionalna bunjevačka frula je vrlo velika, postoje uglavnom tri standarda, po dužini, jedan od 42 cm, sa gornjim krajnjim spoljnim pričnikom od 2,3 cm i donjim od 2 cm, sa 6 jednaki jamica, podužno elipsastog oblika 8x6 mm, sa tim da je razmak izmed treće i četvrte jamice za trećinu veći, nego izmed ostali.

Drugi standard su frule iste građe, dužine 47 cm, nekoliko milimetara većeg prečnika, sa jamicama 9x6 mm. Treći standard, bile su frule od oko 56 cm, iste konstrukcije. Frule su se pravile od, na tavanu sušenog bagrema, brez bojenja lazurom, ali nisu imale sedmu jamicu i nisu obično bile fino štimovane, pa obično nisu mogle da se sviraju sa tamburaškim orkestrima zajedno, već samo individualno. Zbog manje muzičke atraktivnosti, iz muzikologije prišla je zato u polje etnologije. Još s početka šezdeseti godina, postojala je tezga na sridini subotičke Mlične pece, na kojem su se mogle kupit ove velike frule, koje su Bunjevci pokadkad nazivali “vrule”. Na ovakim frulama učili su svirat sami, a kad se uznapridovalo, kupovale su se bolje sa sedmom jamicom, da bi se mogle izvesti komplikovanije pisme i kola. Jedan od bolji sviraca na fruli, bio je Nikola Stantić, otac dr Josipa Stantića, najmlađeg člana orkestra Pere Tumbas Haje. Nikola Stantić stojo je u Bunjevačkom sokaku br. 115, u Keru, dobro je pivo, pa je poput gajdaša, po jednu strofu otpivo, pa odsviro i tako naizmenično. Ni jedan “god”, bilo koje njevo familijarno okupljanje u Keru, jel kod sestara u Ljutovu, poput svinjokolja, prela, imendana, komušanja, nije moglo proć bez “ujo Nikoline frule”. Naročito dobro je znao na bosanski način otpivati sevdalinku “Sa istoka rujna zora rudi”, svirajuć uz nju posebno dobro, odgovarajuće trilere. Poput njega, dobro je sviro frulu, i Đuro “Juraj” Jaramazović, koji je po svom nedavnom kazivanju sa 82 godine, frulu poslednji put zasviro, sam u avliji, priklani. To je frula od 47 cm, koju sam na festival

pono sa sobom da pokažem ko artefakt, a jedan od učesnika, prva frula Srbije za ovu godinu, mr Dalibor Todorović rodom iz Raške, tražio je od mene tu Jaramazovićovu frulu, jer je bila gotovo ista sa njegovom, koju oni lokalno zovu "svirala" i pokazao da se na njoj, iako nije štimovana, mogu još uvijek dobro izvoditi kola. To je kad sam frulu vratio, potvrdio g. Jaramazović, koji je u mladosti na njoj znao dobro odsvirati između ostalih, pravo momačko kolo. Na štimovanoj fruli sa sedam jamica, sviro je maestralno Marko Tokodi, član OKUD "Mladost" iz Subotice, sa tamburaškim orkestrom, al je na žalost rano poginuo u saobraćajnoj nesreći kod Mišićeva. Njegove frule bile su od Miloja Ljubičića iz Čačka, a kupovale su se i od Vlade Stanojevića iz Vučja i od Mitra Vasića iz sela Beloševac kod Kragujevca. Za sviranje pisama pritežno su se koristile frule D i C tonaliteta, a kola su svirana najčešće na frulama EH tonaliteta. Jedan od ritki orkestara, koji je sviro mimo kulturno umetnički društava sa frulašom zajedno, bio je šezdeseti godina, orkestar Antuna i Đure Hindenburga iz Tavankuta, zapravo sa Čikerije, koji su po porijeklu bili Švabe, al su većinom sve švapske familije, kojih je u Tavankutu bilo dosta, mišovitim brakovima pobunjevčene. Sa njima je povrimeno nastupio Ivan Bilinović, zvani Braca, koji je kad Tokodi izgustira koju frulu, nji kupovo sebi. Bilinović i danas vižba, al živi nikim neobičnim životom bonvivana, pa ga nisam uspio privoliti ni za ovaj, ni za prvi festival, da se lati frule ponovo, iako mi je prošle godine potvrdio da će učestvovati. Danas Bunjevci nastupaju gotovo samo sa tamburaškim orkestrima, u tom su nenadmašni, sitimo se samo koncerata "Subotičkog tamburaškog orkestra" u Izraelu. Mnogi iz zemalja u okruženju, prihvatili su po ugledu na nas, umesto sviranja na tri žice, A štim sa četiri žice i drugi prstomet, ko i drugi, finiji način trzanja žice. Još uvijek dešava se, al ko izuzetak da uz tamburaše nastupa i "guslaš", ko Tomo Matak u Tavankutu, a harmonikaš je odavno gotovo standardan, pogotovo u orkestrima koji nastupaju u restoranima i svatovima. Prija su priovlađivale "dugmetare" marke "Dallape", koju je prvi sviro Čiča Stipić, (Čiča su ga svi zvali) pedeseti godina u restoranu "Spartak", pridratni "Veliki mir", na mistu di je sadašnja zgrada Socijalnog. Stipić je bio imućan čovik sa dosta zemlje, al je volio svirati. Na žalost, zvučni zapisa o guslama, gajdama i fruli, zapravo još nismo našli, al stari tamburaških gramofonski zapisa tamburaške muzike sa "guslašom" ima sačuvano.

Tako je Joso Mlinko Mimika (rođen u Subotici, 3. jula 1876. – umro u Molu, 9. novembra 1962.) snimio za američku diskografsku kuću “Columbia Record” sa svojim tamburaškim orkestrom “Lira” iz Mola, ko virtuoz na violini i vokalni solista, a ne ko tamburaš, kako se u pojedinim tekstovima navodi, u periodu pritežno oko 1900.-te godine i par do Prvog svitskog rata, snimio je bar 47 ploča sa pismama, definisanim ko srpsko-hrvatske. To su: “Pevaj petle na dudu”, (na svim pločama odštampana je cina za američko i kanadsko tržište), zatim ploče sa pismama “Zumbul Jela”, “Tri noći nisam spavala”, “Oj, čuješ li krčmarice”, “Rasla mi je, rasla titra i nerandža”. U istom periodu, snimio je ploču sa pismom Milorada Popovića – Šapčanina “Čergo moja, čergice”, zatim narodni “Bećarac”, “Ej što ću nane, boluje mi dika”, “Volem diku i dikinu”, “Falila se žuta gunja”, “Moj dilbere”, “U Ivana gospodara”, “Sela Juca na karuca”, “Odmetnu se odmetnica” (Mara u hajduke), “Od kako je Banja Luka postala”, “Siroče sam”, “Ala imaš čarne oči”, “VII bataljon koračnica”, “Vesela je Srbadija”, “Ala volem ovo”, “Ej čija frula”, “U Ivana gospodara”, “Uzo deda svog unuka”, “Škripi đeram”, “Moja nana”, “Svatovac”, “Jedno momče crna oka”, “Hajduk Veljko”, “Doline tutnje”, “Marš Svetozara Miletića”, “Što te nema dragi, da mi dođeš”, “Ej gledaj muže”, “Moj dilbere”, “Oj, čuješ li krčmarice”, “Oj Dunave, lakše goni”, “Čija je ono zvezda”, “Umoreno zlato moje”, “Neven kolo”, “Što no mi se Travnik zamaglio”, “Ej što će meni mala garava”, “Mesečina divno sja”, “Što te nema, dragi, da mi dođeš”, „Široko je lišće borovo“, “Uspomena našeg pretka”, “Devojka je s prozora”, “Imam diku”, “Umoreno zlato moje”. Ove pisme snimljene su uvek po jedna, na velikim tvrdim pločama, što je srićom sve digitalizovano, a sačuvane su i fotografije u boji svake ploče. Mlinko je Bunjevac, koji je snimio najviše ploča, više i od Zvonka Bogdana, Nestora Gabrića, Antuša Gabrića, virovatno prvi po izdatim pločama mireno i na širim, jugoslovenskim prostorima.

Etnomuzikologija Bunjevaca, gajdaši Subotice

Tema koja je započeta objavljivanjem prithodnog dila u “Bunjevačkim novinama” o guslama, gajdama i frulama, kao neistraživanj, jel slabo istraživanj oblasti naše etnologije, priciznije kazano etnomuzikologije, izazvala je određeno zanimanje. Ostali smo tad dužni “za gajdaša iz Aleksandrova”, da istražimo pojedinosti. Nedilju dana kasnije javio se Marinko Vojnić Tunić, od kojeg smo saznali dosta zanimljivi pojedinosti. Njegov dida Veco Vojnić Tunić rođen je 1884. u Keru, a veći dio ditinjstva i mladosti proveo je na Žedniku. Porodičnu kuću, zemlju i kafanu u selu, naslidio je Vecin brat Stipan. Veco je svoje naslidstvo potrošio na ličenje vinčane žene Klare, sa kojom je imo dvoje dice Petronku i Peru, koji su ubrzo ostali brez matere. Nakon par godina upozno je Tilku Kopunović, koja ostala trudna prid sam Prvi svitski rat, a otac diteta Petrić očo je u rat, ne znajuć, ko ni Tilka, da su već skoro roditelji. Rodila je malog Ivana Kopunovića divojkom. Tako sa malim derancom, upozнала je Vecu, kojem je pored dvoje njegove dice tribala žena. Vinčali su se, lipo živili, a onda se Petrić 1917. vratio iz rata, di je bio ko austrougarski vojnik u Galiciji. Znao je da je Ivan Kopunović njegov sin, plod mladalačke ljubavi. Naravno pridložio je da žive ko familija, al mu je Tilka kazala da je ona sad udata i ostala ko žena Vece Vojnić Tunića, čije je prizime nosila. Sin njezin nosio je cilog života materino divojačko prizime. Bio je hrabar deran, ko borac VIII VUB, dva puta je odlikovan. 1922. dobio je polubrata Stipana koji je ime dobio po stričku. Veco Vojnić Tunić je u II svitskom ratu imo dva sina, a najstariji Pere je poginijo ko vojnik 34. Pešadijskog puka, (čija je kasarna bila na mistu današnjeg suda), Jugoslovenske kraljevske vojske u povlačenju između Jadranske Lešnice i Krupnja. Tilka i Veco su očli čim su saznali, tražili njevog momka vojnika, da mu tilo donesu i sarane ko virnika svoje vire, al njim u toj gunguli vlasti nisu znali kazat di da ga traže. Za sve to Veco je kakogod 1945. godine došo do jedne švapske kuće, a u agrarnoj reformi dobio je po jutro zemlje po glavi u familiji. Ko što se mož vidit na fotografiji sa scene Narodnog pozorišta u Subotici, Veco Vojnić Tunić je bio gajdaš i sviro redovno na pridstavama “Ča

Bonine razgale”. Veco je imo takozvane velike i male gajde, banaćanin koji ih je napravio, često je dolazio kod Vojnićevi da zajedno pivaju i sviraju. Pozivan je često da svira svatove u Banatu, najviše u Čoku, Sanad, Novi Kneževac. Ako nije sviro gajde, Veco Vojnić Tunić je volio svirat begeš, u tamburaškoj bandi. I njegov sin Stipan naslidio je talenat od oca, i on je odlično sviro i gajde i bunjevačku dugačku frulu, onu najdužu punijeg zvuka, al i malu frulu visokog tona. Otac Veco radio je na željeznici, pa kad nije bio kod kuće, Stipan je skida gajde sa ormana i uporno vežbo. Sa 16 godina skupio je kuraži I kazo: Baćo ja bi vam što-god pokazo. Otac se razgoropadio kad je krenio prema gajdama. “Nisi valja babro gajde?” Kolo koje je zasviro, čvrstom čoviku ko što je bio Veco, izlilo je suze radosnice na oči. Prizno je “Pa ti Stipane, sviraš skoro ko baćo”. Sa 18 godina gajdama se zaodinio ko kaki gazdački momak. Radio je od 1948. do 1979. u fabriki čipaka “Mladost” ko šef pogona čipaka i lastiža. Posli rata pa sve digod do 1953. dok mu se nije rodio sin Marinko, sviro je gajde i frulu u KUDŽ “Bratstvo”, a onda je gajde odno na tavan, jer ga je žena nazlabala da pristane. Tih godina, od 1950. do 1953. godine u “Bratstvu” je pivo i kadgod jedan od najtiražnijih pivača narodnih pisama u Jugoslaviji, Nestor Gabrić, koji je zaslužio da se o njemu posebno piše. 1971. godine došli su iz Dičijeg pozorišta kod Stipana, nudili svoje gajde samo da svira u njevoj pridstavi. Nije tio prihvatit nikako. Frulu da, al gajde nikako. A sviro je na fruli i gajdama, na kojima sve triba stisniti u šest tonova, sve bunjevačke igre, znao je i posebno volio stare sevdalinke. Najomiljenija mu je bila :

*Vino pije Srpkinja Mileva
i sa njom baćvanin Pera,
dođe žandar i ubije Peru,
znaš Mileva di ti leži Pera,
na srid sela, di mu groba nema.*

Bunjevci gajdaš i slušalac, na akvarelu Jovana Pačića (rođ.1771. u Baji) prema njegovoj knjigi "Nošnje Bačke" u izdanju "Matice Srpske" Novi Sad

Gajdaš Veco Vojnić Tunić, u pridstavi Narodnog pozorišta u Subotici "Ča Bonina razgala", sridinom šezdeseti godina, sa specifičnim bordunom od mesingane tri puta savijene civi u krug, sa mesinganom izbušenom rezonantnom kuglom na kraju

Našak i dobro očuvana gajdunica, koja sa lulom čini karabu, veliki troglasni gajda, Vece Vojnić Tunića, pronađeni na tavanu nakon objavljivanja prithonog teksta.

Gajdaš Veco Vojnić Tunić sa familijom, prija rođenja sina gajdaša Stipana Vojnić Tunića

Gajdaš i frulaš Stipan Vojnić Tunić i kontraš Grgo Katančić, čiji je dida bio violinista, slika je iz kasni šezdeseti godina

Marin Vojnić Tunić sa očevom frulom, kupljenom pedeseti godina na stočnom vašaru u Subotici, di su povrimeno donošene iz Srbobrana

Frulu je sviro i brat mu Pere iz Vecinog braka sa prvom ženom, na slici vidimo Stipana Vojnić Tunića sa gajdama i Grgu Katančića sa tamburom kontrom. Zanimljivo je da je Grgin otac vrlo dobro sviro violinu, što je etnomuzikološki zanimljivo, jer smo u ova dva broja izneli tri primera da su Bunjevci uz tamburaški orkestar svirali violinu, što je do nedavno gotovo apriorno negirano kao tradicija, čak su pojedinci tvrdili da tako štogod nije bilo nikad, “to Bunjevci nisu radili.” Ako analiziramo izgled gajda koje je sviro Veco Vojnić Tunić i njegov sin Stipan, vidimo da se one razlikuju od stari bunjevački gajdi, na prikazanoj slici Jovana Pačića. Najuočljivija razlika je u obliku i veličini lule gajda, koja je pedesetih godina bila ista ko na banatskim, jel mokrinskim gajdama. Obučene su u platno prirodne boje kože, bordun je na livom ramenu, kod obodvojce, pod desnom rukom je vezan kajišom mih za pumpanje vazduva, gajdunica je dosta dugačka, triba biti šakat da bi ali vidimo da Veco i Stipan imaju slične, ali ipak različite gajde. Lula je na Vecinima vidne, a kod Stipana tamnije boje, razlikuju se i ručni mih i dio di svirala ulazi u glavni mih. Kaki su zvuk imale te gajde, sasvim jasno možemo

saznati iz ocine Stipanove, koje mi je prino njegov sin Marinko. Stipan Vojnić Tunić sićo se dobro i zvuka očevi gajda, a to je bilo baš onako, kazo je, ko što je sviro Rada Maksimović iz Srbobrana, to je taj zvuk, taj način i sviranja i pivanja. Rada Maksimović je sviro taćno tako, kako se sviralo kod nas. Igrom slućaja, prija ćetri godine potražio sam telefonom njegovu ćer u Srbobranu, koja mi je kazala da je na jednoj etnološkoj izložbi u Gradskom muzeju u Subotici bio izložen veliki pano sa slikom kako njezin otac svira gajde, pa ih je posli očevog upokojenja poklonila našem muzeju, jer su one osjetljive za ćuvanje. Prema rićima g. Arpada Pappa, etnologa iz Gradskog muzeja, koji je i sam u mladosti sviro u orkestru, te su gajde dobro oćuvane i nalaze se u njevom depou instrumenata. Obećala mi je tada da će pronaći di su kasete na kojima je snimljen najbolji gajdaš, kojeg sam sa velikim zadovoljstvom više puta, istina priko televizije slušo. Srićom sad je tu internet, a na You Tube-u mođe vidit i poslušat kroz muziku Rada Maksimovića, kako je to i kod nas izgledalo i zvućilo. Ko zna, mođe nam se kogod javi sa kakim amaterskim snimkom “Ća Bonine razgale”. Spominuta tvrdnja o istovitnosti konstrukcije Maksimovićevih gajda, pivanja i sviranja, sa našim bunjevaćkim, znak je da triba sakupiti što se sakupiti da od onog što je odsviro i odpivo Rada iz Srbobrana. Već u vrime kad je iznetu ocinu izno Stipan Vojnić Tunić, na našoj etnomuzićkoj sceni bili su mladi Maksim Mudrinić iz Sivca i Branislav Zarić iz Kikinde, ali su oni već svirali drugćije. Stipan je, ko i njegov otac Veco, ćesto sviro u svatovima, a u svatove Srba naćoša (starosidilaca) iz Aleksandrova, bio je redovno pozivan.

Zadnja strana gusala dalmatinski Bunjevaca, starog vretenastog oblika rezonantne kutije, sa pripadajućim gudalom (u vlasništvu autora)

Dvostrune bunjevačke gusle iz Like i Senjske regije, takozvane ličke gusle, melodija se svira na lijevoj struni, a desna je ležeći ton pratnje kao bordun na gajdama, zbog čega struna na gudalu mora biti opuštenija, izložene u Gradskom muzeju Subotica, na izložbi Muzeja grada Senja.

O guslanju na guslama (vidili smo u prošlom broju da se i sviranje na violini kod nas zvalo guslanje) imamo za sada malo podataka, ali je poznato da su među najomiljenijima bile one o Kraljeviću Marku. Ipak, u svojoj historijsko-etnološkoj raspravi „Bunjevci i Šokci“ izdatoj 1899.godine, Ivan Ivanić piše sljedeće: „-U Lici pevaju narodne pesme samo ljudi (naše žene su epske pisme groktili, pr.ZS). Bistri su i stvaraju toliko pesama, da ih lako ne bi čovek mogao ni popisati. Opevaju ne samo događaje iz ranije naše istorije, već i novije događaje, naročito ratove u Italiji i u Ugarskoj, u kojima su i oni učestvovali. Dokle kod tamošnjih Kranjaca čuješ „kaj“, kranjska imena, *malo pesama* osim ženskih, dotle Bunjevci u Primorju i u Podgorju imaju *vrlo mnogo svojih narodnih junačkih pesama*, a što je najglavnije *pevaju uz gusle*, kao i tamošnji Srbi, sa kojima žive u najvećoj slozi. Gusle su se održale samo još kod ličkih Bunjevaca, gajde kod budimskih Bunjevaca, dok bački Bunjevci nemaju ni gusala, ni gajdi, već samo tambure, kao jedini svoj instrument.

O, za epske pisme karakterističnoj temi – hrabrosti Ivan Ivanić dalje iznosi: -Pesme našeg opšteg pesnika Kačića – Miošića čitaju Bunjevci i Šokci vrlo rado. Ivan Murgić priča, da je kod ličkih Bunjevaca, u „svakoj kući pesmarica neumrloga Andrije Kačića na stolu ležala i osobito u zimu u svakom prelu i posilu čitana je ili pjevana.“, pa nastavlja:

I zaista se sva butun Lika upali, te se ispuni želja svega naroda, jer 1689. g. beše isteran Turčin iz Like. Junake Bunjevce, koji se u tome, predašnjim i docnijim ratovima proslaviše, peva Kačić ovako: [Razvaline gradova kod Bužima, Mušaluka (grad stari Budak), Barlete, *Krmpotićeva* kula), Gračac (ruševine grada Kneževića i „Gradina”), kod Lovinca (ruševine Cvituše i Petrovače), Sv. Roka, Ploče (kule Stulića, Batinića i Čablića), Jablanca, Stinice, – svedoče i sad o junaštvu Bunjevaca. Kad bi te zidine znale pričati!]

*„Na glasu je Rukavina Marko,
Kano vitez Sibirjanin Janko,
Od bijela Perušića grada,
Koji no je u Lici i sada.
Pošteno je Marko vojevao,
Pod Vakupom glave odsicao,
Kad njegova braća izgiboše,
Ivan jedno, a Panča je drugo,
Lipo ih je Marko osvitio,
Tri je turske glave odsikao
Ali njega rane dopadoše
Tri ga bojna koplja udariše
Marko biše srca junačkoga
Britkom sabljom koplja prisecaše
Pak uteče dvoru bijelome
I tri koplja u sebe odnese.”*

*Soko biše Orešković Mate
Od bijela Perušića grada
Viteški je s Turcim bojak bio
Pod Vakupom glave odsicao.*

*Ali evo zmaja ognjenoga
Po imenu Starčević Jakova
On na konju Turke razganjaše
Koga stiza po poli priseca.
Pitali su ključkog kapetana
Ko najbolje odsicaše glave?*

*On se zakle hlebom i čitabom:
Najbola je sablja Starčevića,*

*A za njime Došen kapetana,
Po imenu Dujma Ličanina,
Obadva su glave odsicali
Obadva su na mejdanu bili!*

O junaštvu poljički Bunjevaca (prva redakcija Poljičkog statuta bila je iz 1322. godine, pisana je štokavski, ćirilicom, što govori o dubokoj, podčinjenoj starini bunjevačkog naroda, često od onh koji nisu znali šta je organizovana borba i zakon, vikovima posli nas, pa si ih drugi rukovodili, koji pišu jezikom sličnim jeziku Poljičkog statuta tek od Gajove reforme jezika, njegovo pismo nikad nisu koristili, a nezasluženo sebi baštine Poljički statut. Prim aut.). Ivanić dakle piše: -Pomenusmo već da su se u bojevima i same Bunjevke odlikovale od kojih naročito Mara Žujevićeva i Bare (Ivanić objašnjava ko Varvara, međutim kod Bunjevaca ženski hipokoristik Bara, dolazi od Barbara) Leksić iz Poljica. Kačić pevajući bitku na Docu (Dolac) veli:

*Al evo ti veće čudo kažem,
Pravo brate, da ništa ne lažem,
Još i ženske tada mejdan biše
Kad u Docu Turci izgiboše.
Tu se nađe Mare Žujovića
Dva Turčina pogubila biše
Trećem sveza ruke naopako
Povede ga k dvoru bijelomu.*

*Druga beše srca junačkoga
Kano majka Kraljevića Marka
Mlade Bare Leksića ljubovca
Opoštenu poljačkinje mlade.
Jednoga je kosarom posikla
Drugoga je živa uhvatila.
Ne čudi se dragi pobratime
Poljičke su roda viljinjega.”*

Bunjevac serežanin-austrijski graničar Todor Babić

Zavičajna etnomuzikologija Bunjevaca – svirci Đurđina i Pavlovca od sridine XIX do sridine XX vika

U prošla dva rada na festivalima „Zlatna frula Palića“, vidili smo da je osim tambura, među Bunjevcima, suprotno ustaljenom mišljenju, uobičajena bila upotreba i violine, kojoj oni po staroj tradiciji prinose ime gusle, dok sviranje na violini zovu guslanje. Takođe, pokazali smo da se frula ili lokalno vrula, često upotrebljavala na proslavama, a gajde gotovo po pravilu kod takozvanog praćenja čak i šezdeseti godina prošlog vika, a prija Prvog svitskog rata u svadbama, za Božićne poslipodnevne svirke čestitanja i praćenja. Ovaj put zadržaćemo se na prostoru Đurđina i Pavlovca, sela na černozeu koji posvojim karakteristikama spada među najbolje na svitu. Prve informacije o svircima i muzičkim običajima saznajemo od Lojzije Vojnić Hajduka sa Đurđina, koji je zabilužio riči Vece Dulića (Marko)- Brigo, rođenog 1884. godine na Đurđinu. Zapravo, njegov otac Marko (Stipana) Dulić, rođen 1841. godine na Đurđinu, bio je najstariji svirac kojeg su se savremenici Lojzije Vojnića sićali. Marko je svirao u violinu. Njegov sin Veco je već ko deran od njega učio svirati, ali je i slušao o starim svircima, sviranju, pivanju i igranju. Posli smrti oca Marka 1893. godine, Veco je nasludio njegovu violinu. Svirao je na Đurđinu i na Pavlovcu, a 2 godine i u Bajmoku. Tako je bez malo poznavao svakog svirca lično, išli su svirati na omladinske zabave: divane, skupštine, kola, na svadbe, babine, disnotore, u pratnje na čestitanje Božića kod svojih komšija i prijatelja, na dužijance, imendane i prela. O sviranju i svircima Veco Dulić – Brigo kazivao je slideće: „Način iskazivanja naših bunjevačkih narodnih pisama, obično je praćen svirkom instrumenata gusala ili tambure, a bilo ih je i običnih – bez i sa podignutim glasom, ko pivanje bez instrumenata. Važno je znati da su narodne pisme Bunjevaca bunjevačke, a ne nebunjevačke, jer da nije tako onda bi kroz bunjevačke pisme bilo jasno da su drugo štogod. Ali mi to nismo. Nismo – jer i po narodnom pridanju prinošenom s kolina na kolino i po starim knjigama,

o našem postojanju i mistu našeg življenja, znalo se i prija stvaranja ovi novi država. -Čika Veco Dulić - Brigo mi je, kazivao je Lojzija Vojnić, htio da da prikaz bunjevačkih pisama. Jedna od najstarijih zabiluženih je narodna, pivana zdravo odavno nuz gajde, koja sadrži nekoliko u današnje vrime ritko korišćeni riči ko što su govedar (čuvar krava i crni volova), špudlica, prigati (pržiti –rič sa istim značenjem ko u Zeti, kod nas već izgubljena).

Pisma govedara

Ja ne žalim što sam paor osto,

Samo kad sam govedarom posto,

Goveda mi po poljani pase,

Ja za njima idem, pravim staze.

Uza me je glogova batina,

A u torbi debela slanina,

Četri kera i špudlica mala,

Valjda ljudi, i to nije šala.

Na travicu prostrem kabanicu,

Pa nastavim gustu taranicu,

Taranica slasna je i masna,

Od čega je i vrulica jasna.

*Kad dokuvam gustu taranicu,
I uprigam š njome slaninicu,
Od slasti se oblizivam jako,
Daj mi Bože do smrti ovako.*

*Ta život je ocu Bogu fala,
Najmiliji, baš u govedara,
Goveda mi po poljani pase,
A tarana slaninom priga se.*

Pa nek glede

*Sinoć mene moja dika pita,
Volel“ vaši koji konja da jaši,
Ti uzjaši na vašeg Tatara,
Pa obađi kraj našeg atara,
Pa nek glede i braća i sele,
Koga grle moje ruke biele!*

Ponude

*Šta ću nane boluje mi dika,
To je meni žalost privelika,
Boluj diko al nemoj umriti,
Ja ću tebi ponude odneti,
suvih šljiva sa zelene grane,
I jabuke rukom uzabrane.*

Omladinske zabave – divani – priređivani su u iznajmljenim većim sobama subotom i nediljom, a održavali su ih priređivači

Na Đurđinu:

Đula Ivanković Šlingerajka, na mistu u redu pet salaša – kasnije salaš Jose Bedića.

Mile Stantić sa ženom Marijom, u prvom Varginom salašu od željezničke pruge prema Gornjaku u redu Prčićevih salaša.

Tome Ivković Ivandekić, u salašu Vece Ivković Ivandekić – u redu Ivković Ivandekić salaša – kasnije salaš njegovog zeta Joke Skenderovića.

Na Pavlovcu:

Marga Anišić, u salašu koji se nalazio kod male željezničke stanice „Bačka Krivaja“ na maloj udaljenosti na prama Dolnjaku, kasnije salaš Krmpotić – Šijakovih.

Marko Tumbas Loketić – Čiko, u redu Tumbas Loketićevih salaša.

Roko Bačlija – Rokača, u redu Tumbas Loketićevih salaša.

U ovom nabranju vidimo još dva istorijski i lingvistički vrlo značajna, a zapostavljena izraza – Gornjak za severnu stranu i dolnjak za južnu stranu, termini koji nedvosmisleno ukazuju na etimologiju uslovljenu kadgodašnjim životom u planinama.

Soba u kojoj su održavani divani beše (tako navodi) lipo okrečena, na njezinim zidovima bila su ogledala, na plafonu poveći lampaš, na prozorima virange, a naokolo nuz zid su bile postavljene dugačke klupe. Divojke su opremale sobu i za nju plaćale kiriju, a momci su nalazili i plaćali svirce. Oni momci i divojke koji su bili stalno angažovani na pripremanju divana i čišćenju sobe posli održanih divana, nisu plaćali ulaznice. Između divana je bilo izvesnih razlika koje su nastale oko 1885. godine, kada su jedni priređivači divane održavali za mlade iz bogatiji, a drugi za mlade iz siromašnijih kuća, jel familija. Sobe su i za bogatije i za siromašnije skoro jednako bile uređene. Mala razlika bila je u virangama na prozorima i skupljim lampašima na plafonu. Tu se igralo kolo i druge narodne igre, upoznivali su se monci i divojke, sporazumivali se izabranici. Moral na divanima bio je na primereno visokom nivou. Imućniji roditelji, po pravilu imali su kuće i u gradu, najčešće u Keru, i njevi mladi išli su povrimeno u grad na divane. Od nji su salašari doznali da gradske vlasti ne razumiju ovaj bunjevački i slovenski vid okupljanja i da ih ometaju, čak da zabranjuju divane zbog navodnog nemorala i nereda koji se tamo dešavaju. Take neistine širile su mistne vlasti, zato što su ovdašnji nacionalisti želili da taj specifično bunjevački običaj, ko i druge karakteristične i samo Bunjevcima svojstvene običaje, iskorene.

U gradu Subotici, divani su nestali digod između 1900. i 1903. godine, a u Đurđinu i na Pavlovcu sa izvesnim proridom održavali su se do 1910. – 1912. godine, kada su polako nestali. Nestali su, jer su se po kafanama počeli održavat siroti balovi, a zatim i obični balovi i igranke sa plesom. Za bal i igranke morala se tražiti dozvola nadležnih vlasti, a za njezino dobijanje tribali su izvesni novčani izdaci, pa je na priređivanim balovima i igrankama bilo obavezno naplaćivanje ulaznica. Svim tim priredbama prisustvovali su gradski redari, za razliku od divana, koji su

bili privatne zabave na koje nije mogo ući svako ko naiđe, a nije bilo ni obavezno pribavljanje dozvole vlasti. U ovom kontekstu, zanimljivo je ko je sve i na kojim instrumentima u to vreme sviro na Đurđinu i Pavlovcu.

Svirci Đurđina:

Veco Dulić- Brigo, sviro je na violinu

Bašo Vidaković – Božan, sviro je na violinu

Ivan Ševarac, sviro je u brač, basprim i veliki gitar

Stipan Vuković – Govedija, sviro je na violinu

Marko Milodanović – Brnić, sviro je u brač i prim tamburicu

Stipan Zubelić -sviro je u brač

Joso Kopunov– Šenja, sviro je u bas prim,

Jakov Zora, svirao je na violinu,

Babijan Matković – Pačirac, bio je jedini svirac na Đurđinu i Pavlovcu koji je svirao na pikuli kao pridnjak kod trumbetaša,

Lojzija Vuković – Govedija, svirao je u frulu i lipo pivo i veselio svečare. U slavljenju Božića bio je tražen za pratnje i čestitanja.

Pajo Galić - sviro je u bas prim.

Svirci Pavlovca

Đuro Tumbas Loketić- sviro je na prim tamburici

Andrija Katančić- sviro je u bas prim

Nikola Neorčić-sviro je na violinu

Tome Vojnić Hajduk- sviro je u brač i prim tamburicu

Mate Jakovčević – Fabula, sviro je na violinu

Jakov Jakovčević – Fabula, sviro je u bas i prim tamburicu

Matko Vuković- sviro je u brač i bas prim.

Bunjevački svatovi iz 1902. godine u kojima su pored tamburaša i trubači

Ako napravimo inventar instrumenata sviraca koji su navedeni, tu imamo čak sedam violina, šest bračeva, pet bas primova, pet prim tamburica, jedan veliki gitar, što bi moglo biti čelo jel A kontra, koja ima četiri žice ko bas i čelo, ali malko tanje, no ipak deblje od klasične kontre i slična je na izgled i po veličini ko čelo, to je deveti instrument u klasičnoj tamburaškoj postavi, danas samo jedan subotički orkestat ima u svom sastavu ovaj instrument. Zanimljiv naziv instrumenta je i pikula što bi mogo biti pikolo, s obzirom da je svirac na tom instrumentu „pridnjak“ kod trumbetaša, što nam otkriva još jednu novost, a to je orkestar, jel orkestri trumbetaša, kad je rič o Đurđinu. Ukupno na Đurđinu i Pavlovcu, 20 sviraca i 25 instrumenata

U 1901. godini bilo je na ovom području još 5 aktivnih gajdaša, četiri sa Đurđina – Ivan Matić, Antun Pongrac, Joška Glavaš i Mate čije prizime nije na žalost zapisano, dok je sa Pavlovca poznat bio Civik Stantić, koji

je važio za najboljeg gajdaša među njima, iako je bio najmlađi, dok su ostali bili zriili svirci od po 50 – 60 godina. Poginuo je u I svjetskom ratu kod Katovica. Oni koji su priživili, svirali su po salašima Đurđina i Pavlovca, još vrlo malo posli Velikog rata. Civik Stantić sviro je pored gajda i u violinu. Bilo ih je 4 brata Stantića, a samo Civik je bio svirac, pa je o njima spivana pisma:

Civik svira,

Luka piva,

Antun psuje,

Vranje čobanuje.

Svi Civikovi potomci nosili su nadimak Civik, a Vranjini nadimak Čoban, iako je ova familija koja je držala po 600 ovaca imala i svoje radnike. Sa Pavlovca je bio i Grgo Lebović, koji je svirao u frulu, gajde i prim tamburicu, međutim on nije bio svirac, već je svirao samo kod rodbine, svoji komšija i prijatelja, onako za veselje, bez plaćanja, njega nisam ubrojo med statistiku o svircima.

Za vrime Prvog svjetskog rata nije se sviralo jer nije bilo ni ko, ni kome. Kad je završen, Vecu Dulić – Brigo je nastavio svirati, ali ne za dugo. On na violini, njegovi drugovi Stipan Zubelić u brač i Joso Kopunović – Šenja na bas primu, bili su već stari i ubrzo su sašli sa muzičke pozornice Đurđinskih i Pavlovačkih atara. Vecu Dulića zamenio je njegov sin Marko Dulić – Brigo, rođen 1904. godine, koji je već sviro harmoniku, koja je tada bila nov instrument i koju su tada zvali muzike. Bila je po pravilu dugmetara. Sa njim je svirao Grgo Miljački u bas prim. Tih godina bio je još po neki mlađi svirac, a značajniji broj sviraca okupio se tek oko 1930. godina, pa na ovamo. Nisu oni bili ni vridniji, ni uporniji učiti i muzicirati od većine starije generacije sviraca, ali su bili notalniji, u čijem podučavanju glavne zasluge je imao poznati kompozitor i čuveni svirac Pere Tumbas Hajo. U tom vrimenskom razdoblju, kod nas, svirci su dolazili i iz drugi mista u svadbe, na

igranke, kao i prilikom drugih daća i gošćenja. Najpopularniji i najtraženiji bio je narodni svirac - harmonikaš sa Dolnjeg Verušića, Bartul Vojnić Purčar, koji je notalno sviranje učio od Pere Tumbasa Haje.

Još jedan đurđinčanin starije generacije znao je svirati notalno, a bio je to učitelj Blaško Stantić, rođen 1874. godine. Učiteljsku škulu završio je 1894. godine u Kaloči, ko i učitelj i prosvetitelj Mijo Mandić, koji je svirao kako je sam divanio - „hegedu“, što je bio tada jedan od lokalni naziva za violinu. Blaškovu violinu naslidio je njegov sin Joso Stantić zvani Joškica, rođen 1909. godine u sridnje imućnoj familiji.

Nakon završene osnovne i četvrtog razreda građanske škole, upiso se u učiteljsku škulu u Subotici. U I i II razredu ove škole, predmet muzičko obrazovanje pridavo mu je nastavnik Antun Osvald zvani Tuna, poriklom Čeh. Joso je vrlo brzo napridovo u njegovom predmetu, pogotovo u sviranju violine. Ko i njegovom ocu Blašku, išlo mu je od ruke sviranje, tako da je ubrzo počeo i javno nastupati sa školskim gudačkim orkestrom na proslavama, ko što su bile na praznik Svetog Save, Josipa Štrosmajera i drugim, jer je mlada kraljevina aktivno radila na stvaranju integrisanog jugoslovenskog kulturnog prostora, kojeg smo eto i mi baštinici, iako se uglavnom verbalno opiremo toj konstataciji. U III razredu, muzičko obrazovanje pridavo mu je Vasilije Kajić iz Srbobrana, baš od tog vremena počeo je svirati notalno i u tamburu. Školske 1928/29. godine završio je III razred, ali je tada trajanje učiteljske škole produženo sa četiri na pet godina. To mu nije odgovaralo, pa se opridilio da se zaposli, ali i za aktivno muziciranje. Te 1929. godine učlanio se u „Katoličko Socijalno – Prosvetno društvo“, kao i u „Bunjevačko momačko kolo“ osnovano 1920. godine. Cilj tog društva bio je katolička prosvita za poljoprivrednu omladinu. Ti godina, pridsidnik društva bio je Tome Kujundžić sa Pavlovca. Ko član „Bunjevačkog momačkog kola“ pripado je muzičkoj sekciji i bio u obavezi ko i svi ostali, 3 puta nediljno pohađati škulu sviranja na note, koja se održavala u večernjim satima, po dva spojena časa. Društvo je plaćalo troškove škole i nastave, koju je vodio kompozitor i muzički virtuoz Pere Tumbas Hajo. On ih je sve, na školski način učio svirat. Specifičnost Hajinog rada bila je majstorski pristup, pojedinačno

svakom učeniku, sa vrlo velikim strpljenjem i taktom. Hajo je sa njima i pored veliki razlika u znanju i godinama, bio veliki drug. Ko svirci tamburaškog orkestra „Momačkog kola“, u slobodnim danima, kad nisu imali nastavu, išli su svirati, al ne samo za omladinu matičnog društva, već i na igrankama, i priredbama, za divojke „Divojačkog katoličkog društva“. Svirali su na „Velikom bunjevačkom prelu“, a po potrebi na pojedinim daćama i veseljima. Nakon tri godine počinje paralelno svirat u orkestru subotičkog „Sokolskog društva“ osnovanog 1919. godine, na poziv kapelnika, koji mu je u Momačkom kolu bio učitelj, Pere Tumbas Haje. Kada je 26.jula 1919. godine, Njegovo Visočanstvo regent Aleksandar Karađorđević posetio Suboticu, pošo je svojim automobilom Somborskim putom u neformalni obilazak. Svratio je na salaše Franje Nadhedešije, Stevana Pelhe i Ivana Vojnića. Pošto je regent izjavio da mu se dopada salašarski način života, Nadhedešija je do sutradan slavio po mijanama čast da ga je regent posetio. Kada je Njegovo Veličanstvo Aleksandar I Karađorđević stupio na kraljevski pristo 16.jula 1921. godine i ubrzo, 8.juna 1922.godine oženio se Kraljicom Marijom, zahvaljujući poznanstvima na dvoru, subotičke Bunjevke Mare Đorđević Malagurski. Ubrzo su organizovani u Beogradu „Bunjevački dani“, za vrime kojih su Bunjevke i Bunjevci u organizaciji Mare Đorđević Malagurske, organizovali izlete za Beograd, naravno uz pratnju tamburaškog orkestra pod rukovodstvom Pere Tumbas Haje. Po pričanjima Jose Stantića, beogradske gospođe dočekivali su ih na Beogradskoj, jel kako se kadgod govorilo Biogradskoj željezničkoj stanici, raspoređivali na konačišta, a gospoda beograđani razvodili i privozili svojim privatnim kolima, ako je konačište bilo udaljenije. Oni za koje trenutno nije bilo u centru raspoloživog smištaja, smištni su ko gosti u najotmenije biogradske familije. Njevi domaćini sa iznenađenjem su se otvoreno divili čistom i lipom bunjevačkom jeziku, sačuvanom u moru življenja pod tuđinom, sličnom srpskom prečanskom govoru, ali ipak različitom. Potom, Njezino Kraljevsko Veličanstvo, kraljica Marija primala ih je u audijenciju. U dvorskom salonu ili bifeu, bivali su usluženi engleskim čajem i počašćeni ilom. „Bunjevački dani“ u Beogradu trajali su tri do pet dana uz opsežan program. Među najvažnijim događajima bio je Dvorski bal, koji je priređivala Kraljica Marija Karađorđević. Ne zaboravimo da su se u bunjevačkoj narodnoj

nošnji slikale Njeno Kraljevsko Veličanstvo, Kraljica Marija, Njeno kraljevsko Visočanstvo, kneginja Olga i Njeno Kraljevsko Visočanstvo, princeza Jelisaveta, upravo kao rezultat ovakih kontakata, ko na „Bunjevačkim danima“ u Beogradu. Na balu program je počimao obavezno Velikim bunjevačkim kolom, uz pratnju Hajinog tamburaškog orkestra. Svirana su i mnoga druga bunjevačka i srpska kola, a raspoloženje je uvijek bilo vrlo veselo i prijatno. Pri povratku, brojni domaćini beograđani, izlazili su na željezničku stanicu uz uzvike: „Sretan put“, „Zbogom“ i „Do viđenja“, ispraćajući goste koji su se vraćali brzim vozom, koji je tada išo fajn brže nego danas. Tih godina, Joškica Joso Stantić sa tamburaškim orkestrom Pere Tumbas Haje, često je putovo. Na sletovima „Sokola“ nastupali su u Sarajevu, Dubrovniku, Ljubljani, Zagrebu i drugim gradovima. Išli su u inostranstvo, nastupali na „Sveslavenskim sletovima“ 1938. u Pragu i iste 1938. u Sofiji. U „Sokolskom društvu“, svirali su sve do okupacije 1941. godine. Od 1945. godine, Joso Stantić zapošljava se u NOO grada Subotice kao finansijski manipulant, u odiljenju za prometni porez zanatlija. Ubrzo ponovo svira u subotičkom tamburaškom orkestru Pere Tumbas Haje, ali ne za dugo pošto je januara 1949. godine primišten za finansijskog referenta NO Đurđin. Tako je od 26. I.1949. do 01. V 1955. godine, sviro u muzičkoj sekciji „Kulturno prosvitnog društva“ u Đurđinu. Maja 1955. godine vraća se sa službom u Suboticu i naravno oma priključuje Hajinom tamburaškom orkestru, sve do penzionisanja 1966. godine.

Zanimljivo je na kraju spomenit zemljoradnika Paju (Mileta) Stantića Guštera, rođenog na Đurđinu 1866. godine, u redu Stantićevi salaša, za kojeg je Joso Vojnić Hajduk zapisao da je imo instrument i vrlo lipo svirao na gusle. U drugim navodima za violinu je i pored tog što su je Bunjevci zvali gusle, a sviranje na njoj zvali guslanje, on u ovom slučaju kaže upravo gusle i da je imao instrument, dok kod drugih spominjanja violine nije nigdi naglašavao da kogod ima instrument pošto je violina bilo više, pa je potribno dalje istraživanje da li se radi o guslama, koje su Bunjevci u Dalmaciji i Hercegovini zadržali i danas. (Jedini naš stari primerak nalazi se kod mene, a karakteristične su po tom što rezonantna kutija nije kruškastog već vretenastog oblika, odnatrag ima prosičen križ od oko 3 centi, širina kanala križa je oko 3 mm, a glava može biti samo konjska i to sa karakterističnom stilizacijom. Lički Bunjevci guslaju na 150

ličkim dvostrunim guslama, kako je pokazala izložba Senjskog gradskog muzeja održanog u prostorijama Gradskog muzeja u Subotici, prija desetak godina, još u Gradskoj kući) ili se radi zapravo o još jednoj, devetoj violini.

Đurđinska pruga kojom se prvo uz vuču parnjače, a posli baš ovim šino-busom stizalo iz Đurđina na sever do Pavlovca, Mikićeva, Hrvatskog Majura, Subotice (bolnica) i Subotice (glavna stanica), jel južno za stanice Đurđinski Salaši – Pačir – Stara Moravica – Gornja Rogatica – Srednji Salaš – Duboka – Nova Crvenka – Crvenka Ciglana – Crvenka – Kruščić – Bački Gračac – Odžaci.

Damir Išpanović

Mustulundžije – svatovski časnici kod Bačkih Bunjevaca

Sažetak: U ovom radu će biti reči o mustulundžijama, svadbenim časnicima kod bačkih Bunjevaca i njihovim ulogama u svadbenom ritualu. Pokušaću da prikažem u čemu se ogleda specifičnost ovih časnika koji su gotovo jedinstveni kod balkanskih naroda. Primarni cilj ovog rada jeste prikaz radnji koje su ovi svadbeni časnici obavljali, odnosno njihove magijske uloge i funkcije u okviru obreda. Stoga posebna pažnja je posvećena pojedinim radnjama u kojima se uočavaju magijsko-religijski elementi s ciljem rasvetljavanja vrlo kompleksne magijske prakse u svadbenim ritualima kod Južnih Slovena.

Ključne reči: Bunjevci, mustulundžije, svadbeni časnici, svadba, magija svadbenih obreda.

UVOD

Najpre bi valjalo nešto reći o samom nazivu *mustulundžija*. Iako na području južnoslovenskih naroda postoje razne varijante kako u nazivu, tako i u ulogama ovih svadbenih časnika, u ovom radu polje interesovanja će biti ograničeno na značenje koje ovaj naziv ima kod bačkih Bunjevaca. Ipak, ne možemo, a da ne pomenemo i neke od varijanti ovog naziva koje su zabeležene na ovim prostorima.²⁹ Najučestaliji oblik kod Bunjevaca u Podunavlju jeste *mustulundžija*, ali se javljaju i oblici kao što su: *mastalundžija*, *mastalunčija*, *mistalundžija*, *mustalundžija*, *mostalunčija* (Černelić 1991: 114).

---

²⁹ Misli se na tzv. Bajski trougao, geografsko područje u okviru zamišljenog trougla između Baje, Subotice i Sombora.

Černelić, takođe, navodi da je kao analogni bunjevačkom nazivu mustulundžija potvrđen još samo naziv u Ponikvama na Pelješcu (Južna Dalmacija, Hrvatska). Osim kod Bunjevaca u Bačkoj, varijante ovog naziva zabeležene su i u zapadnoj i istočnoj Hercegovini, Boki Kotorskoj, južnoj Dalmaciji, zapadnoj Bosni, Lici. No, osim naziva, i uloge ovih svadbenih časnika se u manjoj ili većoj meri razlikuju od onih koje imaju kod bačkih Bunjevaca.

Vuk S. Karadžić beleži naziv *muštulugdžija* na prostorima oko Risna i Dubrovnika, a uloge ovih svadbenih časnika prikazuje ovako:

Kad svatovi budu blizu djevojačke kuće, stari svat pošalje muštulugdžiju da trči djevojačkoj kući da odnese pozdrav od njega starome svatu od doma, i da javi da svatovi veselo idu i da su blizu. Stari svat veselo muštulugdžiju dočeka, zahvali na pozdravu, ponudi ga da sjedne i pruži mu zdravicu. Muštulugdžija valja da pazi da ne bi uzeo zdravice bez pokrivača (bez marame ili peškira na njemu) i da ne sjede, nego stojke u brzo da napije i k svatovima da se vrati. Inače ako se prevari te uzme zdravicu bez pokrivača, ili ga zadrže s razgovorom, te se odocni izići pred svatove, onda mu se svi smiju i stari ga svat prekori. Muštulugdžija trčeći i otud i odovud pjeva i meće puške i iz cice (čuture) koju uza se nosi, časti rakijom ili vinom svakoga koga sretne.

(...)

Po vjenčanju mladoženju prijatelji otprate kući, a svatovi s djevojkom zaostanu pred crkvom. Kad već misle da je mladoženja kući prispio, onda i oni izbacivši ondje svi u glas po jednu pušku, pođu put kuće mladoženjine, i kad se prikuče oko jednoga puškometa, pošalju muštulugdžiju naprijed te javi da svatovi s djevojkom sretno idu. Onamo ga dočekaju s brdakom vina i s maramom na njemu.³⁰ Po tom se vrati svatovima na susret.

---

³⁰ Karadžić beleži u Sremu da se tada pevala pesma:
Muštuluk, majko muštulugdžiji,
Oj muštulugdžija, di su ti svatovi? –
Ostaše na moru vozeći,

(Karadžić 1867: 118, 134)

S tim u vezi, ne čudi poreklo reči muštulugdžija koje je izvedeno od reči *muštuluk*, a ova opet od persijske reči *mužde* (u značenju povoljan glas, vesela vest) koja je preko turskog dospela i u naš leksikon (Černelić 1991: 117)³¹.

Međutim, videćemo da se uloge muštulugdžija o kojima govori Vuk S. Karadžić bitno razlikuju od onih kod bačko-bunjevačkih mustulundžija.

Po svoj prilici mustulundžije su bili najčešće mladoženjin brat, bratići i/ili mladoženjini prijatelji (Erdeljanović 1930: 236; Černelić 1991: 115; Ivanić 1899: 197; Sekulić 1991: 308). Iz mladoženjine kuće bi se postarali oko odabira ovih časnika pre same svadbe, a sam broj mustulundžija je često varirao od mesta do mesta, tako da se broj ovih časnika u zapisima kreće od svega jedan ili dva pa sve do sedamnaest u zavisnosti od lokaliteta (Černelić 1991: 114, 115; Erdeljanović 1930: 236; Sekulić 1991: 308). Ako bi svaka od svatovskih strana imala mustulundžije (retko), onda bi se vodilo računa o tome da se sa obe strane biraju isti srodnici (Černelić 1991: 115). Obično se gledalo da ova grupa mladića bude brojnija zbog svoje primarne uloge (u starijim vremenima) ili kako bi bila što viđenija (u novijim vremenima). Mustulundžije bi najčešće jahali konje (ređe bi išli na kolima) i bili su izuzetno bogato opremljeni. U ranijim vremenima, nosili su oružje (Erdeljanović 1930: 236)³², a navodi se i to da su mustulundžije bili neoženjeni (Černelić 1991: 115). U prilog ovoj tezi kazuju i uvodni stihovi narodne pesme, koju nalazimo pod naslovom *Žalosni svatovi* u Raićevoj zbirci narodnih pesama:

Vozar beše lepota devojka,
Sve svatove na vencu preveze,
Mladoženju na zlatnom prstenu.
(Karadžić 1898: 67)

³¹ I tamo navedena literatura.

³² I tamo navedena literatura.

Kad je majka Ivana ženila,
Lipe mu je svate sakupila:
Sve delije momčad neženjenu;
Pod delije sve konje trećake,
Pod Ivana konja četvrtaka.

(...)

(Raić 1923: 37)

Mustulundžije su bili bogato okićeni, kao i njihovi konji. Mustulundžije bi bili kićeni pre samog odlaska u pozivanje svatova, a najpre bi ih kitile devojke iz mladoženjine kuće. Ovo kićenje ima svoj magijski smisao jer im one, pored magijskih funkcija bilja i predmeta, prenose i magiju spostvenog dodira (Karanović 2010: 123). Momcima bi stavljale pelice na šešir s desne strane, koje su obično bile izrađene od voska (Kujundžić 2004: 57). Konjima jednu vrpcu na uzdicu, opet s desne strane, i jednu na čelo. Takođe, konje bi kitile i peškirom tako što bi ga povezale konju za prsa (Erdeljanović 1930: 236). Magijski postupak vezivanja ima za cilj uspostavljanje i dalje obezbeđivanje veze. Ovi peškiri su najčešće bili tkani, ponekad od svile, a oglavnici za konja su bili urešeni (Sekulić 1991: 308).

Mustulundžije bi, zatim, najpre odlazili nevestinoj kući, gde bi ih i sama nevesta zakitila. Kitila bi ih na isti način kao što su to činili kod mladoženjine kuće, s tim što ih ona kiti s leve strane, a konjima dodaje na čelo još jednu vrpcu uz onu prvu (Erdeljanović 1930: 236; Prčić 1927: 169). Sekulić spominje da ih je nevesta kitila cvetom i na sam dan svadbe, kada su dolazili da je izvode iz kuće (Sekulić 1991: 310).

Što se desne i leve strane tiče, trebalo bi pomenuti da su one najčešće uočavane opozicije na telu čoveka u tradicionalnoj kulturi Južnih Slovena. Desno se, po pravilu, poima kao dobro, povoljno, pozitivno i to je *muška strana*, a levo je označeno kao loše, nepovoljno, negativno i to je *ženska strana* (Radenković 1996: 23). Verovanja o desnoj i levoj strani, nose u sebi tragove života i kulture naših dalekih predaka, a formirala su se još u predhrišćanskoj epohi (Zečević 2008: 597).

Ruzmarin je imao povlašćen položaj kada je u pitanju kićenje svatova biljem. O ovome svedoče i stihovi pesme:

(...)
Kata ružu bere,
U ruži s' umiva,
Rozmarin zaliva.
– Jao, rozmarine!
Ko će te zaliti,
Dok menekar mladu
Na jesen udadu?
S tobom će se moji
Svatovi kititi,
Ko paun perjem,
Golub golubicom. –
(Prčić 1939: 51)

Magijska uloga ruzmarina imala je za cilj da odbije zle demone, te da magijski zaštiti svatove. Verovatno je ovo verovanje proisteklo zbog intenzivnog mirisa koji ova biljka ima (Čajkanović 1994: 181).

ULOGE

U svesti tradicionalnog čoveka, izuzetno je važno da se *obredi prelaza*³³ iz jednog društvenog statusa u drugi izvrše na tačno utvrđen način i pod nadzorom kako društvo u celini ne bi trpelo nikakvu štetu. A svadba, kao jedan od najbitnijih obreda prelaza u životnom ciklusu pojedinca, ima dvostruku ulogu: da proglasi promenu statusa i da je magijski izazove (Lič 1983: 117). Zato su uloge svih svadbenih časnika veoma važan deo

---

³³ Genep pod obredima prelaza podrazumeva svaku promenu u položaju pojedinca koja podrazumeva određene akcije i reakcije, a deli ih na preliminarne (obredi odvajanja od prethodnog sveta), liminarne (obredi sprovedeni u toku prelaznog stanja) i postliminarne (obredi preijema u novi svet). Videti Genep, Arnold van. Obredi prelaza : sistematsko izučavanje rituala. Beograd: Srpska književna zadruga, 2005.

svadbenog rituala, a njihovo pravilno izvršavanje je od ključnog značaja za pojedinca, ali i za zajednicu.

Uloge koje su obavljali³⁴ mustulundžije srećemo i kod drugih naroda, ali njih tamo obavljaju drugi časnici. Tako, recimo, u tradicionalnoj kulturi Srba nalazimo te iste uloge (ili slične!), a poverene su *kumu*, *deveru*, *starom svatu* ili nekim drugim svadbenim časnicima (SEZ: 185-222).

U nastavku ovog rada biće prikazane uloge koje su obavljali ili su mogli obavljati mustulundžije (u zavisnosti od lokaliteta), sa svojim specifičnim magijsko-religijskim elementima, i to po sledećem redosledu: NEVESTINA STRAŽA U POVORCI, POZIVANJE SVATOVA, ODLAZAK RAD ALJINA, ČELNA POZICIJA U POVORCI, IZVOĐENJE NEVESTE IZ RODITELJSKE KUĆE, OBILAŽENJE NEVESTE, SKIDANJE NEVESTE S KOLA PO DOLASKU U MLADOŽENJINU KUĆU, STAVLJANJE MUŠKOG DETETA NEVESTI U KRILO, POSTAVLJANJE SKELE I MANJE ZASTUPLJENE ULOGE.

NEVESTINA STRAŽA U POVORCI

Uloga mustulundžija kao nevestinih ovozemaljskih čuvara svoje korene vuče iz vremena kada su prostore, na kojima su nastanjeni bački Bunjevci, zaposedali Turci. Njihova dužnost je bila obezbediti svadbenu povorku i osigurati nevestin dolazak mladoženjinoj kući (Černelić 1991: 116; Ivanić 1899: 197; Sekulić 1991: 129, 130)³⁵. O turskim napadima na svadbenu povorku s namerom da se otme nevesta govori i Mijo Mandić u svom tekstu *Trojanice*, objavljenom u Nevenu 1900. godine, koji kaže:

---

³⁴ Nije slučajno da je glagol *obavljati* upotrebljen u prošlom vremenu, jer su u današnje vreme uloge (pa i sami časnici) u procesu iščezavanja ili su (naročito u gradovima) potpuno iščezle.

³⁵ I tamo navedena literatura.

Prie dvi tri stotine godinah, kada je u ovim krajevima, gdi danas Bunjevci žive Turčin harao i zulumčario. – kao što nam o tome stare knjige i pismena svidoče, - teško je bilo stanje Bunjevacah.

(...)

I svadba, udaja i ženidba nemogaše se obaviti mirno od Turčina. A kad se je divojka, novajlia od matere u novo dvore k svekrvi vodila, onda je osobito valjalo paziti na novajliu, jer nasrtaji turski bili su svakidašnji. Zato su divojku obično u večer i noćom vodili i pratili svatovi, kad su već Turci poligali. Radi veće sigurnosti prid svadbenom povorkom konjanička straža, - *mostolundžije*, - jezdiše; a uz divojku sidiše dva čuvara – *staćale*.

(Mandić 1900: 9)

Iz gore navedenog vidimo da su uloge *staćala* po ovoj osobini bliske ulogama *mustulundžija* jer je u oba svatovska zvanja uključen vrlo važan zadatak čuvanja i zaštite neveste. O ovome govori i Milana Černelić koja naglašava bitnu razliku među njima jer je zadatak *mustulundžija* kao nevestinih čuvara vezan uz svadbenu povorku (Černelić 1991: 116).

Uloge nevestinih čuvara su široko rasprostranjene, a osim navedenih razloga nevesta se čuva i od magijskih, odnosno onostranih uticaja. Svako prelaženje granice između jedne u drugu kategoriju je potencijalno opasno, a nevesta je u liminarnoj fazi najpodložnija tim uticajima. Ona se tada ne nalazi više pod zaštitnikom svoje stare porodice, a još uvek nije stupila pod okrilje zaštitnika nove.

POZIVANJE SVATOVA

Jedna od važnijih uloga koje su *mustulundžije* obaljali jeste pozivanje svatova (Erdeljanović 1930: 236; Černelić 1991: 115; Sekulić 1991: 309). Dan pre svadbe, bogato okićeni, na konjima, *mustulundžije* bi od mladoženjine kuće odlazili da pozivaju svatove. Kod kuma, kao i kod starog svata, obavezno su silazili sa konja, dok su ostale zvanice pozivali ne silazeći. Sekulić beleži sledeće:

Kad dođu kući koja se zove oni posli pozdrava „Hvaljen Isus“ pridaju pozdrav domaćina koji ženi sina i njih zove sutra u čast i gdi će, i kad će biti vinčanje i kada će se dovesti divojka. Domaćini bi odgovarali: „Hvala kad se nisu zaboravili na nas“.

(Sekulić 1991: 309)³⁶

Pozivanje svatova je važan trenutak jer se njime u svadbeni ritual uvodi i šira zajednica, što bi, u magijskom smislu, sprečilo nesreću, odnosno mogući negativni uticaj onih koji nisu pozvani (Karanović 2010: 119). Iz tog razloga se umilno gledalo i na posmatračke svadbe, te su i oni, neretko, gošćeni i čašćavani.

ODLAZAK RAD ALJINA

Prema Erdeljanovićevom beleženju, u nedelju predveče³⁷, mustulundžije bi iz momačke kuće odlazili nevestinoj *rad aljina*, najčešće na kolima „sa više ženskih i sa svircem pevajući“ (Erdeljanović 1930: 236). Prema shvatanju tradicionalnog čoveka nevestin miraz ima magijsku moć, pa tako i onaj ko ga poseduje (Karanović 2010: 102)³⁸. Shodno plodonosnim načelima i ženi kao centralnoj figuri u njima, darovi koje je nevesta spremala bili su oplemenjeni posebnom magijskom snagom. Stoga, miraz koji nosi mora biti dobro obezbeđen i strogo čuvan prilikom prenošenja iz jedne u drugu kuću, kako se ne bi rasipala

---

³⁶ I tamo navedena literatura.

³⁷ U zapisima, dan održavanja svadbe varira, pa tako i dan odlaska *rad aljina*. Kao mogući dani održavanja svadbe pominju se ponedeljak, utorak, sreda, subota (retko) ili nedelja. Ono u čemu se svi autori slažu jeste da se svadba nikada nije održavala petkom (prema crkvenim propisima, petak je postan dan). Međutim, kako ovo pitanje nije primarni cilj ovog rada, njim se nećemo naširoko baviti. O danima kada se održavala svadba su pisali Jovan Erdeljanović, Ivan Ivanić, Milivoje V. Knežević, Stanka Kujundžić, Kata Prčić, Ante Sekulić i dr.

Ono što je važno napomenuti jeste da se *rad aljina* išlo na dan uoči svadbe.

³⁸ I tamo navedena literatura.

njegova izvanredna moć. Činjenica da su mustulundžije zaduženi za njegovu bezbednost, potvrđuje da su oni u okviru svadbenog obreda obavljali veoma važan zadatak zaštite od onostranih i zlih uticaja.

ČELNA POZICIJA U POVORCI

Pre podne, od mladoženjine kuće, svatovi su polazili po nevestu po tačno utvrđenom redosledu. Na čelnoj poziciji povorke bili su mustulundžije. Za njima su išli kum i mladoženja, zatim kumovi svirači, stari svat sa starosvaticom, a sa njima i *jenga*³⁹, a potom i ostali svatovi (Erdeljanović 1930: 236; Čermelić 1991: 116; Prčić 1927: 170; Kujundžić 2004: 59). Po isto utvrđenom redosledu su se i vraćali. Potvrdu nalazimo i u transkriptima razgovora koji su vođeni sa bačkim Bunjevcima u okviru etnodijalektoloških ispitivanja gde je o mustulundžijama zabeleženo sledeće:

E, oni idu isprid svatova. Kad ide kolona oni idu isprid svatova. Znači prvo idu njeva kola, onda idu ostali. I onda oni, kugod, ne možem kazat da vode svatove jel to obično kum i stari svat rade. Al su oni, oni veseljac i koji dižu, da kažem, atmosferu, koji vode kolo obično, el tako.

(Bošnjaković, Sikimić 2013: 109)

Kao predvodnici povorke, odnosno kao počasna nevestina garda, mustulundžije su neposredno obavljali određene magijske radnje kako bi zaštitili svatove i same mladence. Tokom kretanja povorke, oni su galamom, pesmom, a ponekad i pucanjem iz oružja, rasterivali i krčili put od zlih sila i kojekakvih uroka. Na taj način su osiguravali povorku i mladence od neželjenih spoljnih uticaja. Razuzdano su se ponašali i drugi svatovi kako bi se pažnja zlih sila skrenula sa važnih svadbenih časnika na ostale (Karanović 2010: 128). Kada su vodili nevestu mladoženjinoj kući pevala se pesma:

---

³⁹ Mlada zaova ili mladoženjina rođaka koja nosi venac.

Svatovi selom jezdre, selo veselo,
Selo veselo, majka još većma.
A kako ne bi vesela bila,
Kad će joj danas zamina doći,
Od svake radnje, od vode ladne.
(Prčić 1939: 93)

IZVOĐENJE NEVESTE IZ RODITELJSKE KUĆE

Prema bunjevačkoj tradiciji, svatovi ne silaze sa kola pred nevestinom kućom. Ovakvo ponašanje svatovske povorke je u direktnoj vezi sa poimanjem prostora po principu svoj – tuđi. U zavisnosti od lokaliteta, izvođenje neveste iz roditeljske kuće obavljaju određeni svatovski časnici. Ova uloga može pripasti starom svatu, deveru, kumu i/ili mustulundžijama. Erdeljanović beleži da sa kola silazi stari svat sa jengama i jednim ili dvojicom mustulundžija koji izvode nevestu (Erdeljanović 1930: 236-237). U izvođenju mlade, kao što je navedeno, mogu učestvovati i drugi svadbeni časnici, ali i kada to čine uz njih su obično mustulundžije. Prema Sekuliću mustulundžije ulaze u kuću po nevestu i izvode je, a sa njima su starosvatica i jenge sa vencem (Sekulić 1991: 310-311). Dakle, mustulundžije neposredno učestvuju u obredima odvajanja. Pre izvođenja neveste iz roditeljske kuće peva se pesma:

Izvedi brale selu,
Izvedi brale selu, da je vidimo!
Izveo bi je, al mi je žavo.
Kad ti je žavo, šta si je dao?
Ja nisam znao, da je to žavo.
(Prčić 1939: 91)

A pri polasku:

Ajde, divojko, u našu zemlju.
U našoj zemlji snižak ne vije,
Već sve kišica, litnja rosica,
U njojzi rodi svila kadiva,
Zrno bibera, drugo bisera.
Moja ga majka u krilo kupi,
U krilo kupi, na zlato niže,
Na zlato niže, snaji ostavlja,
Da ga sna nosi, da se ponosi.
(Prčić 1939: 92)

OBILAŽENJE NEVESTE

Nakon venčanja prema tradicionalnim običajima bačkih Bunjevaca nevesta bi, najpre, bila odvođena svojoj kući pre konačnog prelaska u novu. Tada bi, zadatak mustulundžija bio da obilaze nevestu (Erdeljanović 1930: 237; Černelić 1991: 117; Sekulić 1991: 313). Oni bi odlazili nevestinoj kući po dva puta, i svaki put uverivši se da je nevesta bezbedna, vraćali se mladoženjinom domu. Oba puta bi se odigralo kolo, pilo i nazdravljalo (Prčić 1927: 171). Često nazdravljanje imalo je za cilj da što bolje veže dve porodice:

Zaspa, zadrima cara dvoreći.
Više caricu, nego li cara.
Di kondir spusti, tu zemlja puče.
Di zemlja puče, jabuka niče,
Zlatan joj koren, srebrno granje,
Srebrno granje, biserno lišće.
Biser opada, u čašu pada,
Biser se kruni, čaša se puni.
– Ispite čašu, za ljubav našu!
Mi ćemo čašu, za ljubav vašu –
(Prčić 1939: 94)

Konačno, prilikom trećeg odlaska (tada sa ostalim svatovima) nevestu su odvodili mladoženjinoj kući. Ovde bi valjalo napomenuti magijsku ulogu broja *tri*, prema kojoj se svaka magijska radnja obavlja tri puta (Kulišić, Petrović, Pantelić 1970: 53). Funkcija ovog broja temelji se na snazi kumulativnog dejstva izvršenog postupka i njegovom proizvođenju željenog učinka u samoj životnoj realnosti (Jovanović 1995: 168)⁴⁰. Ovo bi, dakle, kao jedan od postupaka agregacije, trebalo da obezbedi pravilnu adaptaciju neveste u novu zajednicu.

SKIDANJE NEVESTE S KOLA PO DOLASKU U MLADOŽENJINU KUĆU

Što se ove uloge tiče, koju su mogli obavljati mustulundžije (Černelić 1991: 117), opet govorimo o zaštiti neveste od onostranih uticaja. Pored simbola ženskog plodonosnog načela i materinstva, zemlja je u narodu shvaćena i kao granica između ljudskog i htoničkog sveta (Slovenska mitologija 2001: 197-199). Da bi izbegla eventualni kontakt sa onostranim, potrebna joj je zaštita. Ona se ogleda u tome da se nevesta fizički spaja sa svojim zaštitnikom (držanjem pod ruku) ili da ne hoda po zemlji. U prilog ovome spomenuću i stari običaj kod baćih Bunjevaca, a zabeležio ga je Jovan Erdeljanović koji kaže da je ovom prilikom svekrva vodila nevestu do ognjišta po prostrtom belom platnu ili ćilimu (Erdeljanović 1930: 238).

STAVLJANJE MUŠKOG DETETA NEVESTI U KRILO

Svadbeni rituali uključuju u sebe i obrede plodnosti. Takav je, po svoj prilici, i ovaj kada se nevesti daje muško dete, koga ona, daruje, ljubi, okreće i stavlja u krilo. Direktnim fizičkim spajanjem deteta sa ženskim reproduktivnim delovima tela izvršava se magijska radnja koja bi trebalo da izazove plodnost kod neveste, a samim tim i produžetak mladoženjine loze. Ovu radnju možemo posmatrati i kao razmenu magijskog dara, rođenje muškog deteta sa jedne strane i nevestinog dara detetu sa druge, koji je takođe magijski moćan (Karanović 2010: 133). Svatovsku ulogu

---

⁴⁰ I tamo navedena literatura.

stavljanja muškog deteta nevesti u krilo u bunjevačkim svatovima ponegde su obavljali mustulundžije (Černelić 1991: 117).

POSTAVLJANJE SKELE

Posebno interesantan običaj beleži Jovan Erdeljanović prilikom uvođenja neveste u mladoženjinu kuću. Nju je, do ognjišta, najčešće uvodila *svekrva*, gde bi se izvršavao čitav niz ritualnih radnji. Te radnje, čemo u ovom trenutku, ostaviti sa strane jer ono što nas prvenstveno zanima jeste uloga mustulundžija koju oni obavljaju ovom prilikom. Erdeljanović podseća da je ranije bio običaj da se tada pred kućna vrata postavi *skela*, koju bi obrazovali mustulundžije sa posudom vode. Oni bi, tada, za ulazak tražili od svakoga da „plati skelu“ (Erdeljanović 1930: 238). Ovo je tipičan primer za tezu koja kaže da je prelaženje međa i pragova uvek obeleženo ritualom (Lič 1983: 55). Poznato je da je *prag* u slovenskoj mitologiji, a i šire, posebno označeno mesto koje ima svoju ritualnu vrednost. On predstavlja granicu između svog i tuđeg, ovostranog i onostranog sveta (Slovenska mitologija 2001: 441). Genep navodi da se obredi izvršeni na pragu posmatraju kao obredi odvajanja od prethodne sredine (Genep 2005: 25). U ovom slučaju, pred nevestin ulazak u mladoženjinu kuću, odnosno u novu zajednicu, javlja se obred *očišćenja*. Simboličko „pranje“ je samo još jedan od rituala nevestinog odvajanja kako od roditeljske zajednice, tako i od prethodnog društvenog statusa i položaja. Možemo ga posmatrati i kao čišćenje od onostranih uticaja i zlih sila, s obzirom da je nevesta njima najpodložnija upravo u liminarnoj fazi. Ona dolazi iz *tuđeg* sveta i potrebno joj je očišćenje pre ulaska u *naše* bezbedne prostore (Karanović 2010: 133). Sam prelazak preko vode simboliše prebacivanje iz jednog ontološkog stanja u drugo. U tradiciji *voda*⁴¹ ima svoje magijsko dejstvo, sposobnost da očisti i privuče nečiste sile. Zbog toga je izuzetno značajan prelazak svatova preko vode u okviru svadbenog rituala.

---

⁴¹ Videti *Slovenska mitologija : enciklopedijski rečnik / redaktori Svetlana M. Tolstoj, Ljubinko Radenković. Beograd: Cepter, 2001.*

Ako bismo posmatrali ovu improvizovanu skelu kao prepreku koju je potrebno savladati, a to se čini otkupljivanjem slobodnog prelaza u novo prebivalište, govorimo onda o obredu prelaza uništavanjem prepreke (Genep 2005: 151). Svakim uspešnim savladavanjem prepreke, ritualni subjekat se pribilžava uspešnoj agregaciji u novo.

Dakle, ne čudi onda otkuda je baš mustulundžijama pripala uloga da sastavljaju skelu i učestvuju u procesu očišćenja, jer podsetimo, njihov primarni zadatak je da zaštite nevestu. A oni je, videli smo, štite dvostruko: i od ovozemaljskih nevolja i od onostranih uticaja.

MANJE ZASTUPLJENE ULOGE

Trebalo bi spomenuti i ostale uloge koje su mogli obavljati mustulundžije, iako su češće pripadale drugim svatovskim časnicima. Tako se ponegde moglo videti da mustulundžije **daju nevesti blagoslov umesto njenih roditelja** (Čermelić 1991: 117) što je neizostavna ritualna radnja, a ima ulogu da zaštiti nevestu koja je izložena dejstvu zlih sila na putu, pa se, u tom smislu, blagoslov može posmatrati kao magijski zaštitini dar (Karanović 2010: 126-127)⁴². O važnosti blagoslova svedoče i sledeći stihovi:

(...)
Slatka nane, slatka nane,
Ne oplakuj lane.
Alaj, alaj rano!
Nego nane, nego nane,
Moli Boga za me.
Alaj, alaj rano!
Da mi bude, da mi bude
Srićno putovanje.
Alaj, alaj rano!

---

⁴² I tamo navedena literatura.

I kod nane, i kod nane
Dragog pribivanje.
Alaj, alaj rano.
I sa dragim, i sa dragim
Dobro uživanje.
Alaj, alaj rano!
(Prčić 1939: 91)

Ili:

(...)
Oproštaj ište Manda divojka,
Oproštaj ište od mile majke,
Od mile majke, od braće drage,
Od braće drage, od oca svoga.
Rode moj mili, blagoslovi me,
Blagoslovi me, ne prokuni me!
Ja ću ti, rode, u tuđu zemlju,
U tuđu zemlju med tuđe ljude,
Kano ovčica med tuđe stado.
Tičica kukavica i divojčica,
Tičica kuka za litnjim dankom,
A divojčica za milom majkom.
(Prčić 1939: 90-91)

Mustulundžije su mogli i da **uvode nevestu u kolo** koje se igralo prilikom dolaska mladoženjinoj kući ili da **poslužuju goste jelom i pićem** (Černelić 1991: 117). Isto tako, ponekad bi njihova dužnost bila da sutradan ujutru **odvedu nevestu u crkvu**, gde bi je sveštenik priveo pred oltar sa zapaljenom svećom u ruci (Erdeljanović 1930: 238).

ZAKLJUČAK

Iz svega priloženog možemo zaključiti da su mustulundžije zaista obavljali važne obredne uloge i bili neizostavni akteri magijsko-religijske prakse u svadbenim ritualima bačkih Bunjevaca. Njihova primarna uloga je zaštita neveste, a pri tom je potrebno naglasiti da se

pod pojmom *zaštiti* podrazumeva čuvanje neveste kako od ovozemaljskih neprilika, tako i od onostranih uticaja. U svesti savremenog čoveka su gotovo izgubljene predstave o ovim pojmovima, a samim tim gube se i uloge ovih svadbenih časnika. Danas ćemo retko pronaći mustulundžije u bunjevačkim svatovima, a njihove uloge su ili prepuštene drugim časnicima, ili gotovo zaboravljene. S tim u vezi, ovaj rad je napisan kao prkos zubu zaborava u nadi da će se, ako ni zbog čega drugog, uloge mustulundžija urezati u svest pojedinaca te tako, bar u mislima, ostati da žive još neko vreme sa nama.

SPISAK KORIŠĆENE I CITIRANE LITERATURE

Bošnjaković, Sikimić 2013: Bošnjaković, Žarko; Sikimić, Biljana. *Bunjevci : etnodijalektološka istraživanja 2009*. Subotica: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, 2013.

Genep 2005: Genep, Arnold van. *Obredi prelaza : sistematsko izučavanje rituala*. Beograd: Srpska književna zadruga, 2005.

Erdeljanović 1930: Erdeljanović, Jovan. *O poreklu Bunjevaca*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1930.

Zečević 2008: Zečević, Slobodan. *Srpska etnomitologija*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.

Ivanić 1899: Ivanić, Ivan. *Bunjevci i Šokci*. Beograd: Štamparija D. Dimitrijevića, 1899.

Jovanović 1995: Jovanović, Bojan. *Magija srpskih obreda*. Novi Sad: Svetovi, 1995.

Karanović 2010: Karanović, Zoja. *Nebeska nevesta*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 2010.

Karadžić 1867: Karadžić, Vuk Stefanović. *Život i običaji naroda srpskoga / opisao ih i za štampu priugotivio Vuk Stef. Karadžić*. Beč: Naklada Ane udove V. S. Karadžića, 1867.

Karadžić 1898: Karadžić, Vuk Stefanović. *Narodne pjesme*. Knj. 5. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1898.

Knežević 1927/30: Knežević, Milivoje V. *O Bunjevcima / uredio Milivoje V. Knežević*. Subotica: Gradska štamparija, 1927-1930.

Kujundžić 2004: Kujundžić, Stanka. *Naši mladenci : bunjevačke svadbene nošnje na fotografijama od 1870. do 1970. godine : svadbeni običaji Hrvata-Bunjevaca u XX stoleću*. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo, 2004.

Kulišić, Petrović, Pantelić 1970: Kulišić, Špiro; Petrović, Petar Ž; Pantelić, Nikola. *Srpski mitološki rečnik*. Beograd: Nolit, 1970.

Lič 1983: Lič, Edmund. *Kultura i komunikacija*. Beograd: Prosveta, 1983.

Mandić 1900: Mandić, Mijo. *Trojanice*. Neven: zabavni i poučni misečnik / urednik M. Mandić. Knj. XVII, br. 1, 8-10, januar 1900.

Prčić 1927: Prčić, Kata. *Svadbeni običaji kod subotičkih Bunjevaca pri kraju XIX vika*. Književni sever: časopis za književnost, nauku i kulturu / urednik Milivoje V. Knežević. Knj. III, sv. 3-4, 167-173, mart-april 1927.

Prčić 1939: Prčić, Ive. *Bunjevačke narodne pisme / sakupio i uredio Ive Prčić*. Subotica: Tiskara Josipa Horvata, 1939.

Radenković 1996: Radenković, Ljubinko. *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*. Niš: Prosveta, 1996.

Raić 1923: Raić, Blaž. *Narodno blago: zbirka narodnih pjesama i poslovice. Knj. 1, Svatovske pjesme*. Subotica: Štamparije E. Rajčić, 1923.

SEZ: - Srpski etnografski zbornik. *Običaji naroda srpskoga*. Knj. 1. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1907.

Sekulić 1991: Sekulić, Ante. *Bački Hrvati – narodni život i običaji*. Zagreb: JAZU, 1991.

Slovenska mitologija 2001: *Slovenska mitologija : enciklopedijski rečnik / redaktori Svetlana M. Tolstoj, Ljubinko Radenković*. Beograd: Cepter, 2001.

Čajkanović 1994: Čajkanović, Veselin. *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama / rukopis priredio i dopunio Vojislav Đurić*, u: *Sabrana dela iz religije i mitologije*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1994.

Černelić 1991: Černelić, Milana. *Uloge i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca*. Zagreb: Etnološki zavod Filozofskog fakulteta, 1991.

*Damir Išpanović *Rođen u Subotici 1988. godine, gde je završio srednju Tehničku školu. Diplomirao srpsku književnost i jezik na osnovnim akademskim studijama Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, a potom nastavio školovanje na istom fakultetu i trenutno je na master akademskim studijama. Posebno zainteresovan za usmenu književnost i narodno stvaralaštvo. Grupa radova o refleksima usmene u autorskoj književnosti („Refleksi kratkih govornih izraza u romanu Pop Ćira i pop Spira“, „Nastavno proučavanje uticaja usmene književnosti na Osmana Dživa Gundulića“, „Sentencioznost Andrićevog izraza u Znakovima kraj puta“) predata je na štampanje i uskoro će biti dostupna javnosti. Trenutno istražuje bunjevačke svatovske običaje i odnos između obreda i poezije. Ovo je, ujedno, i tema master rada koji treba da odbrani sredinom 2016. godine.*

Prevod

Alex J. Bellamy

Formiranje hrvatskog nacionalnog identiteta: Viševjekovni san?

Glava 7 Zaključak

Alex J. Bellamy (2003), *The formation of Croatian national identity: A centuries-old dream?* Manchester and New York: Manchester University Press.

Konkurentne tvrdnje o nacionalnom identitetu

Miša Gleni, u pionirskom (seminal) radu objavljenom 1999. godine, pokušao je skicirati balkansku istoriju XIX i XX veka. Gleni je istakao da je u 1830. hrvatski nacionalizam počeo oscilaciju između panslavističke, pro-austrijske i anti-srpske orijentacije. On je zaključio da je taj rascep bio rezultat „više kulturnih i civilizacijskih uticaja koji su uticali na Hrvate vekovima [što se] neminovno odrazilo na hrvatski politički nacionalizam”.¹ Glenni tako nudi instrumentalnu procenu (account) hrvatskog nacionalnog identiteta, i slaže se s Gelnerom da nacionalizam stvara nacije, tamo gde nisu postojale.² On tumači hrvatski nacionalni identitet kao proizvod jednog agresivnog nacionalizma oblikovanog (informed) političkim interesima društvenih elita. Mnogi drugi pisci, uključujući i Ivu Banca, Markusa Tanera i Mirjanu Gross, slažu se sa Glennijem o tome.

Drugi istaknuti pristup hrvatskom nacionalnom identitetu je nemodifikovani primordijalizam. Enciklopedijski rad Franje Eterovića i Christophera Spalatina, nacionalističke istorije Iva Perića i Simona Vladovića, i kulturne istorije Eduarda Kalea sve prate neprekidnu liniju hrvatske istorije do antike (antiquiti).³ Ovde su, instrumentalistički ar-

gumenti obrnuti: nacionalistički pokreti se shvataju pre kao odraz nacionalnog identiteta nego obrnuto. Štaviše, oni koriste šire razumevanje nacije kojim u većini slučajeva grupne aktivnosti mogu da pruže dokaze o postojanju prethodnog nacionalnog ili etničkog identiteta. Osim toga, značenje identiteta označeno rečju „Hrvat“ podrazumeva da je on kontinuiran i u suštini nepromenljiv. „Velika podela” u studijama nacionalizma je stoga reprodukovana u studijama o Hrvatskoj. Pokušaji da se razume hrvatski nacionalni identitet imaju tendenciju da artikulišu kako modernizam i tako i primordijalizam u njihovim najpolemičnijim oblicima. Oni koji razmatraju hrvatski nacionalni identitet iz modernističke perspektive reprodukuju taj pristup u njegovom najizrazitijem instrumentalnom obliku. Na primer, David Campbell je predložio da se odnosimo prema problemima nacionalizma i nacionalnog identiteta ‘kao pitanjima istorije nasilno raspoređenim u sadašnjost radi savremenih političkih ciljeva’.⁴ Campbell je razumeo savremeni hrvatski nacionalni identitet kao sredstvo raspoređeno od strane HDZ radi obezbeđivanja određenih političkih ciljeva. Ovaj pristup nesvesno je u dosluhu sa jednim od centralnih mitova Franjoizma: idejom da su Tuđman / HDZ i hrvatski narod jedno te isto. Tvrditi da je hrvatski nacionalni identitet proizveden političkom manipulacijom odbacuje mogućnost alternativnih shvatanja i prakse nacionalnog identiteta. To je prihvatanje Franjoističke tvrde da je hrvatski narod homogena zajednica ljudi koji dele uverenja Predsednika.

Na drugoj strani „velike podele“, primordijalizam je reprodukovan u svom najosnovnijem obliku. Za primordijaliste, Hrvati su kroz istoriju ujedinjeni od strane zajedničke državnosti koja datira unazad do srednjovekovnog kraljevstva. Simon Vladovich je istorijsku naraciju počeo objašnjavajući „pre-hrvatsku istoriju“ „hrvatskih zemalja” i potom prešao na pokazivanje kako je teritorija ‘hrvatizovana’ u antici pre nego što je otkrio kako je ta genealogija održavana do danas. Ovi pisci insistiraju da je moguće ući u trag neprekidnoj liniji istorije između savremene i drevne Hrvatske. Za njih, hrvatski nacionalizam u 1990 imao je mnogo zajedničkog sa ranijim nacionalističkim pokretima. Ovaj stav, međutim, zavisi od posebnog tumačenja istorije. Nacionalistički pokret u XIX veku i kasniji Ilirski pokret su uglavnom bili kulturni i ekumenski

pokreti, dok je srce hrvatske politike bilo u njihovim odnosima sa Austrijom i Mađarskom. Sporazumi iz 1526. i 1102. bili su presudni za podršku linije kontinuiteta između prošlosti i sadašnjosti, koja je bila centralna za tezu o istorijskoj državnosti. Ovaj stav se ogleda u preambuli Ustava nove države, koja kontinuirano prati liniju hrvatske nacionalne državnosti od srednjovekovnih kraljevstava do današnjih dana. Prema Davidu McCroneu, 'vremenske sekvence su istaknute, jer ukazuju na besprekorni kontinuitet, čak i na onim istorijskim konjunkturama koje bi izgleda nudile sramotu, kao što je fašistički režim 1940-tih.⁵ Osim toga, značenje hrvatskog identiteta uzeto je neproblematično. Bilo je, na primer, malo pažnje posvećeno regionalnom identitetu. Primordialistički pisci, propustili su da zapaze da je relativno do nedavno bilo Hrvata, Slavonaca, Istrijana i Dalmatinaca, od kojih su Hrvati bili samo oni koji su živeli u području kajkavskog dijalekta oko Zagreba.

Bilo da je posmatramo kao modernu ili drevnu, bilo kontinuiranu ili diskontinuiranu, bilo kao homogenu ili iscepanu, moderna nacija treba da bude koncipirana kao društvena formacija koja deluje na različitim nivoima apstrakcije. Nacionalni identitet je uokviren u apstraktnom smislu; mada ujedinjuje strance u zajednicu, nacija takođe ima odjek (resonance) u lokalnom okruženju. Ovaj odjek zavisi od materijalnih aspekata nacije, prvenstveno od održavanja sa srodstvom sličnih veza u društvenoj praksi. Moj argument nije da je jedan nivo važniji od drugih, nego da nacionalni identitet zavisi od interakcije i međuzavisnosti svakog nivoa apstrakcije (abstraktnih okvira, političkih preduzetnika i društvene prakse).

Modernistički i primordialistički pristupi nacionalnom identitetu su inkompatibilni i opšti (general) u njihovom gledištu (outlook). Oni svode kompleksne procese društvenog stvaranja na nekoliko 'suštinskih' faktora. Modernističko procenjivanje formiranja hrvatskog nacionalnog identiteta može biti odbačeno zato što su osećanja nacionalne pripadnosti bila evidentna dugo vremena pre industrijalizacije i modernizacije. Osim toga, do 1990. godine (sa izuzetkom 1941-45) država je imala tendenciju da se mobiliše protiv ideje hrvatskog nacionalnog identiteta radije nego da ga neguje na način predviđen od Gellnera, Hobsbauma i drugih. S druge strane, primordijalizam ne uzima u obzir regionalne razno-

likosti i pretpostavlja da izrazi nacionalnog identiteta imaju uporedivu političku suštinu (saliencu) i materijalni odjek tokom vremena. Pet tema, razmatranih u nastavku, nude jedan alternativni način razmišljanja o nacionalnom identitetu.

Prvo, one pokazuju odnos između apstraktnih i materijalnih manifestacija nacionalnog identiteta. Različite grupe nude konkurentne definicije nacionalnog identiteta često da bi legitimisali različite političke programe. Ovo je, međutim, dvosmerni proces. Ne samo da postoji proces „odozgo na dole“ političkih preduzetnika koji koriste apstraktne okvire kako bi legitimisali posebne akte, pribegavajući pojmovima zajedničkog identiteta i svrhe, tu je i proces „odozdo na gore“ kojim tumačenja nacionalnog identiteta, koja se pojavljuju iz društvene prakse, dolaze da obaveste same apstraktne okvire. Izostajanje uvažavanja ovog dvosmernog procesa može se videti u nemogućnosti primordijalista da uzmu u obzir radikalno različita shvatanja šta znači biti Hrvat i nemogućnosti modernista da objasne zašto su politike identiteta, odobrene od raznih vlada i imperijalnih vladara sve na kraju odbačene.

Drugo, ovih pet tema pokazuju da nacija može imati mnogo različitih značenja u različitim vremenima i mestima. Pored toga, pozivanja na nacionalni identitet ne moraju značiti istu stvar. ‘Hrvatska’ Ljudevita Gaja bila je veoma različita od one Ante Starčevića. U skorije vreme, koncepcija Franje Tuđmana o tome šta znači hrvatski nacionalni identitet sasvim je drugačija od mnogih opozicionih partija i disidenata. Ovo se, na primer, zapaža u raspravi o odnosima između bosanskih Hrvata i Hrvatske.

Konačno, ovih pet tema skreće pažnju na značaj društvene prakse. Iako je Entoni Smit prepoznao značaj subjektivnih uverenja koja podupiru nacionalni identitet, ni modernizam ni primordijalizam adekvatno ne uzimaju u obzir značaj verovanja i sećanja na formulisanje shvatanja nacionalnog identiteta. Ovo poslednje naročito je teško objasniti kako, kao skorašnja socijalna konstrukcija, nacionalni identitet dospeva da ostvari toliki uticaj na političku imaginaciju. Ponekad se državno sponzorisanom razumevanju nacionalnog identiteta nije verovalo od strane nekih slojeva ciljne grupe, jer je unapred postavljeno shvatanje

nacionalnog iskustva u suprotnosti sa dominantnim shvatanjem unutar tih grupa. Ova nespojivost teži da dovede bilo do reinterpretacije nacionalnog identiteta ili do formulisanja alternativnih transnacionalnih, ne-nacionalnih i regionalnih identiteta.

Franjoizam kao nacionalizacija nacionalizma

Tokom 1990-ih vlada Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) pokušala je da nametne Franjoističko razumevanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Ona je propagirala ono što je Rodžer Brubaker, označio 'nacionalizacijom nacionalizma', „ Za Brubakera, 'nacionalizacija nacionalizma' uključuje tvrdnje u ime „jezgra nacije“ ili nacionalnosti definisane u etnokulturnom smislu, i oštro razlikovane od građanstva u celini. Jezgro nacije on shvata kao legitimnog "vlasnika" države, koja je zamišljena kao država od i za jezgro nacije."⁶ HDZ je pošla od Brubakerovog shvatanja „nacionalizacije nacionalizma“ utoliko što je verovala da su građanstvo i nacija jedno te isto. Zaista, ona je definisala hrvatsku državu kao državu hrvatskog naroda i delovala u skladu sa tim. U oblasti ekonomije, Franjoizam je proizveo niz politika koje naglašavaju razlike između „zapadnih“ ekonomskih tradicija Hrvatske i ekonomija 'Balkanskog' stila. Kao nuz-produkt toga, međutim, bila je endemska korupcija ugrađena u „dragim kreditima“ (encapsulated by 'sweetheart loans'). Franjoizam je bio najuspešniji u oblasti obrazovanja jer je država kontrolisala gotovo sve resurse u toj oblasti. Bila je u stanju da pažljivo kontroliše ono što je predavano, ko je predavao i koji resursi su korišćeni. Tako je Franjoistička poruka preneti hrvatskoj omladini kroz obrazovni sistem. Slično tome, HDZ je bila u stanju da sprovede svoje ideje o hrvatskom jeziku tako što je svoj sopstveni oblik jezika učinila jezikom države i medija.

Stjuart Hol (Stuart Hall) je tvrdio da kontrola prošlosti deluje kao snažan izvor legitimiteta za one koji pokušavaju da stvore novu budućnost za određenu grupu.⁷ Kroz Franjoizam, apstraktni okviri teze o istorijskoj državnosti reinterpetirani su kroz istorijske „istine“, slike, simbole i rituale. Međutim, Stjuart Hol je pogrešio kad je implicirao da postoji samo jedna „naracija“ nacionalnog identiteta i istorije. Štaviše, instrumentalistička pretpostavka da su „izmišljene tradicije“ u produkciji

Franjoizma imale neodoljiv odjek, takođe je pod znakom pitanja. Artikulisanje prošlosti i kooptiranje savremenih društvenih institucija nije uvek dovoljno da proizvede nacionalni identitet i očekivanu političku legitimaciju. Možda je glavni razlog za to sveprisutnost pamćenja. Vredi se pridružiti Tom Nairn-u u navođenju Conor-ovog Krstarenja O'Brien-a po tom pitanju:

“Postoji za sve nas, vremenska zona sumraka, koja seže za generaciju ili dve pre nego što smo se rodili, koja nikada ne pripada sasvim ostatku istorije. Naši stariji su usađivali svoje uspomene u naša sećanja dok nismo dospeli do sticanja nekog smisla kontinuiteta koji prevazilazi i nadmašuje naše individualno biće. Stepem u kojem posedujemo taj osećaj kontinuiteta, i njegov oblik koji dobija – nacionalni, verski ili socijalni – zavisi od naše sopstvene mašte i ličnosti, mišljenja i govorljivosti naših starijih rođaka. Deca, ako su maštovita, imaju moć uključivanja u svoje živote značajnog raspona vremena pre njihovih pojedinačnih rođenja.”⁸

Ponavljanje pojedinačnog pamćenja u Hrvatskoj 1990-tih značilo je da je oštri raskid od samoupravnog socijalizma ka nacionalističkom konzervativizmu mnogima bio neiskren. Franjoističko insistiranje da je Jugoslavija osiromašila Hrvatsku nije se uklapalo sa percepcijom mnogih ljudi o ekonomskoj realnosti u 1980 i 1990 godinama. Argument da je Dinamo bilo komunističko i Srpsko ime nije se uklapao sa Bad Blue Bojs-ima, koji su se mogli setiti kada je Dinamo predstavljao Hrvatsku i mahanje Dinamovom zastavom bilo sinonim za lepršanje hrvatske zastave. Insistiranje da ljudi moraju da govore na jedan ili drugi način da bi bili pravi Hrvati, takođe je pokleknulo kada se od ljudi tražilo da promene način na koji su govorili. Pitanja verovanja i sećanja su stoga bila prisutna tokom poslednja tri poglavlja [ove knjige]. Postojao je oštar nesklad između Franjoističkih zahteva i iskustva društvene prakse. S jedne strane, država je koristila mehanizme normalizacije da sprovede svoju viziju nacionalnog identiteta. Međutim, ispoljena slikanja (Imagings) nacije (koja su činila fokus poglavlja 3 i 4) dobila su svoj odjek kroz procese internalizacije u društvenoj praksi. Tako “zvanični nacionalizmi” žive zajedno (cohabit) „sa alternativnim osećanjima zajednice i strukturama osećanja (structures of of feeling)”.⁹ U mnogim slučajevima

u 1990-im, nacionalna kultura artikulirana od HDZ-a i popularna kultura izražavana (experienced) u urbanim centrima u Hrvatskoj uveliko su bili u suprotnosti .

U svom odgovoru na ove izazove, Franjoizam je postao raznolik i konfuzan. Uprkos svim dokazima njihovog patriotizma i njihovih žrtava tokom „Domovinskog rata“ (hrvatsko ime za jugoslovenske ratove sukcesije, 1991-95), Bad Blue Bojs su od strane hrvatske Vlade ismejani kao „jugo-nostalgicari“ i agenti stranih vlada. Rukovodstvo Crkve stalno je odbijalo da se identifikuje sa interesima jedne nacije i počelo je koristiti moralni autoritet, koji mu je pripisivao Tuđman, za otvoreni napad na HDZ. Zbog stava koji je Franjoizam dodelio Crkvi, HDZ nije bila u stanju da se suprotstavi optužbama Crkve.

Retradicionalizacija i ruralizacija

U kasnim 1980-tim Josip Županov je uveo koncept „retradicionalizacija“. Koncept prati pojavu neo-konzervativne revolucije. Ova revolucija je zasnovana na lokalnom [okviru] i nastoji da preuredi ljudske odnose na srodstvu ili na nivou odnosa licem-u-lice. To je pokušaj da se obnove ‘stare’ društvene tradicije koje je pokorio komunizam. Prema Županovu, delovi hrvatskog društva verovali su da je potrebno izvršiti ‘retradicionalizaciju’ zbog neuspeha jugoslovenskih vlasti da obezbede ekonomske, socijalne i duhovne potrebe ljudi. Iako je postalo jasno da „bratstvo-jedinstvo“ i samoupravni socijalizam nisu uspeli, postojao je posebni nedostatak kredibilnih alternativa, a time i sklonost ka retrospektivi.

Pisci kao što su Branka Baranović i organizacija kao što je OSI insistirali su na tome da je reforma obrazovanja vođena idejom „retradicionalizacije“. To je bila reakcija na modernost i pokušaj da se hrvatski nacionalni identitet ukoreni u pred-modernom. Štaviše, retradicionalizacija je u direktnoj vezi sa Tuđmanovim tumačenjem teze istorijske državnosti. To se ogledalo posebno dobro u konzervativnim i katoličkim ženskim grupama koje su nikle širom Hrvatske ubrzo nakon sloma komunizma. Revolucija retradicionalizacije se takođe hranila u programu fašističke Stranke prava (HSP) iz 1990. godine. Dobroslav Paraga, lider HSP, op-

tužio je Tuđmana da je slab lider i loš Hrvat zbog njegovih ranijih veza sa Savezom komunista: tradicionalni Hrvati, rečeno nam je, nikada nisu prihvatili komunizam ili jugoslovenstvo.

Drugi koncept, korišćen od strane liberalnih intelektualaca, da opiše društvene promene u Hrvatskoj 1990. je bila 'ruralizacija'.¹⁰ Ognjen Čaldarović je tvrdio da je to process koji je urbane centre Hrvatske preobrazio u sela: parohijska, anti-moderna i ekstremistička.¹¹ Bila je to, on tvrdi, fizička ruralizacija gradova. Tokom rata bilo je migracija iz sela u gradove i posebno velika migracija bosanskih Hrvata u Zagreb i Split. Ova migracija proizvela je društvene pokrete koji su tražili promenu urbano-kosmopolitskih koncepcija nacionalnog identiteta u metropolama Hrvatske. Prisustvo većeg broja seoskih Hrvata u urbanim centrima ima tendenciju da pogorša ekstremni etnički nacionalizam. Ruralni Hrvati imaju tendenciju da podrže nacionalističke agende HDZ, HSP i konzervativnih katoličkih grupa.

Ruralizacija je izazvala reakcije u urbanim centrima, kao što je pojava Bad Blue Bojs u Zagrebu. Prema Čaldaroviću, u srcu opozicije Bad Blue Bojsa režimu, bila je želja da se sačuva regionalni identitet Zagreba od onoga što su oni videli kao izazov seoskih migranata. Ovo je, Čaldarović tvrdi, značilo pokušaj da se sačuva liberalni, evropski, kosmopolitski način života nasuprot re-traditionalizujućeg konzervativizma ruralnosti. Zaista, Tome Nairn je sugerisao da je Titoistički projekat pokušao da „nametne vrednosti grada“ kulturi Južnih Slovena.¹² Ruralizacija i re-traditionalizacija stoga predstavlja odbacivanje Titoističke urbanizacije. Oni su suprotstavljeni urbanom kosmopolitizmu kao „pravi“ hrvatski način života suprotstavljajući se načinu života „izmišljenom“ od Titovog komunizma. Urbana omladina koja je odbila ovaj ruralizovani oblik nacionalnog identiteta, prikazivana je kao neko od „jugonostalgičarskih“ degenerika i delikvenata. Urbano-ruralna podela bila je osnovna karakteristika u različitim procenama hrvatskog nacionalnog identiteta. Bila je to važna razlika (cleavage), na primer, između urbanog crkvenog rukovodstva, koje je odbilo da prihvati HDZ, i ruralnog sveštenstva, koje je otvoreno podržalo HDZ. Politika ruralizacije uplela se i u pitanje jezika, nastojeći da se zabrani upotreba stranih imena za prodavnice u gradovima.

Koncepti retradicionalizacije i ruralizacije nude korisne uvide u debate (contests) o značenju hrvatskog nacionalnog identiteta u 1990-tim. S jedne strane, oni daju obrazloženje Franjoističke retorike i politika koje je ona iznedrila, povezanih, kao što su bile, sa Tuđmanovim tumačenjem teze o istorijskoj državnosti. Međutim, oni takođe pokazuju da su podele vodile preko obično navođenih sukoba između HDZ-a i generalno liberalnije opozicije. Bilo je takođe i ruralno-urbane podele u nacionalnom identitetu. Ovaj rascep najviše se akutno osećao u odnosu prema bosanskim Hrvatima, čije prisustvo u hrvatskim urbanim centrima i čija politička elita izazivaju veliku odbojnost i sumnju.

Opozicija Franjoizmu dogodila se na svakom mestu gde je postojala razlika (disjuncture) između Franjoističkog viđenja hrvatskog nacionalnog identiteta i koncepcija identiteta koje su bile internalizovane putem društvene prakse. Prve i najočiglednije neuravnoteženosti bile su suprotstavljene nacionalne naracije artikulisane od strane političkih partija i intelektualaca-disidenata. Opozicione stranke su napale Franjoizam iz različitih uglova: desničarskih i neo-fašističkih, liberalnih, centrističkih i socijalističkih. Neo-fašisti su, na primer, optužili HDZ za pogrešno tumačenje prave prirode hrvatskog nacionalnog identiteta. Većina organizovane opozicije Franjoizmu, međutim, nastala je iz socijalističkih i liberalnih političkih stranaka. Ona je bila sklona da prihvati tezu istorijske državnosti koja je činila jezgro Franjoističkog narativa. Međutim, ona je koristila okvire teze istaknute radi osvetljavanja načina na koje je hrvatski nacionalni identitet bio istorijski povezan sa Centralnom Evropom. Ona je optužila Tuđmana za balkanizaciju Hrvatske i pozvala je Hrvate da vrate svoj pravi centralno Evropski identitet i glasaju za liberalno demokratske promene.

Najradikalniji javni izazovi Franjoističkom razumevanju nacionalnog identiteta u 1990-tim došli su od disidentskih intelektualaca. Banac je tvrdio da, u pokušaju da bude sve svim Hrvatima, Franjoizam nije uspeo da ostvari svoj centralni cilj i umesto toga postao je deformisan i nekoherentan.¹³ On je ponudio kontra-interpretaciju teze istorijske državnosti i predložio da se pojmovi kao što su državljanstvo i različitost stave u prvi plan. On je optužio Franjoizam da nudi jednostrano i nedvosmisleno ograničen pogled na hrvatske političke tradicije.

U prethodna dva poglavlja identifikovano je nekoliko oblasti u kojima Franjoizam nije uspeo da njegova naracija bude internalizovana u društvenoj praksi. Opozicija koja je ovo iznedrila došla je iz neizvesnih i raznovrsnih društvenih praksi. Slučaj koji se isticao bio je onaj Bad Blue Bojsa. Zagriženi nacionalisti, skinhedsi, dobrovoljci za hrvatsku vojsku, Bad Blue Bojsi ipak pomogli su okretanju nacionalnog kapitala u bazu opozicije pasuprot vlasti. Odbijanje Franjoističke politike jezika bilo je široko rasprostranjeno. Ono što je opisano kao novi vid ‘super-hrvatskog jezika’, kompletno sa neologizmima i rečima koje se nisu koristile od 1918. godine, nametnuto je školama, birokratiji i medijima. Ovo je pojačano porukom da svi dobri Hrvati treba da govore kao što Predsednik čini. Samo je nekolicina stvarno promenila način na koji su govorili, iako je većina Hrvata počela da označava svoj jezik kao „hrvatski“. Pored toga, školski program su osporavali roditelji i organizacija, kao što je OSI, koji su želeli da vide više izbalansiran i manje atavistički pristup nastavi istorije i književnosti.

Grupe i pojedinci koji su odbacili Franjoizam bili su veoma raznovrsni. Generalno gledano postojale su četiri vrste. Prvo, oni koji su odbacili Franjoizam na političkoj osnovi. To su bili uglavnom ili socijalisti ili liberali koji su osporavali centralnu ulogu nacionalizma ili neofašisti koji su verovali da Franjoizam predstavlja slabu formu hrvatskog nacionalizma. Drugo, oni koji su smatrali da su ugroženi od nekog aspekta Franjoizma. Glavni primeri ovde su Bad Blue Bojs i Istrani. Treće, oni pojedinci koji su ispitivali Franjoizam na intelektualnoj osnovi. Na kraju, oni pojedinci koji su ćutke ponovo tumačili svoj nacionalni identitet kroz društvenu praksu i rad koji su vršili, jezik koji su govorili, knjige koje su čitali i druženje koje su zadržali.

Različiti razlozi za opoziciju

Razlozi za opoziciju bili su difuzni kao i izvori. Postojale su tri centralne teme na kojima je zasnovana opozicija Franjoizmu. Prvo, nespojivost između retorike Franjoizma i iskustava društvene prakse. Drugo, unutrašnja neusaglašenost samog Franjoizma. To je značilo da je treća tema, nacionalni identitet propagiran od strane Tuđmana i HDZ-a, zapažen od

mnogih radije kao isključiv (exclusionary) nego sveobuhvatan (inclusive).

Često je dolazilo do razlaza između onoga što je Franjoizam govorio da je hrvatsko i onoga što je i koliko ljudi doživljavalo kao hrvatsko u društvenoj praksi. Na primer, prema državi, u 1995. 'osnovni ciljevi ekonomije i politike tranzicije sastoje se u ponovnom uspostavljanju veza sa nekim osnovnim istorijskim i civilizacijskim trendovima koje je socializam prekinuo'.¹⁴ Za mnoge Hrvate je, ako ekonomija kasnih 1990s odražava „civilizacijsku i istorijsku“ hrvatsku ekonomsku tradiciju, jugoslovenska ekonomija izgledala bolje. Za mnoge ljude, postojanje hrvatske nacionalne države značilo je nezaposlenost i pad životnog standarda. Za njih, ekonomske navike naučene pod komunističkim režimom morale su biti zadržane. Takve neuravnoteženosti prožimaju svih šest oblasti društvene prakse koje su razmatrane u poglavljima 5 i 6.

Drugi ključni problem sa Franjoizmom je njegova unutrašnja nepovezanost. U vreme njegove smrti, Tuđmana su mnogi smatrali kao nestalnog autokratu (erratic authoritarian). Pokazalo se da je malo koherentnosti u onome što je govorio ili činio. On je odlučio da EU pravi zaveru da se ponovo uspostavi Jugoslavija i da primora Hrvatsku na ulazak u drugu balkansku uniju. Nakon završetka rata mnogi kritičari su imali problema da razlikuju metode Tuđmanove vladavine od one Titove. Bez vođenja rata i vrhovnog nacionalnog vanrednog stanja Franjoizam je postao nejasan. Neki posmatrači sugerisali su da je to zbog toga što je projekat Tuđmana / HDZ-a imao samo jedan cilj: ostvarenje i očuvanje hrvatskog suvereniteta. Kada je ovo postignuto, postalo je teško razuzmeti tačno šta je Franjoizam značio. Kao da pruža odgovore, Tuđman je postajao konzervativniji, radikalniji i dogmatskiji „Franjoist“.

Konačno, Franjoizam je počeo da isključuje sve više i više ljudi kako su 1990-te odmicala. Mnoge od Tuđmanovih bivših konstituenti bile su otuđene. Pošto je rečeno da će Hrvatska posle rata početi da razvija 'normalnu' politiku, mnoge pristalice HDZ utvrdile su da se ništa nije promenilo i da je Predsednik nastavio da koristi vanredna ovlašćenja koja je sam sebi dao tokom rata. To je izazvalo široku ponovnu procenu

nacionalnog identiteta i veliko odbacivanje Franjoističkog narativa, što je dovelo do teških poraza koje je HDZ pretrpela na parlamentarnim i predsjedničkim izborima u januaru 2000. godine.

Preklapanje i takmičenje nacionalnih identiteta

Kao predsjednik svih Hrvata, Tuđman je video narod u svom kalupu. Franjoistički projekat je pokušao da pruži apstraktnim idejama nacionalnog identiteta značenje na manje apstraktnim nivoima. To nije uspjelo zbog retoričke i praktične udaljenosti između Franjoističke apstrakcije i popularnih percepcija identiteta koje su ugrađene u društvenu praksu. Dokaz ove kontradikcije bio je sakriven tokom rata koji je imao, mada privremeno, homogenizujući efekat na nacionalni identitet. Međutim, u posleratnoj Hrvatskoj kontradikcije nacionalnog identiteta bile su očigledne svuda.

Najočiglednija artikulacija preklapanja identiteta je multinacionalni Istarski regionalni identitet. Istovremeno, jedan istarski identitet može biti hrvatski, italijanski i slovenački. Istarski 'zdrav razum' diktirao je da ne postoji kontradikcija u ovom identitetu. Istrijani od dvosmislenosti oblikovali su jasan identitet. Kao rezultat toga, oni su svoje patriotske akreditive doveli u pitanje tako što su, na primer, nepovoljno upoređivani sa bosanskim Hrvatima.

Pitanje preklapanja identiteta je takođe evidentno u proučavanju Rimokatoličke crkve. Franjoizam je identifikovao Hrvatsku kao predziđe kršćanstva (*antemurale christiani*). Prema HDZ, Hrvatska je definisana svojom povezanošću sa Rimokatoličkom crkvom. Vekovima Hrvatska je stajala kao bedem protiv islamskog i pravoslavnog širenja u zapadnoj Evropi. Tako, kada je Hrvatska krenula u rat 1991. godine, „krst Hristov [stajao] je pored hrvatske zastave”.¹⁵ Međutim, Katolička crkva sebe sagledava kao multinacionalnu i globalnu instituciju. Bilo bi nepodesno za Vatikan i crkvenu hijerarhiju u Hrvatskoj da insistiraju da je hrvatski narod poseban i da treba biti postavljen u srce političkog programa na štetu bosanskih i srpskih katolika. Za kardinala Kuharića, primarni oblik identiteta je religioznost. To je značilo da dok je Tuđman bio samo predsjednik svih Hrvata, Kuharić je imao odgovornost prema svim katol-

icima u svom stadiu, bez obzira na njihovu nacionalnost. Tako je postojala kontradikcija na preseku verskog i nacionalnog identiteta kako ga je definisao Franjoizam.

Nacije često imaju da saopšte različite priče.¹⁶ Postoji mnogo konkurentnih viđenja nacionalnog identiteta koji proizilaze iz različitih političkih i intelektualnih perspektiva i iz svakodnevnih praksi nacionalnog identiteta. Nacionalni identitet je stoga polje političke borbe. Identiteti se preklapaju jedan sa drugim, a neki postaju važniji od drugih u različitim vremenima. Na primer, ako dve osobe gledaju utakmicu hrvatske fudbalske lige između dva najveća kluba u Hrvatskoj, najvažniji aspekt njihovog identiteta može biti da li su iz Splita, Zagreba, ili nijednog od ovih gradova. Ako ti isti pojedinci slušanja propovedi u crkvi, najvažnije pitanje može biti da li se pridržavaju katolicizma hijerarhije iz Vatikana i Zagreba ili da li se pridržavaju klerikalnog nacionalizma. Kada ove dve osobe idu u kupovinu, njihovo ponašanje i navike mogu se razlikovati od načina na koji privatizacije utiče na njih ili da li je ili ne jedan od njih član HDZ-a ili ima račun u propalnoj banci. Svaka od ova tri scenarija može da nam kaže nešto o nacionalnom identitetu pojedinca, ali priča može biti preklapajuća i kontradiktorna. Na primer, prvi pojedinac može da bude dobro postupajući član HDZ-a. Međutim, on / ona može da bude pobožan katolik koji sledi papsku liniju po pitanjima ljudskih prava i praštanja. To isto lice može biti iz Splita, da govori regionalni dijalekt, i duboko oseća smisao dalmatinskog identiteta, koji često dolazi u sukob sa Franjoističkim pogledom na nacionalni identitet. Takvi su sukobi nacionalnog identiteta unutar samo jednog pojedinca u samo tri oblasti društvenog života: fudbalu, veri i šopingu.

Istraživanje nacije

Primordijalizam i modernizam imaju tendenciju da prikazuju naciju kao završen projekt. Nacija kao što je ovde otkriveno je nešto drugačija. Ovde se nacionalni identitet vidi kao projekat u toku, ili radije proizvod mnogih istovremenih tekućih projekata. Ne samo da se specifični nacionalni identiteti menjaju kroz vreme, nego je nacionalni identitet sam po sebi nedosledan (inconsistent). Većina stranih komentatora pretpostavljaju da je hrvatski nacionalni identitet konstruisao Franjoizam u

1990-tim. Najviše ga posmatraju kao noviju konstrukciju, koja je imala razorne posledice po region. Međutim, iako su nacije konstituisane na najvišem apstraktnom nivou, one crpe svoju važnost (saliencu) iz svoje ugrađenosti u društvenu praksu. Po sebi malo je verovatno, da će Franjoistička tvrdnja da se Hrvatska nije odrekla suvereniteta u korist Mađara 1102. godine izazvati akciju 890 godina kasnije. Zaista, stoji po sebi, da tvrdnje u tezi o istorijskoj državnosti nemaju značaj u savremenom kontekstu. Važno pitanje je kako ove ideje postaju značajne i kako navode ljude da se ponašaju na određeni način. I primordijalizam i modernizam nude nezadovoljavajuće odgovore na ovo pitanje, jer oni previđaju činjenicu da mnoge različite društvene grupe i institucije pokušavaju da daju važnost posebnom viđenju nacionalnog identiteta u cilju izazivanja akcije u prilog (ili protiv) određenog političkog programa. Zbog toga je u toku politička borba između različitih koncepcija nacionalnog identiteta. Ova borba ne oslanja se samo na birokratsku moć države, nego i na tumačenja kulturnih artefakata i na etničke fondacije (legacies), ne-državne institucije koje mogu takođe prelaziti nacionalne granice, klasni i ekonomski status, i različita mesna iskustva (experiences of place). Gledajući nacionalni identitet na ovaj način, čini se nepodesno da ga vidimo kao statičnog i homogenog, ili kao krajnji rezultat prethodnih društvenih formacija. Umesto toga, mora se posmatrati da je on u toku i kolebljiv. Ponekad, na primer, između 1991. i 1993. godine, izgledalo je da je konkurencija obezbedila nacionalni identitet sa smislom. Tokom ovog perioda činilo se mogućim razaznati hrvatski nacionalni identitet. To je bio Franjoistički, konzervativni i katolički identitet, koji je vrednovao određene periode istorije i najozloglašeneje delove društva. Međutim, čak i kada je unutrašnji Franjoistički projekt bio podržan ratom i stalnom pretnjom fizičkoj bezbednosti, mnogi ljudi su se protivili takvoj viziji nacionalnog identiteta. Urbani liberali i Istrijani nisu videli svoj nacionalni identitet na ovaj način. Za njih, biti Hrvatim imalo je više veze sa posedovanjem zapadno Evropskog pogleda na svet, putem povezanosti sa Italijom i Austrijom, nego sa direktnom povezanošću sa lozom drevnih kraljeva.

Viđenje nacionalnog identiteta kao projekta u toku, izbegava teleološka i tautološka objašnjenja. Pored toga što je proizvod konkurencije između

različitih institucija i grupa, nacionalni identitet je, sam po sebi, u stalnoj konkurenciji sa drugim oblicima kolektivne i individualne svesti. Nacionalni identitet nije uvek najupadljivije oblik identiteta, čak i kada država upotrebi sve svoje snage da predvodi (to pioneer) nacionalizujući krstaški rat. Na individualnom nivou, lično iskustvo oblikuje identitet. Na primer, politika identiteta na osnovu ne-bivanja Srbinom (not being Serbian), ima malo odjeka ako se desi da je osoba udata za Srbina, ili da ima srpskog kolegu na poslu. Na drugom nivou, ideje o nacionalnom identitetu stalno se takmiče sa drugim idejama i društvenim institucijama. To znači da za neke ljude, u nekim vremenima i mestima, nacionalni identitet može imati manji odjek nego drugi identiteti. Na makro nivou, ovo je postalo jasno nakon 1995. godine, kada je neposrednost pretnje fizičkoj bezbednosti povučena i drugi – ne-nacionalni interesi – došli do izražaja u političkoj agendi. Sasvim brzo, simboli hiljadugodišnje državnosti, kojima se koristio Tuđman, postali su simboli podsmeha. Do 2000. Franjoistički nacionalni identitet izgubio je svoju sposobnost da diktira politička opredeljenja ljudi. Pretežna shvatanja nacionalnog identiteta počela su da naglašavaju ekonomska, socijalna i međunarodna pitanja, kao što je želja integrisanja u Zapadnu Evropu.

Nacija je ugrađena u društvenu praksu. Dok se većina primordijalističkih i modernističkih pisaca slaže sa ovim stavom, oni im ne dozvoljava da izvode svoju analizu. Primordijalisti naglašavaju važnost individualnog subjektiviteta i lociraju ga u tranziciju od etnije u naciju. Međutim, oni iz toga ne ekstrapoliraju ideju da nacija može imati onoliko značenja koliko ima subjekata, niti se osvrću na takmičenje između različitih objašnjenja nacionalnog identiteta. Modernisti otkrivaju kako su takva nacionalna značenja izgrađena u modernosti, ali ne objašnjavaju kako takvi konstrukti (accounts) nacionalnog identiteta postižu toliki odjek kod subjekata, do takve mere da postaju jezgreni organizacioni princip za mnoga moderna društva, dok u drugim prilikama ne uspevaju da postignu takav odjek (resonance). Analiza izgradnje nacionalnog identiteta u savremeno doba treba da se usredsredi na kontekstima u kojima se ona odvija. Nacionalni identitet nije konstruisan na tabuli razi niti je njegova izgradnja jednosmeran proces.

Postoje mnogi drugi oblici kolektivnog identiteta koji deluju negde između pojedinca i nacije. Katolici ili Istrijani imaju i kolektivnu svest i ta svest ima odnos sa obe individualne subjektivnosti i sa nacionalnim identitetom. Iako su oba ova oblika kolektivne svesti delovala u okviru ideje hrvatskog nacionalnog identiteta, oni su takođe posegnuli izvan nacionalnog identiteta – katoličanstvo ka globalnoj Katoličkoj crkvi a Istrijani ka svojim italijanskim i slovenačkim komšijama. Konceptije nacionalnog identiteta, dakle, duboko su ukorenjene u najrazličitijim društvenim kontekstima i individualnim i kolektivnim svestima.

Šta nam, onda, pet tema raspoznatih kroz studije hrvatskog nacionalnog identiteta u 1990-tim, mogu reći o nacionalnom identitetu uopšte? Bilo koja studija, koja koristi Paul James-ovu ontologiju “apstraktnih zajednica“, mora videti naciju na dva načina: kao sveprisutnu i kompleksnu. Nacionalni identitet je oblik kolektivne svesti kroz koji pojedinac dolazi do identifikovanja sa bestelesnom grupom. On se, stoga, konstituiše iz dva odnosa. S jedne strane, bestelesna grupa mora da se identifikuje. Pojedinac mora da zna šta je to sa čim je pridružen (attached to). To je onaj odnos na koji primordijalizam i modernizam imaju tendenciju da se fokusiraju. To je odnos koji locira osobu unutar nacije. S druge strane, međutim, važno je zapitati kako nacija postaje otelotvorena (embodied) u pojedincu kroz društvenu praksu. Tradicionalni pristupi imaju tendenciju da pretpostave da će ovaj drugi [pojedinac] uvek pratiti prethodnu [naciju] na način koji nije problematičan. Međutim, ne postoji uvek bliska saradnja između ova dva odnosa. Proces otelotvorenja često menja razumevanje nacionalnog identiteta, izazivajući sporove i oko njegovog smisla (meaning) i značaja (salience).

Ovde se predlaže novi način razmišljanja o nacionalnom identitetu. Ovaj pristup se oslanja i na primordijalističku i na modernističku misao, ali se kreće dalje od njih po viđenju formiranja nacije kao projekta u toku (an on-going project). Od primordijalizma, ovaj pristup je usvojio viđenje nacionalnog identiteta izvedenog delom iz subjektivnih poimanja prethodnih oblika i društvenog formiranja identiteta. Od modernizma, moramo poštovati ulogu „nacionalizacije nacionalizma“ i značaja društveno-političkih i ekonomskih promena koje su pratile formiranje nacije. To upućuje proučavanje nacija i nacionalizma prema analizi

tekuće konkurencije između različitih razumevanja nacionalnog identiteta, na otpor tim razumevanjima i na centralnu ulogu samog nacionalnog identiteta. To je vrsta „bottom-up“ [od-dole prema gore] analize, kako ju je nazvao, ali nije praktikovao Eric Hobsbawm. Ona vidi formiranje nacije ni kao prirodno, neizbežno ili završeno (complete). Umesto toga, formiranje nacija je proces u toku u kojem značaj (salience) nacionalnog identiteta opada (ebbs) i teče sa različitim značenjima pripisanim naciji i društvenim praksama koje izaziva.

Hrvatski nacionalni identitet bio je neodređeno (indeterminate) mesto političkog sukoba. Vlada HDZ-a nije uspela da usadi sopstvenu viziju nacionalnog identiteta u „nacionalno telo“, uprkos tome što je u stanju da mobilise punu birokratsku moć države i uprkos nesumnjivog homogenizujućeg efekta rata od 1991- 95. Alternativna tumačenja nacionalnog identiteta su cvetala. Ovo otkriva slabosti primordijalističkih i modernističkih tumačenja nacionalnog identiteta i naglašava dve centralne tačke. Prva je dvosmerna veza između apstraktnih okvira, društvenih praksi i iskustava nacionalnog identiteta. Ovaj odnos dodatno komplikuje interakcija nacionalnog identiteta sa drugim oblicima kolektivnog identiteta, kao što su regionalni ili verski identitet, koji prelaze državne granice. Druga je ideja da se prizivanja nacionalnog identiteta uvek ne odnosi (invoke) na istu stvar. Hrvatski nacionalni identitet može da znači različite stvari, čak i u istom vremenu i prostoru. Nazivati ih drevnim artefaktom ili novijom konstrukcijom, nije od pomoći, jer nam takva objašnjenja ne omogućavaju da protumačimo značenje i naglašenost nacionalnog identiteta u datom vremenu i mestu. Nacionalni identitet je u Hrvatskoj 1990-tih postigao toliki odjek jer je bio ugrađen u društvenoj praksi. Opozicija Franjoizmu nicala je svuda gde je bilo nesklad između apstraktne ideje nacionalnog identiteta i stvarnih iskustava nacionalnog identiteta. Zbog njihove usredsređenosti „odozgo“, problemi pamćenja i verovanja nisu figurisali u velikoj meri u primordijalističkim i modernističkim razumevanjima, koji nastoje, kao rezultat, da vide nacionalni identitet kao fiksni i stabilan.

Postoji potreba za novim pristupima nacionalnom identitetu, koji cene njegovu složenost i sveprisutnost, i odbacuju tradicionalne opšte teorije, koje karakteriše “veliki jaz” [između primordijalizma i modernizma].

Takvi pristupi bi trebali da uzmu u obzir probleme da nacionalisti nisu uvek verovali svojim biračima, da različite grupe u okviru nacije mogu imati različite ideje o tome šta nacija znači i da ove ideje mogu izaći iz multinacionalnih kolektiviteta kao što je Katolička crkva. Novi pristupi treba da obrate pažnju na Paul James-ovo gledište da je nacionalni identitet konstituisan na raskrsnici različitih slojeva apstrakcije, i da će neuspeh da se to učini, nastaviti da ograničava moć objašnjenja u „studijama nacionalizma”.

Endnote

1 M. Glenny, *The Balkans 1804–1999: Nationalism, War and the Great Powers* [Balkan 1804-1999: Nacionalizam, rat i velike sile] (London: Granta Books, 1999), p. 43.

2 E. Gellner, *Nations and Nationalism* [Nacija i nacionalizam] (Oxford: Basil Blackwell, 1983), pp. 48–9.

3 E. Kale, *Hrvatski kulturni i politički identitet* (Zagreb: Pan Liber, 1999).

4 D. Campbell, *National Deconstruction: Violence, Identity and Justice in Bosnia* [Nacionalna Dekonstrukcija: Nasilje, identitet i pravda u Bosni] (London: University of Minnesota Press, 1998), p. 86.

5 D. McCrone, *The Sociology of Nationalism* [Sociologija nacionalizma] (London: Routledge, 1998), p. 50.

6 R. Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationalism and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p. 5.

7 S. Hall, ‘Ethnicity: identity and difference’, in G. Eley and R. G. Suny (eds), *Becoming National: A Reader* (Oxford: Oxford University Press, 1998), pp. 339–49.

8 T. Nairn, *Faces of Nationalism: Janus Revisited* (London: Verso, 1997), p. 15.

9 S. Radcliffe and S. Westwood, *Remaking the Nation: Place, Identity and Politics in Latin America* (London: Routledge, 1996), pp. 14–15.

10 See J. Allcock, *Explaining Yugoslavia* (London: C. Hurst and Co., 2000).

11 Author's interview with Ognjen Čaldarović, Professor of Sociology at the University of Zagreb, 14 September 1999.

12 Nairn, *Faces of Nationalism*, p. 108.

13 I. Banac, 'Croatianism: Franjo Tuđman's brutal opportunism', *New Republic*, 209:17(1993).

14 D. Vojnić, 'Economy and the politics of transition: the road to the welfare state and the economy', *Croatia Economic Survey* (Zagreb: Ekonomski Institut and National Bank of Croatia, 1995), 249.

15 *Veritas*, 9–10 November 1992.

16 M. Billig, *Banal Nationalism* (London: Sage, 1995), p. 71.

Prevod sa engleskog dr A.Raič. Objavljeno sa dozvolom autora.

Beleška o autoru

Dr. Alex J. Bellamy je Direktor Azijskog Pacifičkog Centra za odgovornost zaštite i profesor studija mira i konflikata na Univerzitetu Kvinslend, AU. Član je uređivačkog odbora časopisa Carnegie Council for Ethics in International Affairs *Ethics & International Affairs* (Etika i međunarodni odnosi) i koeditor časopisa *Global Responsibility to Protect* (Globalna odgovornost za zaštitu). Visiting Fellow na Školi za kulturu, istoriju i jezik, Australijskog nacionalnog Univerziteta. Takođe predaje Istoriju i internacionalne studije na Univerzitetu u Kamberi.

PDF verzija knjige na sajtu:

<https://bunjevackeperspektive.wordpress.com/>

Recenzije knjiga i članaka

Aleksandar Raič

Kulturna autonomija i nacionalne manjine na Balkanu

Jan Muš i Mirella Korzeniewska-Wiszniewska (2013), Princip podili pa vladaj. Manjinski orijentisana državna politika na Balkanu [Divide et impera principle. Minority oriented state policy in the Balkans] <http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item/Divide-et-impera-principle.Minority-oriented-state-policy-in-the-Balkans#.VkJmb831B9>

Rastuća intra-grupna konkurencija, umnožavanje manjina i posredujuće institucije ko karakteristike kulturne autonomije slabe političku nezavisnost nacionalni manjina u odnosu na centralne vlasti.

Kulturna autonomija manjina posridstvom samouprave pritvara se u tok finansijski sridstava što dovodi do uzajamne konkurencije lidera unutar manjinski grupa, spričavajuć kooperaciju. Autori navode Bunjevce ko najizraženiji primer (pored Bugara) unutar-grupne konkurencije na izborima za Nacionalni savet. "Podeljena grupa se lakše kontroliše. Lideri različitih pod-grupa koju međusobno konkurišu moraju se boriti za glasove istog biračkog tela. Manje i unutar sebe konfliktne grupe obično su politički i internacionalno manje uticajne i podložnije (more prone) uticaju drugih aktera, uključujući odgovarajuće državne vlasti." Ovaj zaključak Muša i Korzeniowske-Wiszniewske pruža kriterijum svrstavanja aktuelni politički i idejni strujanja u bunjevačkoj zajednici. Primenjen na unutar-etničke podile Bunjevaca, ovaj zaključak

omogućiva razlikovanje grupacije lidera dvi nacionalne manjine: Bunjevaca podložni uticaju srpski, republički i pokrajinski aktera i bunjevački Hrvata podložni prvenstveno uticaju politički aktera matične države Hrvatske, al i politički aktera u Srbiji što je uslovljeno međunarodnim odnosima Srbije i Hrvatske. Milonasovo istraživanje podložnosti manjinskih politika uticaju međunarodne snage domaćinski država baca dodatno svitlo na malopre navedeni zaključak (vidit BP, 3/2014).

Usvajanje strategije jačanja kulturne autonomije Bunjevaca putom snaženja političke nezavisnosti, uspostavljanja unutar-etničke kooperacije i suzbijanja interesni dioba bunjevački lidera, predstavlja "treći put" - demokratskog partnerstva bunjevačkog civilnog društva sa svim relevantnim političkim i međunarodnim akterima. Ovaj pristup pruža kriterijum za realizaciju autohtone koncepcije identiteta Bunjevaca.

Umnožavanje manjina putom "zvaničnog priznavanja etničkih manjinskih grupa, centralna vlast cepa (delute) veće, obično posmatrane kao "najproblematičnije" manjinske grupe. Takve "velike" manjine su u Srbiji Bošnjaci, Mađari i Albanci. Zahtevi i žalbe takvih grupa mogu se balansirati putem kontra-zahteva ili opozivanja (denials) drugih, manjih i manje uticajnih grupa. Drugim rečima, državne vlasti su u stanju da neutrališu zahteve glavne grupe, pozivajući se na (pozitivne) kontra-zahteve drugih grupa. Druge manjine će najverovatnije, zbog različitih razloga, odgovoriti na način poželjan za državne vlasti."

Muš i Korzeniowska-Wiszniowska navode tri taka razloga: (1) male grupe su podložnije uticaju pa je za državne vlasti umnožavanje mali grupa korisno, (2) "položaj drugih manjina, koje veoma često nemaju matičnu državu (kin-state), a i kada takva postoji, ona je ili geografski udaljena ili politički indiferentna... pa je mnogo slabija od glavnih manjina... Nasuprot (despite) uobičajenih ograničenja koja proističu iz suverenog karaktera domaćinskih država (hosting states), blisko geografsko postojanje matičnih država prisiljava vlasti domaćinskih država na do neke mere političko strpljenje, što je nedostajuća prednost

manjina "beskućnika", (3) druge grupe mogu imati mnogo niže političke ambicije nego glavne manjine, i/ili mnogo bolje odnose sa državnim vlastima, (4) unutrašnja podjela neke velike manjinske grupe može se postići putem nametanja (by imposition) identiteta ili podrškom novih identiteta."

Autori navode primere,, Bunjevaca, Šokaca i Hrvata ili Rumuna i Vlaha u Srbiji. Ustvari "velike" grupe su u sukobu sa manjim grupama. Ovaj sukob oko etničkog i političkog identiteta se dobro odražava u odnosima između Rumuna i Vlaha kao i između Hrvata i Bunjevaca, oba slučaja u Srbiji."

Autori zaključuju: "Politički položaj grupa koje će se najverovatnije žaliti, tražiti ili izazivati druge, što je nepoželjno za stanje vlade, mogu se stoga umanjiti putem umnožavanja manjinskog društva u zemlji. Sledstveno takve "velike" grupe postaju jedne od mnogih drugih, koje neophodno ne treba da dele prihvaćeni negativni stav prema vladi."

Posredujuće institucije čine višestepeni sistem upravljanja poslovima realizacije ljudski i manjinski prava pridviđeni zakonima. Taj sistem prostire se, na primeru Albanije i Hrvatske, od državni Savita za nacionalne manjine NMC ko najviši institucija, priko Nacionalni savita izabrani od strane pripadnika svake od priznati nacionalni manjina, do lokalni samouprava manjinski zajednica-sela i gradski mesni zajednica.

Autori konstatuju da "posredujuće institucije pružaju mogućnost približavanja lidera nacionalnih manjina vladi, u pogledu udaljenosti i ideologije."

U zaključku Muš i Korzeniowska-Wiszniowska konstatuju da je "model kulturne autonomije u Albaniji, Hrvatskoj i Srbiji prihvaćen radi isticanja nastalog etno-političkog pitanja i zadovoljavanja međunarodne zajednice. ... Mož se tvrdit da je kulturna autonomija povoljna za manjine jel pruža sridstva (samoupravu) koja osposobljavaju grupu da sačuva svoj posebni identitet, s tim da je dobrodošla državnim vlastima jel postavlja granice bujanja etnicizacije ko u slučaju ranije Jugoslavije i

savrimene Bosne i Hercegovine. ... Prvo, model kulturne autonomije dili grupu iznutra, čineć je podložnijom kontroli... Drugo, politički položaj mnogoljudniji zahtivni grupa, nepoželjni za vladu, mož se smanjit putom umnožavanja manjinske zajednice u zemlji. Treće, uspostavljanje posrdujući institucija približava manjinske lidere centralnoj vlasti pa je "pitanje vremena kada će takvi lideri početi da se identifikuju sa kolegama iz glavnog grada i sa javnim, državno-orijentisanim institucijama".

Autori, na kraju, izvode zaključak da se "mogu zapaziti dva procesa koja se javljaju u razmotrenim zemljama i društvima. Polarizacija etniciteta unutar društva, koje se ranije, realno, sastojalo od većinske grupe i jedne, do tri manjine. Nakon toga novonastale posebne manjinske grupe su slabije vis-a-vis državnih organa. Drugi proces je odvajanje etničkih grupa od njihovih vođa. Važno je naglasiti, međutim, da iako oba ova procesa znače značajno smanjivanje političkog položaja manjina, to ne znači nužno pogoršavanje stvarnog stanja pripadnika nacionalnih manjina, jer ova dva pitanja nisu uvek međusobno povezana."

Vasa Stajić

Mađarizacija i demađarizacija Bunjevaca

Стајић, Васа (1930). „Мађаризација и демађаризација Буњеваца”. Novi Sad : *Летонис Матице српске* **325**: 158-209

Recenzija knjige : Petar Pekić (1930), Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929.

Naskoro će se štampati nova knjiga
Petra Pekića
pod naslovom
Povijest Hrvata u Vojvodini
od najstarijih vremena do 1929 godine.

Knjiga će sadržavati pedeset poglavlja, a opsežati oko 300 strana in 8°. Pisac (Bunjevac) tim svojim djelom pruža mogućnost da se Hrvati поближе upoznaju sa njihovom braćom koji žive u Banatu, Bačkoj i Baranji.

„O nama se već mnogo pisalo, ipak je ovo prva kritično-kulturna historija nas ovdasnjih Hrvata. Pisac počinje svoje razlaganje sa najstarijim vremenima da bi dokazao da Slaveni već od doba Kristova žive u Vojvodini. Upoređuje i kritikuje razne dokaze, pobija mađarske historike sa njihovim vlastitim dokumentima i rasvjetljuje tamu starog i srednjega vijeka u ovim krajevima. Živo prikazuje historijske događaje kronološkim redom, lijepim jezikom i sjajnim stilom. Govori o našem podrijetlu, narodnosti, seobi, životu, borbi sa Turcima i kurucima, osnivanju sela i gradova, administraciji, prosvjeti, književnosti, materijalnom blagostanju, običajima i t. d. i t. d. Opisuje rad i zasluge franjevaca, bunjevačkoga svećenstva i drugih intelektualaca, političku i prosvjetnu borbu protiv pomadžarivanja, velike događaje 1918 pa do 1929 godine. Obara tendenciozne pisce, a ističe potrebu bratske sioge i snosljivosti Srba i Hrvata, jer to je glavni uslov za sretniju budućnost koju svi jednako želimo. Ovo monumentalno djelo je naša nacionalna potreba pa se nadamo da će ga naš narod sa ljubavlju primiti”. (Neven, 29. ožujka 1929).

Knjiga će biti štampana na finome papiru i ukrašena sa slikama znamenitih Bunjevaca i Šokaca. Cijena knjizi je 50, a u platno uvezanoj 70.— Dinara (sa poštarinom 5 Din. više). Knjiga će se štampati u ograničenom broju zato svaki neka požuri sa preplatom. Preplatu treba slati priloženom čekovnom uplatnicom Prvoj Hrvatskoj Štedionici u Subotici (ili piscu: Subotica, Gradska Biblioteka).

Više nego pedesetgodišnja je tradicija Matice Srpske da prati život Bačkih Bunjevaca. Još godine 1878. raspisala je ova Matica nagradu od 50 dukata za raspravu o Bunjercima, da tu nagradu posle digne na 100, pa na 200 dukata. Time potaknut, izradio je svoju raspravu Lazar Knežević (Letopis Matice Srpske 128). A i titularni biskup Ivan Antunović kao da nije bez Matičina poticaja pristupio pisanju dela koje je najbolje izrazilo njegov posebni nacionalizam; o tome nas uverava naslov njegova dela (Razprava), i prve rečenice njegova uvoda u raspravu (Matica srbska, ta plodna košnica...), pune zahvalnosti prema Matici, koja svojim raspisom nagrade stavlja bar melem i zavoj na rane bratske zlobe i prezira među jednokrvnom braćom. A to je, nastavlja on, i uzrok koji je i njega stara pobudio da radi svoju raspravu. Najzad, Matičinu nagradu je dobio Ivan Ivanić sa svojom knjigom O Bunjercima (Letopis M. S. Knjiga 175. i 176.), koja je doživela tri dva-put dopunjena izdanja. Dužnost je, prema tome, Matice Srpske da o Bunjercima progovori i danas kad je knjiga g. Pekića stavila na dnevni red, pored tolikih, potrebnih i nepotrebnih, pitanja koja potresaju mladu našu državu, i pitanje Bačkih Bunjevaca i Šokaca.

Dve namere ima knjiga g. Pekića. Jedna je da, nešto opširnije nego Antunović i Ivanić, prikaže prošlost Bunjevaca, Šokaca i Hrvata u Vojvodini. A druga je: da manifestuje svoje i, kako on tvrdi, gotovo svih Bunjevaca i Šokaca hrvatstvo, pa da ga čak i projicira na sve pretke današnjih Bunjevaca i Šokaca. Ko je predratni Jugoslovenin, a zna prilike Bunjevaca i Šokaca, taj ne može imati ništa protiv tzv. Kroatizacije Bunjevaca i Šokaca. Nema potrebe ni mogućnosti da oni u jugoslovensku zajednicu uđu kao Srbi. Ima Santovačka mogućnost (eno se 1920. u Mađarskoj, u Santovu, 423 Santovačka Šokca deklarirala kao Srbi, jer su prešli u pravoslavlje, a 947 njih ostadoše Šokci), ali to ne može našem narodu želeti dobar Jugoslovenin. Međutim, sudbina g. Pekića i njegove knjige i suviše rečito i ubedljivo govori da danas nije vreme za rešavanje ovog problema: knjiga je, mal ne cela, štampana u Subotici, u nakladi pisca, a na naslovnom listu i na koricama stoji kao da ju je štampala „Tipografija“ D. D. Zagreb, i da je izdana s potporom „Matice Hrvatske“; pored toga, g. Pekić je, zbog knjige, izgubio bednu svoju službu kontraktualnog bibliotekara u Gradskoj biblioteci u Suboti-

ci, i nije samo on izgubio... Zato će u ovom članku o hrvatskoj tendenciji g. Pekića biti reči samo utoliko ukoliko mu je ona smetala da bude istorijski tačan.

Ni Pekića istoričara nećemo pratiti u stopu. O prvom delu ove knjige i o prvim glavama drugoga dela (a tu je reč o Slovenima na zemljištu današnje Vojvodine pre Mađara, za vreme samostalne Ugarske, i za vreme Turaka) nećemo govoriti gotovo ništa. Nije u našoj kompetenciji pisati o tim vremenima, o kojima nismo činili specijalnih studija, a gde treba rešavati neka od najtežih pitanja naše prošlosti (pitanje autohtonog stanovništva u Vojvodini, i t. sl.); ukoliko nađu za vredno, a jedva da je vredno, stručnjaci će reći svoj sud o prvoj četvrtini ove knjige. Još jedno ograničenje. Iz napred spomenutog razloga, nećemo govoriti ni o četvrtom delu knjige, koji kazuje događaje od god. 1918. do 1929. Znači, govorićemo samo o jednoj polovini ove knjige; o drugoj polovini knjige reći ćemo samo nekoliko metodičnih primedaba.

Primedba prva, G. Pekić nije školovan istoričar. Ali to ne znači da on ne bi mogao učiniti koristan posao. „Za istraživanje dokumenata i spremanje građe za ovu knjigu obišao sam sva bunjevačka i šokačka mjesta u Vojvodini i po crkvenim i općinskim arhivima sabirao podatke za svoje djelo. U arhivu bajskog, bačkog, subotičkog, segedinskog i budimskog franjevačkog samostana našao sam više važnih dokumenata, a nabavio sam i nekoliko podataka iz Hercegovine i Dalmacije. U državnom arhivu u Beču, koristio sam se nekim dokumentima iz njegova protokola“. (Pekić, str. 6.). Zacelo, posle tolikih arhivskih studija, i nestručnjak istoričar može da nam rekne vrlo mnogo novih stvari. Ako i ne može dati definitivno delo, može da prikupi građu i obavesti nas o mnogom čemu što nam je nepoznato. Prema svom tvrđenju, g. Pekić nam izgleda kao onaj rodoljub što ga je proricao Ivan Antunović u predgovoru svoje Razprave, a koji stiže i onamo kuda posvećeni biskup nije stigao. Nažalost, knjiga g. Pekića potpuno demantuje njegov predgovor. Kad bismo mu poverovali da je u arhivima toliko radio koliko on tvrdi, morali bismo konstatovati da arhivske spise ne ume da čita i ne ume u njima ništa da nađe što ne bi već bili objavili Antunović, Ivanji i drugi.

Ne, nije g. Pekić radio u arhivima.. To se vidi ne samo iz činjenice da on nema ništa novo da nam rekne što ne bismo već znali iz literature, nego i iz toga što on arhive ne ume da razlikuje. Dokumenta (!) iz protokola državnog arhiva u Beču zacelo znače podatke iz register- i ekspedit-protokola u arhivu Ratnoga Saveta koje g. Pekić citira posle Antunovića, Ivanjija i D-ra Ivića. Kad g. Pekić ne zna da razlikuje Državni Arhiv od Arhiva Dvorskog Ratnog Veća, već iz toga dosta jasno vidimo koliko je u njima radio. A, nažalost, stvar isto tako stoji i s ovim arhivima koji su nam bliži: lokalni arhivi Vojvodine. Ni jedan od ovih nije citiran, sem u predgovoru; iz Subotičkog, pak, Gradskog arhiva, koji je nama poznat, a za istoriju Bunjevaca nije najmanje važnosti, možemo pouzdano reći da, bez Ivanjijeva posredovanja, nije u ovu knjigu unesen ni jedan podatak. Kako se vidi, naša prva primedba bi mogla biti i poslednja. Pokušaj da obmane čitaoca, kao da su njegove neistine i netačnosti arhivski diktirane, dao bi nam pravo da razgovor sa g. Pekićem prekinemo. Ali se Matica Srpska ne može zadovoljiti time, da našav u knjizi pomenutu krupnu pogrešku, knjigu prosto odbaci; ne može to, jer je reč o Bunjevcima. Pored toga, Matica je i u izvesnoj moralnoj obavezi prema piscu ove knjige. Letopis je jednom već govorio o g. Pekiću, povodom njegovih stihova i prevoda (knjiga 309., str. 390). Ovde mu je tada savetovano da se ostavi pisanja stihova, s pretpostavkom da će na drugom od raznih polja duhovnoga života kod Bunjevaca lako naći svoje mesto. Posle četiri godine, g. Pekić se javlja s knjigom u kojoj nisu rđavi stihovi, pa je red da se ovde konstatuje ukoliko je mlađi jedan naš radnik našao svoje mesto.

Mi ćemo, dakle, nastaviti naše primedbe na knjigu g. Pekića. Ako i jesmo prošlost Bunjevaca proučavali samo u arhivima Subotice (Arhiv Magistrata i Arhiv Gimnazije), ipak smo pročitali Neven 1884-1914. i prelistali mađarske novine Subotice, pa ćemo moći ispraviti ne jednu pogrešnu tvrdnju, popuniti ne jednu prazninu u knjizi g. Pekića, i na taj način dodati svoju prečagu na lestvice po kojima će se penjati onaj koji posle nas bude proučavao prošlost ovog jugoslovenskog plemena.

Druga primedba. G. Pekić piše istoriju Hrvata u Vojvodini. Šta je njemu Vojvodina? Bahova „papirnata Vojvodina“ nije, jer se ne obazire na

Rumski i Iločki kotar. Da li njegovu Vojvodinu čine delovi Banata, Bačke i Baranje koji su pripali Jugoslaviji? Na prvi pogled, sudeći po njegovoj nespretnoj definiciji Vojvodine („sjeveroistočni dio naše države sjeverno od Dunava i Drave“) imalo bi tako da bude. A ipak, g. Pekić ne zaboravlja Aljmaš, Baju, Čavolj, Garu, Gornji Sentivan, Dušnok, Kaćmar, Mohač, Vancagu i Vaškut, iako ta naselja ostadoše Mađarskoj. To je prirodno. Ali ima ovde nešto i što nije prirodno. Ako ova istorija obuhvata i spomenuta mesta u Mađarskoj, zašto ne govori o Tukulji (Peštanska županija), u kojoj Neven godine 1890., posle Subotice, imao najviše pretplatnika (v. Neven 1890. str. 34); zašto ne o Pečuju, o čijem postepenom odnarođenju ima podroban izveštaj u Neven-u god. 1887., str. 49-54.; zašto je prećutao Race u Tabanskoj plebaniji u Budimu, o kojima se više puta govori u Neven-u (1897. str. 11.); zašto šest i po hiljada Šokaca u Šomođu, 5228 Belih Hrvata u Šopronjskoj županiji, te 15.781 Slovenaca i Hrvata u Železnoj i Zalažupaniji? Sa drugom primedbom je u vezi treća naša primedba. Da bi dokazao da Hrvati u Vojvodini imaju svoju istoriju, on pripoveda Mohačku pogibiju, osnivanje Vojne krajine, Rakocijev ustanak, banderija i insurekcija plemića, Bunu 1848/9., a sve se to pre može nazvati učešćem Hrvata u tuđim poslovima. To važi i za Srbe, koji su imali kakvu-takvu nacionalnu organizaciju. Zbog toga, istoriju ovakih etničkih masa treba drukče raditi. Trebalo je izraditi istoriju naseljavanja Bunjevaca, Šokaca i Hrvata u Hungariji, njihovo fizičko i privredno snalaženje u novoj sredini, a onda pripovedati mađarizovanje ovih masa i njihov otpor mađarizovanju. Tako delo bi u sebe moglo primiti kudikamo više činjenica, i sve bi te činjenice izražavale jednu misao u trijumfalnom njenom razvoju: buđenje i organizovanje etničkih masa, njihovo ulaženje u nacionalnu zajednicu.

G. Pekić, naravno, ne bi primio ovakav savet. Prvo zato što on voli da govori o stvarima koje ne zna. Treba samo pogledati kako on objašnjava Vojnu krajinu: Vojna krajina se zvala zato što je disciplinovana vojska duž granice turske čuvala narod od turskih upada... (str. 71.) Ili ono što kazuje o banderijima godine 1790., kako su istodobno bila koncentrisana u Budimu, kako su ostala na okupu do 15. novembra 1790., do dana krunisanja Leopolda II, što je sve netačno (v. str. 124. i d.) Drugo zato

što g. Pekić tvrdi da pomađarivanje Bunjevaca, Šokaca i Hrvata u Hungariji počinje tek od 1790. Naredbom Bačke županije u pitanju učenja mađarskog jezika. Čak, sudeći po njegovoj knjizi, ta naredba nije dovela do mađarizovanja, jer upravo posle nje „Hrvati su igrali najvažnije uloge u političkom i društvenom životu Bačke... No sasvim su druge prilike nastale sa nagodbom Budima i Beča. Magjarski nacionalizam se razbuktao i postao poguban za Slovene“ (strane 136. i 155.).

Zapravo, dakle, g. Pekiću mađarizovanje je počelo negde god. 1867. Pažljiv će se čitalac, doduše, začuditi kad u njegovoj knjizi, dve strane dalje, nađe da su, samo dve godine kasnije, Somborčevići, Antunovići i Probojčevići već pomađareni, tako da Ivan Antunović sa dogovora poziva samo Bozu Šarčevića da pođe za njim. Ali objašnjenja o tako čudnoj brzini procesa pomađarovanja neće naći u knjizi g. Pekića, kao što mu neće biti jasan ni pojam mađarizovanja kojim g. Pekić toliko operiše.

Naime, g. Pekić spominje ukidanje bunjevačkih škola (str. 168) i zabranu izdavanja bunjevačkih udžbenika (str. 160). Što se škola tiče, treba neobaveštenom čitaocu Povijesti g. Pekića reći da pravih bunjevačkih i šokačkih škola nije u Vojvodini ni bilo, te ih Mađari nisu ni mogli ukidati. Bilo je opštinskih škola u kojima se učilo bunjevački, ali su učitelji predavali i mađarski, i pre nego što je o tome donesen zakon; a kad je došao zakon od god. 1879., učitelji počehše izbacivati bunjevački nastavni jezik, a predavati na mađarskom; najzad, gde pre gde posle, izbegavahu uopšte bunjevačku reč. Škole, dakle, nisu zatvarane. Još manje je ko zabranjivao izdavanje udžbenika. Naprotiv. Još godine 1896., Neven (str. 122) piše: „Vlada i danas izdaje knjige za pučke škole ne samo na mađarskom jeziku već i na... hrvackom (obaško za železnu županiju, obaško za Međumurje); na srpskom, rutenskom i vendskom.“ Sem toga, zabeleženo je da je Kaločki kanonik Mihail Kubinski (1881. kao posvećeni biskup) „upravo zahtivao da se Bunjevci u škuli i u crkvi bunjevački uče. Zato je i izrično naputio g. Miju Mandića, onda još učitelja u Gari, da napiše knjižice za pučke škole. Mandić je zaista i izdao po njegovom nalogu te knjižice“ (Neven 1889 str. 6.). Godine 1880. štampao je kod Bittermana u Subotici: 1) Zemljopis, Povistnica i Ustavoslovlje za bunjevačku i šokačku dicu, po hrvatsko-ugarski izvori na-

pisao Mijo Mandić, 16 str. 56; 2) Prirodopis, Prirodoslovlje i Slovnica 16 str. 50. Kasnije, poslednji put god. 1902., izdalo je Društvo Sv. Stevana, Szt. Istvan Tarsulat u Pešti: Mali katekizam, malu bibliju, bukvar, prvu i drugu čitanku za Bunjevce i Šokce, i još 1905. godine se ti udžbenici, nalaze u iskazu knjiga koji je priložen cirkularu biskopskoga zbora kojim tumači vladin raspored osnovne nastave od god. 1901.

Mađarizovanje u najmanje slučajeva znači nasilje. U većini slučajeva ono je kao neki prirodni zakon. Dolaze u dodir dve etničke mase, od kojih jedna ima u velikoj meri onoga što se zove nacionalni ponos, a druga nema toga gotovo nimalo. Malo-pomalo, nacija koja ima više samopouzdanja, koja o sebi ima visoko mišljenje, osvaja članove nacije koja manje drži do sebe, iako može više da vredi. Okolnost što su u Srednjem veku plemići bili nosioci državnoga života, a što su Hrvati dobivali ugarsko plemstvo, učinila je da se naš književnik Bartol Georgijević potpisuje kao Hungarus, iako je bio nobilis de Mala Mlaka u Zagrebačkoj županiji. Ugarsko plemstvo davano Hrvatima stvorilo je kod njih onako jaku stranku Mađarona koji su iskali mađarizovanje škola davno pre 1867. godine. U arhivu Subotičke gimnazije nalazimo da je njen učenik 1795/6. godine, Andreas Lakatos iz Bačkog Monoštra, natione Illyrus zato što mu je otac plebejus, zakupnik ribolova; Iliri su Simon Skenderović i Stanislav Stipić, jer su im očevi samo cives, ali Stipan Sučić i Matej Kopunović su Hungari, jer su nobiles. Školske godine 1797/8. ista gimnazija ne beleži šta je koji učenik po narodnosti, nego beleži koje jezike govore; na prvom je mestu maternji jezik. Kod Cvetkovića iz Veprovca i kod Vojnića iz Subotice zabeležen je na prvome mestu mađarski, jer su ugarski plemići, dok je kod dece građana ili plebejaca na prvome mestu zabeležen ilirski jezik.

Ovo što ne zna naš istoričar, znao je člankopisac koji u Subotičkim Novinama 1894 broj 17. piše o Ivanu Mukiću, gradskom načelniku Subotice od 1872. do 1884.: „Ivan Mukić... bio je, kao i toliki i toliki drugi zbog dobivenoga mađarskoga plemstva pomađareni Bunjevci: Vojnići, Antunovići, Latinovići, Sučići itd., sva zvana „-ić-vićska džentrija... “ Nije, dakle, mađarizacija, počela naredbama ni nasiljem. Društveni pritisak je tu daleko važniji činilac. Poznat nam je klasičan slučaj koji ovo

dokazuje, i reći ćemo ga, iako mu je žrtva imao biti Srbin, a ne Bunjevac. Horvat Ištvan, potonji profesor univerziteta u Pešti, pisao je godine 1806. svoj Dnevnik, posvetivši ga Mihailu Vitkoviću, mađarskom književniku, koji je srpskoj književnosti mnogo manje dao. Na dan 5. januara beleži kako mu je u stan došao, mesto Mihaila Vitkovića, brat ovoga Jovan, potonji sveštenik i prota srpski u Budimu, i kazuje kako je ovoga podstrekavao plamenim rečima, koje utiču na srce, da bi za svrhu svoje marljivosti uzeo mađarski jezik, koji je „rajski melodičan“, i da se, koliko mu god sile dopuštaju, potruži, idući stopama besmrtnoga svog starijeg brata, da steče glas koji se ne gubi, veliko ime i večnu slavu. „Zagrejavši lako uspaljiva mladića, obećah mu da sam gotov triput nedeljno, nedeljom, utornikom i četvrtkom, ako mi dođe u šest sati izjutra, besplatno ga učiti mađarskoj gramatici. Ne sumnjam da će se koristiti prilikom.“

Eto sile kojoj podležu sinovi plemena koje manje drži do sebe. Na takav i takvome manji ili više sličan način se mađarizovali Bunjevci u gimnaziji, u magistratu, u županiji, pa i u slobodnim organizacijama (u čitaonicama, klubovima). Otud se odnarođenoj bunjevačkoj inteligenciji zameralo da se ona stidi svoje narodnosti. Već u prvoj Danici, bunjevačko-šokačkom kalendaru za god. 1884., pop-Pajo Kujundžić optužuje „nemarne izobražene sinove da su na toliko pogazili naš narod da se sam sebe počeo stiditi, i prijanjati za tuđim“. A g. Mijo Mandić kad (Neven 1890, str. 116.) niže bunjevačka **gravamina**, deveta im tačka glasi: Mađari „ocrnjivaju, gade i klevetaju na onog ko smi bunjevački govoriti; napadaju, proganjaju, društvenim putem nastoje umoriti onog ko smije Bunjevca braniti“. Tako i u članku Naše tužbe (Neven 1895, str. 153), prva tužba glasi: „Ko bunjevački govori, taj je preziren i progonjen“. Ali progonjen društvenim putem; niko nije zbog bunjevačkoga govora prebačen preko granice. Istoga tona je i tužba Laze Mamužića, koji je mal ne dvadeset godina stajao na čelu Subotice, što ju je izrekao o novoj godini 1894. u Pučkoj Kasini: da se on vazda smatra progonjenim kad kojeg Bunjevca zato diraju što je Bunjevac (Neven 1894, str. 14). Isti Neven (1894, str. 185.) proklinje i u niže besloslovne životinje stavlja onoga „ko se stidi roda svoga“; godine 1897., str. 179., on se hvali: „Preziranje i zloba što nas je pratila od početka, nije

proridala našu četu“; a još god. 1913. Neven konstatuje: „Daklem iz svega našega razmatranja u prvom redu do tog osvidočenja dolazimo da nam zanajviše manjka ponosa narodnog“ (17. Broj Neven-a 1913.).

Spomenuto osećanje stida nisu kod bunjevačke inteligencije izazvali ni policaji ni kapetani, ni žandarmi, nego t. zv. javno mnjenje, kome svako ne ume da prkosi. To javno mnjenje je primoralo Lazu Mamužića da zove na dvoboj Šimeta Vojnića zato što mu je ovaj, 28. feburara 1881., u dvorani hotela Pest (Danas „Beograd“) doviknuo da je „panslav“. Kad se nekoliko bunjevačkih inteligenata počelo nazivati bunjevačkom inteligencijom, organ toga javnog mnjenja (Szabadkai Hirlap 1892. br. 7) pokušao je da ih obeshrabri: „Pored tifusa, difteritisa, šarlaha i drugih zaraznih bolesti, počinje u našem gradu da se širi nova vrsta, od navedenih ne manje opasna zaraza koja svoje žrtve pobire većinom među članovima vladine stranke. Ime je nove bolesti „bunjevačka inteligencija“. A onda, kao na stup srama (columna infamiae), beleži imena Bunjevaca koji se ne boje mađarskog podsmevanja, pri čem Ognjana (Ignjata) Milašina naziva njegovim popularnim bunjevačkim imenom: Naco likar.

Tako na ulici, tako u gostionici, u čitaonici, u školi, u administraciji, u banci, tako svugde. A plod toga društvenog pritiska ovako prikazuje i komentariše Neven (1906. str. 187.): u Somboru bila sudska rasprava pri kojoj među svedocima bilo više Bunjevaca. „Na pitanje šta su, ima koji je izjavio da je Magjar — a kad ono ispostavilo se da ne znaju dobro magjarski, te su osramoćeno morali priznati da su Bunjevci. Tako ih triba, ...Kukavne poturice, sram vas bilo... Ne stidimo se sami sebe, pa se nećemo osramotiti!“

Poslednji savet su mogli poslušati i malodušniji inteligenti bunjevački samo u Subotici, gde su se osećali u grupi, u t. zv. Kolu mladeži (1896.). Tu novu epohu u bunjevačkom odupiranju mađarizaciji navestile su već citirane Subotičke mađarske novine još god. 1892., Szabadkai Hirlap. U svome 47. broju pišu o bunjevačkim popovima, učiteljima i pravnicima da su „već toliko napredovali u panslavizmu, da naziv *katoličkih Srba*, koji su pređe bezuslovno perhorescirali, danas već primaju kao od-

likovanje, i zarad utvrđivanja u ovoj novoj svojoj veri idu po blagoslov ozloglašene Đakovačkom glavnome Muski“. Tek sad kada se pred mađarski nacionalni ponos isprasio bunjevački, jugoslovenski ili sveslovenski nacionalni ponos, bili su i ljudi manjeg duha zaštićeni od talasa mađarizovanja. Sad je pred „Boga Mađara“, kojim je Bunjevce u Bajmoku plašio kapelan im Garay Jozsef, stupio „vječni slavenski Bog“, opevan u Mandićevu Neven-u još godine 1886., i borba će se voditi sa mnogo više hrabrosti od strane Bunjevaca.

Taj stid pred Mađarem morao se kod Bunjevaca javljati pri prvim njihovim susretima, i ubrzo su plemići Prčići svoje prezime menjali u Pertich, da zabašure svoje poreklo. Prvi protokoli sačuvani o radu Subotičkog magistrata svedoče da je mađarizacija već u toku, pa da se s vremena na vreme već javlja i otpor tome procesu. Magistrat tadanje Sent-Marije, u svom zasedanju od 26. oktobra 1745., kome prisustvuju sudac Križanović, i senatori Vojnić, Kopunović, Mukić, Bačin, Skenderov i Mačkov, pogađaju ponovo, sada za stalnog, učitelja Kadar Janoša, jer se trudio da školska mladež nauči čitati i pisati, a naročito mađarski (ut juvenus adeo bene in lectionibus, scriptionibusque praesertim in Lingua Hungarica proficiat). Mislimo da se već dosta uspešim mađarizovanjem mora tumačiti i ova pojava u Subotici: 3. decembra 1763. primljen je za učitelja mađarske veronaučne škole Jakov Đurđević (susceptus pro ludimagistro ad scholam hungaricam de christiana doctrina). Jakov Đurđević 1763. zna već tako dobro mađarski!

Tih godina već imamo i prve vesti o otporu prema Mađarima. Iz jedne beleške u protokolima Subotičkog magistrata od 20. maja 1763. zaključujemo da je magistrat već tada tražio da se Subotički samostan franjevac pridruži provinciji bosansko-srebrenoj, jer salvatorijanski provincijal iz Galgoca u Njitri naređuje, dopisom od 16. aprila 1763., da se u samostanu Epistole i Evandjelja u praznične dane, na uobičajeni način, uvek ilirski čitaju, ali da samostan ne može dosuditi Slovenima.^[1]

Godine 1772. naročito se zaoštario odnos između Slovena i Mađara u franjevačkom samostanu Subotice. Magistrat je stao na stranu Slovena, budući da imaju tolike zasluge za ovaj narod, a Mađari franjevci ih

zapoštljavaju i ne poštuju, da bi održali svoju prevlast (ex quo Partes Hungarici Patres Slavonicos... praedominandi causa adeo postponent, et exigue respectarent, ideo assensum per Partem Hungaricam pro se praetensam non Hungaricae verum Slavonicae Parti praebere, tako glasi zaključak magistrata od 27. septembra 1772.) Činio je te godine magistrat i pokušaj da dovede pijariste, koji su pristajali da gvardijan bude naizmenice Ilir i Mađar, a gvardijan da uvek ima vikara od druge nacije. S ovim u vezi bio je magistrat već izradio kod generalnog provincijala franjevacu u Rimu, godine 1773., da se konvent pridruži slovenskoj provinciji, ali ne kaže Ivanji ko je i kako to osujetio.

Bilo je, dakle, mađarizovanja i otpora istome još u XVIII stoleću. Da to zna g. Pekić, on ne bi pisao poglavlja o „utjecaju Hrvata u političkom, administrativnom“ životu Vojvodine, niti bi se oduševljavao time što su Hrvati zapremili važnije administrativne položaje. Ti su Hrvati bili toliko pomađareni, da Bunjevaca i Šokaca danas već ne bi bilo, da su kojom nesrećom pošli za ovom gospodom na visokim mestima politike i administracije. I mi smo slušali da je poneki od te gospode pri vinu umeo viknuti: *Živili Bunjevci!*, kako se teši g. Pekić (str. 150.) ali šta je to prema njihovoj mađarskoj i mađarizatorskoj javnoj službi, prema njihovim zaveštajima u korist mađarske prosvete ili upravo u korist mađarizacije (baroni Rudić i Šišković; upravo su njih dvojica bili god. 1843. kandidati za kralj. komesara u Zagrebu, gde su ih očekivali kao izdajice^[2]..)? Šta je to prema zloglasnome Kaločkom arcibiskupu Gaboru Patačiću, o kome je istorik Katona zabeležio da je „akoprem i sam rođeni Hrvat, da bi u Kaloči uskrasio jezik mađarski, odredio kaštigu od 12 for. globe ili 12 batinah svakomu onomu, koji bi se usudio ilirskim (rackim) jezikom govoriti, pa se sotim sramotnim načinom, dodaje Neven (1896. str. 89), sva Kaloča pomađari“^[2]

I ne samo da je bilo mađarizacije u XVIII i u prvoj polovini XIX stoleća, nego je ona upravo tada slavila prave svoje trijumfe, jer je išla prirodnim svojim, društvenim putem. Kao što je poznato, Mađari tada (za Marije Terezije, Josifa i Leopolda II, i za Franje I) nisu imali velike političke vlasti. Ipak su u to vreme stvoreni preduslovi za onaku erupciju mađarske političke misli koju zovemo Buna 1848/49. Kroz to vreme su

se ućeni Bunjevci mađarizovali i nikoga nije bilo da im to zameri, da se usprotivi tom procesu. Glavni organi mađarizovanja kroz to vreme bili su Subotićka gimnazija i magistrat Subotice.

Gimnaziju je, počevši od god. 1747., izdržavao magistrat, a predavali su u njoj franjevci. Magistrat kao patron imao je velik uticaj na rad u ovoj školi, ali ga nije upotrebio da zapreći mađarizaciju u njoj. Ne znamo, doduše, gotovo ništa o toj školi od god. 1747. do 1778., ali za nižu gimnaziju od god. 1782. do 1789. znamo da je u sva tri njena razreda veronauka predavana po udžbeniku Oreg katekizmus. Znaći, udžbenik je mađarski.

A nije trebao, niti je morao takav biti. Za ovu malu gimnaziju (takve su onda često nosile ime paedagogium) važila je prva Ratio Educationis, štampana u Beću god. 1777.; ona je određivala nastavnu osnovu i nastavni jezik. U § CIII svom govori ona o upotrebi narodnih jezika u malim gimnazijama, i kaže da uspeha može biti samo ako nastavnik latinske udžbenike tumaći narodnim govorom (*lingua vernacula*); u § CX, pak, izrićno propisuje da katiheta veronauku tumaći jezikom koji je u mestu najviše rasprostrt (*qui tali in loco latius patet*).

Kako je Subotica god. 1778. imala 20.147 stanovnika, od kojih je Bunjevaca i Srba bilo 17.043 (Ivanji II 253.), trebalo je bar veronauku ilirski predavati. Magistrat je znao, kad mu je to trebalo, da je ogromna većina stanovnika. 10. aprila 1813., magistrat predlaže a direktora ove gimnazije Joh. Bapt. Pajor-a (rođen oko god. 1776. u Ersek Ujvar-u, umro 19. aprila 1832. u Subotici) i preporučuje ga time što „zna ilirski jezik, koji se naroćito traži pri vršenju direktorske dužnosti u ovdašnjoj gimnaziji, jer najveći deo stanovništva ćine Iliri“ (*cum maximam incolarum partem Illyri constituent*). Ipak, nigde ne nađosmo beleške o tome da bi ko zahtevao, ili da bi se bio upotrebljavao ilirski jezik u ovoj školi. Naprotiv. O Venceslav Proćovski odgovara god. 1805. na pitanje Mihaila Paintnera, vrhovnog direktora u Đuru, da se u gornjim, IV i V, razredima i veronauka predaje latinski, pa tako i u trećem gramatikalnom razredu drugog semestra, inaće mađarski (*idiomate hungarico*).

Taj direktor Proscovski, natione Moravus, ukida beleženje učeničke nacionalnosti prema maternjem jeziku, a uvodi teritorijalnu nacionalnost: ko je iz Hungarije, on je Hungarus, a ko je iz Beča: Austriacus. Godine 1804/5. izuzetak je učinjen samo kod dva Srbina koji su zabeleženi kao Iliri; svi su ostali, i Bunjevci i Srbi, Hungari.

Stigavši do te visoke mudrosti, Subotički profesori se sad ljute na one koji stvar drukče shvataju. Veliki Šafarik, na primer, kao direktor srpske gimnazije u Novom Sadu, označavao je na školskim svedodžbama narodnost učenika prema današnjim shvatanjima. I kad je, 7. septembra 1823., izdao testimonium Evtimiju Mikoviću, sinu Georgija, plemića (!) i krojača u Staparuu, napisao mu je rubriku Gens seu Natio: Serbus. A to je tako uvredilo nekog profesora u Subotici, da je na poledinu iste svedodžbe napisao: G. Šafarik piše, protivno svim zemaljskim zakonima, da su ugarski mladići Srbi. Kako to ne vodi dobru, trebalo bi prijaviti Vrhovnoj upravi (D. Schaffarik contra omnes Regni leges hungaros iuvenes scribit Serbos. Hoc cum nil boni sapit, Directioni Superiori esset insinuandum). I ako je ova prijava učinjena, onda su i mađarizatori Subotice doprineli tome da namesničko Veće u Budimu, početkom god. 1824., naredi Patronatu Novosadske gimnazije da od Šafarika mora oduzeti upravu gimnazije.

Godine 1820. propisuje se udžbenik za poučavanje mađarskog jezika (Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae in quinque tomulis pro sex classibus), i sad će svaki čas upravi dolaziti naredba, bilo Vrhovne školske uprave, bilo Namesničkog veća, da se više radi oko mađarskog jezika. Zato i može profesorski savet Subotičke gimnazije da odgovori Vrhovnoj upravi, 16. marta 1841.: „U ovdašnjoj gimnaziji zna već sva mladež mađarski; u četiri gramatikalne škole se veronauka predaje samo mađarski (unice lingua hungarica), pa i egzorta se uvek govori mađarski...“

Tako se, eto, mađarizovalo u gimnaziji gde su učile desetine i desetine Antunovića, Vidakovića, Vilova, Vujkovića i Vukovića, Dulića, Kopunovića, Kujundžića, Malagurskih, Markovića, Milašina, Milodanovića, Mukića, Parčetića, Pijukovića, Prčića, Rudića, Skenderovića, Stipića,

Sudarevića, Tumbasa, i još mnogih i mnogih bunjevačkih, Subotičkih i Somborskih porodica. Tako su školovane komunitetlije koji će jednodušno već 17. februara 1834. iskati od Senata da zapisnike vodi mađarski, „budući da latinski zna samo nekolicina, a mađarski dobro razume, pa čak i govori svaki član“ (zasedanju toga izbranoga građanstva je prisutno: 21 Bunjevac, 3 Srbina, 10 Mađara i Nemaca). Takvo izbrano Građanstvo (14 Bunjevaca, 2 Srbina, 8 Mađara i Nemaca) vraća 11. aprila 1842. latinsku molbu pogorelca Gliše Lekina Aradskog neka je podnese na mađarskom jeziku, pa će dobiti pomoć. A 5. decembra ono pristaje da Subotica kao vlastelin Šandora (danas Aleksandrovo) pomogne tamošnjim Nemcima plaćati učitelja, ali pod pogodbom da decu poučavaju na mađarskom jeziku.

I sve se to radilo bez jednoga nama poznatoga protesta koji bi Bunjevcima došao do znanja. Tek u naše dane je objavljen protest dobrog Ilirca, Franjevca Kaje Adžića (1814—1892.); godine 1836. on je učitelj bogoslovije u samostanu u Vukovaru, te pokušava da Gajeve Novine širi po Bačkoj; pretplaćuje na njih samostan u Baču i u Baji, ali se i ljuto tuži na mađarizaciju (v. Gradja za povjest hrvatske književnosti VI, str. 1—10.). 24. maja 1836. piše on Gaju: „Hoće ljudi da Mađžari postanu! — motreći susede Bačvane, Bunjevce, koji su gorji nego ikoji Kalvini, sad preko Dunava ne smije čovik priti, niti za plemenitiju trpezu sisti, ako ne zna mađžarski! Sad višje nije čut latinski, a ni ilirski, što god se piše, bilo svitovnog, bilo duhovnog, sve mađžarski, isti popovi protokole krstjenih, vinčanih etc. pišu, što višje Schaedas confessionales. Evo vam jednu šaljem iz Nemešmilitičke parokije, gdi su sami, kako je meni poznato, Bunjevci“.

Tako, eto, izgleda problem mađarizovanja Bunjevaca, ako mu se samo malo približimo. G. Pekić mu se nije približio. Zato on ne spominje ni glavnu tvrđavu bunjevštine: Zadrugu sa svojim bunjevačkim običajima, sa svojim posebnim moralom, i u zadruzi Bunjevku, koja ne zna mađarski. Od mnogih svedočenja Mađara za ovu tezu, navešćemo reči Szabadkai Hirlap-a (1892. broj 47.).

„Svako zna u Subotici da od mlađeg naraštaja naših Bunjevaca gotovo svako dobro zna — pa rado i govori — mađarski, ali znamo i to da bunjevačke žene, a naročito devojke, ponajviše zato neće da govore mađarski, što ređe dolaze u društvo sa svetom mađarskoga maternjeg jezika, pa se boje da će mađarsku reč možda pogrešno reći, te će zato biti ismejane. Ova slabost žena se čisto sama sobom nudi kao sredstvo panslavističke propagande“.

A o bunjevačkoj zadruzi smo u Neven-u našli ovaj podatak koji mnogo kaže. Godine 1896. umro je u Subotici Jakov Stipić, starešina moćne zadruge, rođen god. 1810., a svršio od 1821. do 1826. šest razreda gimnazije, posle čega se dao na ekonomiju. Dok je živio u zadruzi s mlađim bratom Lazom, i kad mlađi nisu trebali razumeti njihov razgovor, govorili su latinski. Za poljsku radnju sposobni živeli su na salašu, a u gradu samo deca i reduše. Obrađivala je ova zadruga svojih 500 lanaca zemlje, patila silnu stoku. Žito se nije svake godine prodavalo, nego svake pete i desete, a držalo se na tavanima i čardacima, pa i u žitnim jamama. Po smrti Jakova ostala mu četiri sina, — i od petoga dva siročeta, — i dve kćeri; ostalo mu u svemu 17 unuka, 20 praunuka i 8 snaha. Zadruga je sve do smrti starešine živela po „starom bunjevačkom običaju“.

Jasno je: u ovaku porodicu, kao u neko utvrđenje, gotovo nikakav tuđ uticaj nije mogao prodirati. Na to se tužio i Bacskai Ellenor (1902. broj 84.): „jer su najveća smetnja mađarizaciji: žene i porodični krug“.

Četvrta naša primedba se tiče načina na koji je g. Pekić prikazao bunjevačko odupiranje mađarizaciji. U tom otporu on ne vidi napredak od Antunovića i Šarčevića, i od braće Mamužića pa do g. Mije Mandića i do pop-Paje Kujundžića, te do Kola Mladeži, koje vodi bunjevački pokret krajem XIX i početkom XX stoleća. A ipak, pedeset godina bunjevačkog odupiranja mađarizovanju ne znači tapkanje u mestu, nego znači dizanje stupa vere u sebe i u ostvarenje narodnih težnja.

Naravno, početak je bojažljiv i najskromniji. Prvi borci brane bunjevačko-šokačku narodnost, stalno poričući kao da bi oni želeli sprečiti

mađarizovanje Bunjevaca i Šokaca. Sam Antunović je prikriovao snažno svoje rodoljublje kad se, god. 1869., odlučivao da izdaje svoje Novine. U Poziv-u, on izjavljuje da će sve što bude činio raditi pod zaštitom mađarske Svetog Stipana apostolske krune, kao najsigurnijim okrilju za našu milu viru i narodnost. I tumači dalje da nas ona čuva od pruskog germanizma i ruskog pravoslavlja. Obećava da će novinama raditi protiv izumiranja i siromašenja svoga puka, i tek krišom spominje opasnost narodnosti priteću.

Isto tako, poziv kojim je, 27. jula 1878., sto sedamdeset i osam starešina pozvalo Bunjevce u tada još Bunjevačku, a uskoro potom Pučku Kasinu, ima ove završne reči: „Amo daklem svi i sve što bunjevački osića, amo staro i mlado, i amo veliko i malo, da se pod trobojnim barjakom mile nam domovine Ungarije svi skupa složimo; da se slava svitle krune sv. Stipana i s našim jezikom diči i širi, da se virni domorodci i s nama umnožavaju.“ A kad je otvorena Pučka Kasina, Ivan Antunović je pozdravlja preko prvog joj predsednika, Đene Dulića. Poznati su nam samo citati toga pozdrava u mađarskim i u Subotičkim Novinama, ali nema sumnje da je i taj pozdrav obazriv kao i malo pre citirani poziv: „Mi nećemo da budemo Rusi, Srbi i Hrvati. Mi ostajemo Ugri, virni do skončanja našeg života u Ugarskoj... pa ćemo ponosno kazati da smo u državi Ugri, a u našem zavičaju uvek Bunjevci“. Tako Antunović godine 1878. Još je žalosnije, međutim, u sudbini velikoga budioca to što on, deset godina kasnije, umire a „na čas smrti mu se učinilo da je bezuspješno dilovao i trošio“ (Subotička Danica za 1898, str. 21.)

Tako Pučka Kasina, tako veliki Antunović. A kad Miletićeva „Zastava“, početkom godine 1880., pozdravlja buđenje Bunjevaca i mnogo u tom pogledu očekuje od Pučke Kasine, i kad se radi toga uzrujavaju redakcije mađarskih novina u Vojvodini, predsedništvo Pučke daje izjavu u kojoj protestuje protiv toga da se težnje i namere Kasine identifikuju s namerama Srba, a naročito s namerama „Zastavine“ stranke, i poziva se na to da u Kasini nema ni jednog člana Srbina, ni jednog srpskog lista. „Lojalnost Subotičke Pučke Kasine prema prestolu, domovini i vladi ne može pomračiti nikakav članak ili dopis“. Tako Kasina u Subotici. A Pučka Čitaonica u Bajmoku, koju g. Pekić ne spominje, mora još dalje

da ide u odricanju. Njezin predsjednik, Tadija Bešlić, trgovac hranom, mora da izjavi, 23. januara 1880., kako bunjevačko Prelo u Bajmoku nije počelo gajdama, nego Hunjadijevim maršem „kako i priliči Mađarima“, i poziva dopisnika mađarskih novina neka njih ne prikazuje kao Slovene, kad oni „ako nisu bolji, uvek su bili, jesu i biće bar takvi Mađari“ kako je i dopisnik mađarskih novina. Sam taj dopisnik, uostalom, priznaje da su Bajmočani na svom Prelu većinom mađarski govorili, „hoteći time pokazati da su Mađari“, iako su bunjevačkog porekla.

Boza Šarčević, „otac bunjevačkog pokreta“, u čijem srcu i pameti se rodila zamisao bunjevačkog udruženja, možda je najbolje karakterisan kratkom onom rečenicom Nevena (1900. str. 15.): „On se za bunjevštinu mađarski borio“. I odista — koliko mi poznajemo početke njegova rada u korist bunjevštine — prvo je njegovo delo mađarska knjiga iz godine 1865. (Subotica, kod Bitermana, 8 str. 153) u kojoj je dao svoj prevod članka Miloša Popovića, urednika „Vidovdana“: Narodnosno pitanje u Ugarskoj sa srpskoga gledišta. Pred te članke je stavio svoj, novembra 1865. datirani, predgovor u kome se odriče ne samo panslavizma (za ovo odricanje je dobio još 1853. godine blagoslov Ilije Garašanina, s kojim je, po vlastitom tvrđenju, [v. Bacskai Hirlap 1898. broj 162.], imao poverljivih, bližih veza: „U mnogom čemu sam dobio obaveštenje i orientaciju od pokojnog državnika — neka mu je za to blagoslovena uspomena!“), nego poriče i Jugoslovenstvo „koje kad bi došlo do ostvarenja, rasprsko bi se kao sapunski mehur pred nacionalnom i istorijskom svešću plemena koja čine Jugoslovenstvo: Srba, Bugara, Hrvata i Slovenaca“. Mnogo je manje ono što hoće Šarčević: dokazavši člancima Popovića da su mađarski i srpski interesi istovetni, da Srbi nisu opasni za Mađare, ište on i za Bunjevce malo slobode, jednakosti i bratstva.

U pismu Močari Lajošu, jednome od vrlo retkih Mađara koji se svom snagom odupirao mađarizaciji, sam kaže o svojoj mladosti: „I mene je u mojoj mladosti potresao Szozat Nik. Vešelenjija, i odrastao sam pod mučnim pritiskom Gajeve Ilirske.“ I kaže da „ni za sav svet“ ne bi bio pokrenuo bunjevačko pitanje, da se prethodno nije uverio e ono za mađarski narod nije opasno (Neven 1886. str. 154). „Kao takav sam proveo ceo svoj život u ljubavi prema mađarskom domoljublju, prema

Ugarskoj miloj mi domovini, i u poštovanju prema mađarskoj naciji, koja nju održava“ — ispoveda se on pred smrt (Bacsikai Hirlap 1898. broj 162.). Čak u Pučkoj Kasini, kada govori mladima, on se zaboravi i govori im mađarski, dok ga ovi znakom ne upozore (bio je ogluhnuo), našto bi se on pravdao: „Vidim već da sam najloši Bunjevac. Hvala Bogu!“ G. D-r Jovan Manojlović je zabeležio (Neven 1900. str. 8) kako je starac „radosno pozdravljao zajednički rad Bunjevaca i Srba, ali je uvek strahovao da će Srbi zavesti Bunjevce na potraživanje velikih političkih prava, pa Mađari *baš zbog toga* neće hteti ostvariti njegov program.

„Boza pak nije ništa drugo iskao za Bunjevce nego samo... „bunjevačku abeciju“ u osnovnim školama, nije usvajao i bojao se svakog *narodnosnog programa*.“

Godine 1892., on je bezimeno objavio svoj skromni program (Bunjevac program); Mađari, ukoliko su se obazreli na nj, priznadoše da i u programu i u pismu kojim je program praćen „ima ne jedna, nego mnogo izjava domoljubnoga pravca“, ali su našli da se i programom i pismom dokazuje opravdanost narodnosnih separatističkih težnja (Szabadkai Kozlony 1892. broj 31.), te predoše preko njih na dnevni red. A ipak, Boza nije ni blizu iskao ni sve ono što je garantovao t. zv. zakon o narodnostima: „Ne triba Bunjevcima skupštinski zapisnik, nego bunjevački bukvar“, izrekao je on još pre svoga programa.

Bunjevački bukvar i čitanka za drugi razred osnovne škole, te učitelj koji govori i bunjevački, to je bio bunjevački program prvog naraštaja bunjevačkih budilaca. To je tražio i Lazo Mamužić u mađarskoj brošuri godine 1874.¹³¹ (a ne kao gradski načelnik, kako kaže g. Pekić (str. 171) koju je izdao i potpisao Lazo Mamužić, „ali pisanje se pripisuje Bozi Šarčeviću i Agi Mamužiću“ (Subotička Danica 1903).

Bozi Šarčeviću se bar jedno mora priznati: on svoj skromni program nije napuštao do poslednjega daha svog. I kad je video da stranka „rekliaša“ (bunjevačkih ratara) ništa ne čini da se popravi žalosno stanje osnovnih škola u Subotici, on je pregao da stvari pomogne sam, koliko može. Kao

što je već god. 1870. izdao mađarsko-jugoslovenski rečnik tehničkih izraza za administrativnu i sudijsku struku, valjda da bi olakšao sporazumevanje publike sa činovništvom koje nezna njenoga jezika (B. Danica 1869. str. 256.) tako je 1893. izdao svoj Školski ričnik, u kojem je, po njegovim rečima „sve ono što se u školi pridaje, uči i poučava našim jezikom ispisano, te tako će učinici bunjevački moći — kad školarenje svršu — u javnom životu, sve što su u školama čuli, čitali i naučili svojim jezikom nazvati, razumiti, i poučne knjige i knjige svoga jezika razumljivo čitati“. Preostalo je za njega pitanje: kako će bunjevački učenici doći do njegova Ričnika. Ponudio je Školskom Odboru Subotice da otkupi izvestan broj te da njima daruje učenike o ispitu. Školski Odbor je iskao mišljenje učiteljskog zbora, a ovaj je odgovorio da su ti rečnici nepotrebni (Neven 1894. str. 113.). U svom zasedanju od 1. marta 1896., Školski Odbor nije dozvolio razdavanje toga rečnika učenicima, jer nema pedagoških razloga za drukči postupak, a i inače: učenicima se mogu davati samo udžbenici odobreni od ministarstva.

Lazo je Mamužić, postavši gradski načelnik, i hoteći to i ostati do svoje smrti, izneverio stvar bunjevačkog jezika u prva dva razreda osnovne škole. Njega g. Pekić pokušava da brani, ali u tom ne uspeva. Njemu na reč ne možemo verovati da je Lazo kao gradski načelnik „uvijek činio za svoje pleme sve što je mogao“. Na golu reč radije verujemo Neven-u, o kome je dobro rekao Agramer Tagblatt godine 1904. da ceo bunjevački pokret nije ništa drugo nego „Neven-ova partaja“. Sud g. Pekića o Lazi Mamužiću neće ostati sud istorije. Istorija će ga uporediti sa prethodnikom mu Ernestom Mukićem i s naslednikom mu Biro Karoljem. Što g. Pekić očividno ne zna, i Ernest Mukić, kad je u martu 1869. oborio Luku Vojnića, Deakovca, oslanjao se na „našu narodno opozicionu partiju srbsko-bunjevačkog naroda“ (kako je Boško Vujić pisao Zastavi); Mukić kao nezavisnjak objavio je svoj program i bunjevački i mađarski, i u njemu, tako otvoreno zahtevao „da se izdovolje zaktevanja narodnosti“, da je čak i Miletićeva *Zastava* primila uveravanja Subotičkih Srba: „a da će Mukić naša narodna zahtevanja podpomoći, o tome se ni malo ne sumnjamo“. Što se obećanja tiče, u tome je Mamužić malo natkrililo Mukića, a što se tiče izvršenja, tu se ne sme Lazi Mamužiću upisati u zaslugu ako je u njegovo vreme više učinjeno. Kad je Mukić pobeđivao,

ovako je izgledala situacija kod Bunjevaca u Subotici: „Pedeset hiljada — i nijednog borca kraj tolikih renegata“ (*Zastava* 1868., broj 103.); a kad je pobeđivao Lazo Mamužić, godine 1886., Boza je Šarčević pisao Močari Lajošu ipak povoljniji prikaz situacije: osim preosvićenog t. Ive Antunovića, velikog prepozita, i dvojice Mamužića, ne poznajem kaputliju, reverendaša ili odličnog čovika, koji bi smio plemensko osećanje prema bunjevačkom puku izjaviti“. Zato se pop Pajo Kujundžić nije ni bojao da bi posle Laze Mamužića mogao doći za Bunjevce gori gradski načelnik: „Nama je danas svejedno, sidio ma ko na načelničkoj stolici, za Bunjevce slabiji položaj već ne mož biti. Jer dok smo mi živi, mora s nama računat pretelj i nepretelj, jer nas ne mož priselit ni u mesec ni u sunce“ (Neven 1895. str. 193.). Zato, i pored tog što g. Pekić tvrdi, kao da su Bunjevci rekli posle pada Laze Mamužića: „Lazar je bolji bio“, — istorija će imati da konstatuje napredak u borbi Bunjevaca za vreme Biro Karolja, pa ćemo i mi taj napredak malo dalje zabeležiti.

Jednu tvrdnju Nevena moramo da primimo kao tačnu: „Stranka Antunović-Mamužićeva držala se osobnih interesa. Načela su joj više oružja nego cilj bila“. Što znači: ona je izabrala pop-Paju Kujundžića za katehetu gimnazije, pop-Iliju Kujundžića za katehetu osnovnih škola, Barišu Matkovića za župnika u Bajmaku, pa i g. Miju Mandića za učitelja u Subotici, ali bukvar i čitanku nije unela u osnovne škole. Mamužići su u bunjevačkom jeziku gledali dobro koteško sredstvo. Ago Mamužić nije bunjevački naučio od matere, koja je bila Mađarica, ni u kući, nego „na sokaku od dice“, dok je bunjevačko pisanje naučio otišav „u Kalaču, u uredništvo Vile, da od kanonika Antunovića, od Grgića, Modrušića i drugih uči jezik roda svoga“. Čak i o njemu, iako se on u ovom pogledu mnogo bolje držao nego Lazo, njemu naklonjena Danica (za 1903.) mora da prizna: „Ago Mamužić bunjevštinu i bunjevački jezik nije poštivao kao cilj, niti kao amanet naroda našega koji je u pameti svakako bezuvitne vrednosti. On je bunjevački jezik i bunjevštinu više za oružje smatrao kojim se dobro daje vojevati i na političnom polju“.

Koliko je malo hrabrosti imao ovaj prvi naraštaj, najbolje se vidi iz slučaja koji kazuje g. Mijo Mandić: negde 1885. došao je u Suboticu Ilija Okrugić-Sremac, željan da vidi Veliko Prelo. Odseo je, razume se, kod Boška Vujića, a ovaj je o tome izvestio Mamužiće. Ovi se toliko

uplašili da ih dolazak Okrugića, koga će Boško na Prelu pozdraviti, može kompromitovati, da nisu mirovali dok nisu izradili da Okrugić izostane sa Prela. On je noć proveo kod Boša i vratio se u Petrovaradin, i ne videvši Prelo.

Prema Šarčeviću i Mamužićima, veliki napredak znače pop-Pajo Kujundžić i g. Mijo Mandić, koji, s Ivanom Antunovićem, znače tri naj-lepše figure, tri centralne ličnosti u buđenju toliko zapuštenog plemena Bunjevaca i Šokaca.

Pop-Pajo osniva kalendar Danicu kao što Mandić osniva Neven, i do Rata ne napuštaju ta izdanja. Imućan od kuće, pop-Pajo zameni darežljivoga Antunovića, te novčano podržava obe edicije.

I on je u gimnaziji bio pomađaren. To nam sam pripoveda u Neven-u (1892., str. 125.) u članku „Kako sam ja postao bunjevački pisac“, a još lepše to kazuje u Neven-u (1906., str. 22.) u članku „Svićanje“. U ovom članku kazuje kako su on, braća mu i sestre „u Subotici svršili pučke škole, svršili gimnaziju i nikad niko nam to nije kazao, kako se čita bunjevački. Nismo znali da li ima bunjevačkih knjiga, a išli smo već u V—VI razred gimnazije“ (školske godine 1874. bio je potonji pop-Nikola Kujundžić, pesnik preljskih i drugih bunjevačkih pesama, u VI, pop-Pajo u V, a pop-Ilija u VI razredu Subotičke gimnazije). Te godine njihov „dida nigdi u srpskom dućanu slušao Sibinjanin Janka od Aranja u Zmajevom privodu. Didi se strašno omili knjiga, naruči i za se jednu: ta imam ja đakova, oni će to meni čitati, ja to volim...“

U večer, „sidilo oko sviće nas četvero petero koje đakova koje đakunica“, a dida iskao da mu dragu knjigu čitaju na glas. Uzimali su je redom svi u ruke, ali niko ne znade čitati („Malo nismo znali, poppravlja se pop-Pajo, malo nas je ponos u drugu stranu krenio: mi mađarski učimo!“) „i otisnemo Janka na kraj stola“. Kad, nešto kasnije, „ja kradom bacih pogled k peći na banak gdi nam dida sidio i čekao naše čitanje“, a didi teku suze. Mali Paja nije osetio da dida možda oplakuje jadnu bunjevštinu, nego zažali što su „uvridili starešinu“, te stade razmišljati kako da zagladi pogrešku.

Tih dana, Farkaš Antal, koji je spomenute godine predavao svoj trojici Kujundžića-budilaca mađarski jezik, izreče u razredu maloga Paje, u mađarskoj svojoj oholosti i neobaveštenosti, kako „paorski bunjevački jezik nema više od 300 reči“. To je bio udar koji probudi u Paji Kujundžiću iskru nacionalne svesti. Zar da moji roditelji, kod kojih Mađari služe kao najamnici, niže stoje u kulturi? — morao se pitati mladi Pajo. «Izdam tajnu braći svojoj, pa pođemo zajednički biliti naše riči», stanu didi čitati Sibirjanin (možda Kukorica) Janka i dida im nabavi i Antunovićeva Odmetnik-a, pa pređu na Preradovića i Zmaja, i nađu u svojim beleškama hiljadu bunjevačkih reči.

Taj mladić koji je tako pravilno reagovao na uvredljivu reč svoga profesora, postao je 1885. godine katihetom iste gimnazije, i sad se on starao da bunjevački učenici nauče čitati bunjevačke i hrvatske knjige, upisivao ih za članove Društva sv. Jeronima i postao je najhrabriji branilac bunjevštine. Ali, prilike su i za vlade Laze Mamužića bile tako bedne, da je i ovaj neustrašljivi branilac bunjevštine morao da pristaje na kompromis, da piše u mađarske novine i da prividno prima mađarizovanje Bunjevaca, samo da ište sporiji tempo i blaže metode, obećavajući sigurniji uspeh.

„Bunjevci grada Subotice uvek su znali svoju dužnost. Pa iako su odista poštovali svoj jezik, iako su u svojoj crkvi bunjevački slavili Boga, iako su u školi učili bunjevački bukvar, iako im je domaći pa i javan razgovor bio bunjevački; ipak su težili za mađarstvom. Na putu mađarizovanja napredovali su najodlučnijim korakom; tek od nekih 20—30 godina otpočela je u ovoj oblasti neka zabuna.

„I šta ju je prouzrokovalo? Možda apostoli bunjevštine?

„Ne! Nepromišljena politika, koja je htela u ovoj metamorfozi da vidi čudesa. Jeste, progonstvo vršeno pod plaštem mađarizovanja, omelo je kod nas mađarizaciju. Nasilno mađarizovanje je izgledalo kao nasrtaj i izazvalo je otpor“ (Szabadkai Kozlony 1890. broj 8.).

Tako pitom se on pokazivao, strahujući za uspeh svoje stvari a ne za sebe. Povede li se samo reč o njegovoj ličnosti, on se odmah ispravi kao

proštac. Godine 1898. pokuša vel. župan da ga preko nadbiskupa u Kalači ukloni iz Subotice. Nadbiskup pristade: daće mu župu; biće uklonjen promocijom. Ali pop-Pajo odgovori da „ne može dopustiti da se šnjime veliki župan i liberalni saborski poslanici loptaju“. Zato izjavi da „Bogojevo uime kaštige i na želju i zapovid svitovnu ne prima“ (Neven 1898. str. 123.). „Možete me progoniti i možete mi uzeti zvaniju, ali ja ostajem u Subotici“ (Neven 1899. str. 27.).

G. Mijo Mandić je bio velik na drugi način. Siromašno seljače, i školovan Antunovićem, on će kao siromašan učitelj u rodnom selu, u Kaćmaru, pokrenuti Neven, časopis koji neće prestati pre 1. avgusta 1914., i koji je najbogatija riznica podataka o buđenju i borbi Bunjevaca i Šokaca. I siromašni ovaj učitelj ima hrabrost ne manju od imućnoga pop-Paje. Prva reč u njegovu listu jeste narod, a tek druga domovina. I sa gvozdenom konzekvencijom, dokle god misli da mora i đavolu paliti sveću, uvek na prvo mesto stavlja rodoljublje, a tek na drugo domoljublje. Neumorno citira on zakon koji u Ugarskoj propisuje maternji jezik za osnovne škole, i kontroliše: u kom se bunjevačko-šokačkom selu izvršuje zakon, a u kome ne. Nepokolebljivo stoji na stanovištu narodnog jedinstva, ne praveći nikakve razlike između Srba i Hrvata. „Tko je rad da lipotu našega jezika kolik tolik upozna i sebe u bunjevačkom (jugoslovenskom) jeziku izvedžba“, neka čita Antunovića, Kačića, narodne pesme, Branka Radičevića. A ne boji se on ni toga da u njegovu listu dođu do izraza raspoloženja panslavizma. Godine 1887. štampa on ovake stihove Blaža Modrišića:

Od Crnog do Sinjeg Mora
Junak Marko s devet Jugovića
Preko vodah, rudonosnih gora
Nevehlu ti nude kitu cviča
U kolo se umno šnjimi hvati
I cjelovom bratskim s bratom brati
...Kidaj lance s rukuh roda moga,
Da ga više ne vidim sapeta
Za ime vječnog slavenskoga Boga!

I najsitnijim beleškama daje on ton svome časopisu. Godine 1900. (Neven str. 77.) upotrebi on priliku da odmetniku rekne kakvu je glupost učinio. Tada se govorilo da će posle Kučere upravnik Bosne postati baron Stipan Vojnić. Neven to ne veruje „jer svitli i plemeniti gospodin barun nezna bunjevački, a brez toga teško je upravljati Bosnom“.

On i pop-Pajo spasavaju Hrvatsku velike sramote. Iz Beča se preporučí, godine 1893., u Rim za nadbiskupa Zagrebačkog Mayer Bela, pomadžaren Namac iz Sombora, koji je znao „i ništo srpski“ (Neven 1893. str. 178.). Njih dvojica, posredovanjem saradnika Neven-ova, isusovca Petra Pančića (r. 28. juna 1853. u Čavolju, + 1906.), jave u Rim kako je Kaločki kanonik Mayer Bela, kad mu je ponuđeno da kupi bunjevački kalendar, izjavio „da bi dao koji novčić na bunjevačku knjigu, kad bi znao da bi s otim sve Bunjevce i Šokce satiro u Dunav“ (Neven 1897. str. 181.) — i Majer je od Rima odbačen.

Kako je bunjevački pokret napredovao, njemu su sve više rasla krila. Dokle godine 1883., praveći bilans trogodišnjega svog rada, mora da prizna „da se je bunjevačka inteligencija sasvim izneverila narodu svomu“, dotle godine 1894. već objavljuje kako nema opasnosti da bi se ispunila želja političara koji su proricali da kroz 25 ili najviše sto godina neće biti Bunjevaca i Šokaca, svi će biti Mađari.

„Tome je odzvonilo.

„Danas kad već na hiljade kolaju bunjevački spisi, knjige i novine u narodu, danas je već sanjarija misliti na to da se zaboravi bunjevački jezik. Danas Bunjevci imaju svoj društveni život, svoje kalendare, svoje molitvene knjige, svoje novine, što više i neposrednije služi jezik, nego da bi se tu moglo osititi naprežanje neukih političara“ („Neven“ 1894. str. 85.).

A tri godine kasnije, on već izjavljuje da ga je u radu uvek rukovodila samo „pravednost i rodoljublje; domoljublje je odbačeno. „Neven“ čak i obrazlaže to skretanje svoje u čisto narodne vode:

„To je, dakako, istina da je bunjevština radi politike zanemarila „hrvacko“ i „srpsko“ ime, da bi s otim očitiji znak dala svojoj privrženosti uz mađarsku državnu misao; da bi tako osigurala sebi slobodu u narodnosnom životu. Ali se bunjevština teško privarila, jer mađarska politika danas nije zadovoljna sa mađarskim osećajem, već traži da se mi odrekemo i jezika svog, ili bar u javu da ga nipošto ne smimo izneti. Tako danas 45.000 Bunjevaca u Subotici nema čitanke svoje niti se smi uz svoju pismu i svirku javno veseliti. I tim se narod prisiljava da traži — slučajno — pomoć srodnih naroda, da ispovida rodstvo sa Hrvatima i Srbima“ („Neven“ 1897. str. 167.).

Ako ovu izjavu uporedimo s izjavama prve Pučke Kasine, s programom Boze Šarčevića, napredak jako pada u oči. I Pučka Kasina sada drukče govori. I kad je Nemzeti Kaszino 1898. godine pozvala Pučku Kasinu da zajednički proslave 15. mart, dan mađarske revolucije, Pučka je bunjevačkim dopisom odbila poziv (sa 12 protiv 2 glasa). Još je poručila Mađarima preko „Nevena“:

„Dok se vi, gospodo i braćo, tako nepreteljski ponašate naprama svemu što je bunjevačko, dotle ne možemo se zajedno veseliti! Izvolite, veselite se vi sami... pustite nas da ostanemo na miru u svome domu (1898. str. 57).

„Subotičke Novine“, pak, g. Mladena Karanovića komentarisale su tu odluku Pučke stihovima:

Ah teško je umriti
Kad ništa ne boli,
Još teže je ljubiti
Što srce ne voli

„Jest, dodale su one, ne volimo niti ćemo ikada voliti da Mađari budemo, jer nas majka nije rodila Mađarima“.

Je li ovo vrhunac bunjevačkog samopouzdanja, njihove hrabrosti u borbi?

Nije. Pop-Pajo i g. Mijo Mandić dočekali su smenu s kojom će raditi sve do Rata: došlo je *Kolo Mladeži*.

Kolo Mladeži nema onako jakih ideologa, ni onako izrađenih ličnosti kakvi su pop-Pajo i g. Mandić, ali po borbenosti i po tonu kojim govore i rade, ono znači napredak. Poučno je, u ovom pogledu, uporediti ih sa Mamužićima, pa da se vidi napredak Bunjevaca u svesti i samopouzdanju. Sličnost je u tome što su i u Kolu Mladeži pretežno advokati: prvi predsednik Kola, D-r Stipan Matijević, drugi predsednik Ivan Budimčević, treći D-r Josip Vojnić-Hajduk.

Razlika je mnogo važnija. Treba se samo časom zaustaviti kod prvoga javnoga istupa nove ove bunjevačke inteligencije koji je g. Pekić, svojoj tendenciji za ljubav, prečutao, iako je to jedna od najlepših pojava iz prošlosti jugoslovenske Subotice. 12. aprila 1896. priređuje Subotička Bunjevačka Omladina, uz sudelovanje Srpskog Pevačkog Društva u Subotici, *Veliko Kolo*, kao neki pandan *Velikom Prelu*. Kolo znači napredak prema Prelu, ukoliko se na Kolu drži govor, a to se, koliko je nama poznato, na Prelu nije činilo. „Neven“ je, doduše, želeo, pa za Veliko Prelo 1887. godine i obećavao da će „jedan od prvaka naših i pridavanje držati na našem Prelu“, ali od toga kao da nije ništa bilo. Kolo pak otvaraju tamburaši a odmah zatim istupa D-r Stipe Matijević govorom koji svršava: „Živeo srpsko-bunjevački narod!“ Zatim Srbi pevaju Mokranjca, a onda dolazi još jedna novina koju „Subotička Danica“ za 1897. ovako registruje: „Učena mladež bunjevačka *prvi put* je stupila u javnost i oslovila rod svoj bunjevački... *Prvi put* stupa Bunjevka javno na pozorište da rekne:

„Iza tebe, Bože mili,
Jedino rod volim.“

To jest, Lozika Prčićeva je ovom prilikom prvi put javno bunjevački krasnoslovlila pesmu franjevca Mladena Barbarića *Rodu*.

„Neven“ (1896. str. 91.) dodaje ovom još jedno *prvi put*: „Prvi put diluju zajedno javno Srbi i Bunjevci pod svojim imenima... Vičita bila sloga brackoga naroda!“

U aprilu, dakle, još „učena mladež bunjevačka“ uzima ona iste godine naziv *Kolo Mladeži* i podnosi Senatu Subotice, radi podastiranja ministarstvu, molbu za potvrdu statuta in fracto: mađarski i bunjevački. Po 3. §-u statuta članom može postati svako ko govori bunjevački, hrvatski ili srpski. I već te godine 1896., prilikom izbora za državni sabor, vode se pregovori o osnivanju bunjevačke narodnosne stranke koja će „braniti naš materinski jezik u crkvi, u škuli, u sudu i upravi.“ Narod moli svoje mlade rodoljube iz Kola Mladeži „da prime u ruku zastavu Bunjevštine, koja ako i ne bi pobedila, bar bi pokazala da nas ima Bunjevaca“ („Neven“ 1896. str. 169.).

U isto vreme još nesvršeni medicinar, Franje Sudarević, predvodi vernike sv. Roka u borbi protivu „protuzakonitih natpisa na molovanim prozorima“ (bili su mađarski natpisi).

Odistu se Lazo Mamužić našao u čudu s ovim naraštajem koji tako odlučno istupa. Otpočeo je borbu protiv *Kola*, koju je vodio raznim metodama. Statute nije podastro na potvrdu, budući da za priređivanje zabave ne treba organizacija, a već drugo Veliko Kolo je zabranio po svom vel. kapetanu, „jer u programu ne bijaše uvršteno i mađarskih govora ili pisama“ („Neven“ 1897. str. 84.) A mađarskoj javnosti ih tuži kako su odgovorili kapetanu Salajju „da se neće sramotiti s mađarskom riči“ („Neven“ 1897. str. 157.).

Sledećih, pak, godina, on ih bira u gradsko predstavništvo i daje im službe, tako da se mađarske novine u Subotici pitaju „Ima li još koga u *Kolu Mladeži*, a da nije zvanije dobio?“

Ni ovako ih nije ukrotio. G. Pekić tvrdi, doduše, kako je ministarstvo 20. novembra 1900. god. doista ukinulo *Kolo Mladeži*, te Hrvatima u Subotici preosta samo Pučka Kasina, ali je to netačno, kao što je netačan malne svaki podatak g. Pekića. Kako je postojalo *Kolo Mladeži* godine 1896., tako postoji ono 1901. i od 1903.—1912. U sve te godine priređuje bunjevačka omladina, ili bunjevački sveučilištari, ili najzad omladina Pučke Kasine, letnje zabave, koje su isto što je bilo i *Veliko kolo*, i na koje dolaze i braća Srbi u velikom broju, (Neven 1911. str. 53. čak tvrdi

da je na letnjoj zabavi bunjevačke omladine bilo „više Srпкиnja gospođica nego Bunjevaka“) a na kojima se igra seljančica i radikalka.

Ipak, napredovanje u hrabrosti Bunjevaca je *Kolo* dokazalo svojim činom od 1. oktobra 1900. Tim danom je devet Bunjevaca, većinom članova ovog Kola, datiralo svoju tužbu, poslatu na bunjevačkom, najpre, a tek na drugome mestu na mađarskom jeziku, Ministru prosvete (g. Pekić tvrdi da su je podneli samo putem Neven-a, što je, i opet, netačno). Evo na što se tuže:

„Dicu nam u školama čak i tilesno gone, zato što oni na bunjevački izgovaraju, što jim rič nije čista mađarska...“

I, valjda prvi put u istoriji bunjevačkog odupiranja mađarizaciji, ovi prete ministru:

„Jer koliko nama nanešene uvride ne bi našle zadovoljštine, mi bi primorani bili otkriti ji prid obrazovanim svitom“.

Zadržasmo se malo duže kod ove četvrte primedbe, jer je smatramo za najvažniju, i jer je to poslednja opšta primedba na knjigu g. Pekića.

A sad ćemo navesti nekoliko slučajeva u kojima g. Pekić događaje kazuje neverno, ili ih prećutkuje, jer ne govore u prilog hrvatskoj tendenciji njegove knjige. Jedan takav slučaj jeste pitanje iseljenja i povratka Srba u Suboticu.

Taj slučaj g. Pekić ne radi kao istoričar: ne tumači nam zašto su Subotički Bunjevci došli u sukob sa ovdašnjim Srbima, nego ga radi kao sudija: on traži čija je krivica što je do sukoba došlo i što je tako dovršen. Koliko je pritom objektivan sudija, odmah će se videti.

G. Pekić kazuje ovaj slučaj po Ivanjiju. Možda je to dobro, jer je Ivanji imao u rukama mnoge spise kojih danas u arhivi Subotice nema. Ali g. Pekić nije razgledao ni ono što ima ta arhiva, a ipak raspravlja pitanje

krivice na osnovu kazivanja nekadanjeg pijariste Ivanovski-Ivanjija, koji govori o neispravnim ustima rackih sveštenika.

Zašto Subotički Bunjevci nisu želeli da ostanu graničari, to jasno kaže zapisnik kameralne varoši Sent-Marije od 31. jula 1743. Subotica je sa još četrnaest šanaca pripadala potiskoj granici (Sombor, Martonoš, Kanjiža, Senta, Ostrovo ili Ada, Mohol, Petrovoselo, Feudvar ili Bačko Gradište, Bečej, Sentomaš, Čurug, Žabalj, Segedin-Reske i Brestovac), i u kojoj su Srbi imali taku većinu, da je nazivana „racka milicija“. „I pošto cela Potiska Krajina sastoji većinom, kaže spomenuti zapisnik, od ljudi grčke crkve, isto tako graničara, to su našu katoličku manjinu pod raznim izlikama progonili, slabili i uništavali, tako da su u poslednje vreme, t. j. godine 1741. čak naumili da, popisavši najpre naš grad, podelu ga na dva dela, te da u jedan odvojeni deo uvedu čoveka grčke crkve, oberkapetana napred spomenute Potiske Krajine, te da mu odrede sedište i vlast“.^[4]

Prevedeno na današnji jezik, to znači da se Bunjevci nisu dobro osećali kao manjina u srpskoj miliciji. Kako je ta milicija zakonom već bila ukinuta, izrade oni pomoću Segedinskog Mađara Nikole Karasa i pomoću proslavljenog mađarizatora, nadbiskupa Patačića, izuzeće Subotice iz granice. Ali to nisu učinili kao Bunjevci u Somboru, ili kao Nemci u Novom Sadu, u sporazumu sa Srbima, nego noću i krišom, te izradiše privilegiju za čisto katolički Magistrat (Magistratum romano-catholicum dumtaxat), i pravo da ubuduće primaju samo katoličke doseljenike.

Ako su hteli da ostanu u Subotici, Srbi su trebali pristati na ulogu građana drugoga reda. Čim je 29. jula 1743. pročitana privilegija u srpskohrvatskom prevodu, Srbi su izrazili svoje negodovanje (co-incolis nostris Graeci Ritus non consentientibus et contradicentibus). „Hrvati pokušaju da dođe do sporazuma, ali bez uspeha“, kaže g. Pekić. On voli tako da piše u opštim izrazima, i mi moramo da se domišljamo na kakav pokušaj misli on pritom. Možda na to što su Bunjevci 2. avgusta 1743. izabrali samo 42 člana za Izbrano Obštstvo, a za t. zv. Seksagentavirat, ostavivši 18 mesta za Srbe. Tih osamnaest Srba imali bi pravo da biraju

sebi Magistrat između Bunjevaca, a to nije ozbiljan pokušaj za sporazum. Ozbiljniji je bio pokušaj Srba, o kome govori protokol Subotičkog Magistrata. 6. februara 1747., pozvani nedelju dana kasnije, ponajviše se Srbi u četama, zajedno sa svojim oficirima, i od njih je zaiskano da se poslednji put i konačno izjasne: da li hoće da ostanu u provincijalu, ili će preći u graničarske šančeve, u kom slučaju će se njihova mesta popuniti Mađarima; tako opomenuti, odgovorili su: ako se trojica od njihovih ne prime u Senat, svi će iseliti. Na taj odgovor im je rečeno da po glasu privilegije u Senat može biti pušten samo rimokatolik, pa je odlučeno: ko se danas ne da upisati (valjda za građanina), da u buduće neće ni biti primljen (nisi tres ex parte eorum admissi fuerint, omnes discedent).

Ovaj prikaz, sastavljen iz samih citata arhivskih spisa, treba uporediti s kazivanjem g. Pekića (str. 93—94.), da se vidi koliko je g. Pekić sposoban za „savjesno i nepristrasno prikazivanje stvari“ (str. 309.).

Na str. 175. kazuje g. Pekić, po „Nevenu“ (ali „Neven“ ne spominje) kako je Temišvarska Dreptatea svetovala Bunjevce i Šokce, ali kazuje netačno. Mi ćemo ovde, radi poređenja, dati tekst toga saveta kako nam je sačuvan u „Nevenu“ od 1. novembra 1896.: „ako vam je jezik jedan te isti — kao što jeste — a vi ne gledajte u razliku vere, niti u geografični položaj, nego prionite što većma i podajte se na čitanje hrvackih ili srpskih knjigah i novinah. Jedino to vas može spasti.“ G. Pekić je falzifikovao taj savet.

Zacelo, opet hrvatskoj tendenciji ove knjige za ljubav, u njoj dosta rđavo prolazi prvi bunjevački novinar Subotice, i jedan od prvih bunjevačkih novinara uopšte, Kalor Milodanović. Ne dobivši mesta među Antunovićevim učenicima (a bio je to, po tvrđenju biografa mu, D-ra Dušana Petrovića, jer je radio u Kalači na Antunovićevim *Novinama* i na njegovoj *Vili*, „i u ime toga od rodoljubivog Antunovića primao potpuno prepitanje i novčanu nagradu“), ni među prosvetno-nacionalnim radnicima, iako je i to bio u punoj meri; njegovim novinama i njegovu prelasku u Srbiju date su, suho i zlovoljno, četiri kratke rečenice (str. 160. i 294.). Što je najgore, g. Pekić ne pravi nikakve razlike između „Misečne Kronike“ i „Subotičkoga Glasnika“. U Subotici, doduše, ne

može se doći ni do jednih Milodanovićevih novina, ali je g. Pekić mogao iz „Nevena“ (1886. str. 130.) doznati da „Misečna Kronika nije bila ništa drugo već puko oruđe za kortešaciju tadašnje Deakovske stranke“; iz „Uspomena na Kalora Dragutina Milodanovića“ (napisao Dr. Dušan Petrović str. 16.) mogao je doznati da su „Misečnu Kroniku“ pokrenuli prvaci tadašnje vladine stranke, da bi dobili uticaja na Bunjevce, znajući da samo pomoću njihovih glasova mogu oboriti Ivana Mukića i stranku mu; a među tim prvacima je bilo „i takovih, koji su bili protivnici svega onog što je bunjevačko ili srpsko“, najzad, mogao je odande doznati (str. 14.) „da je taj list imao skoro isključivo misnog značaja i vridnosti“ i da je bio većinom šaljive sadržine, pa za „Subotički Glasnik“ odgoditi kompliment da je „znatno doprineo ostvarenju Antunovićeve ideje u bunjevačkoj metropoli“. Jer o „Glasniku“ doznajemo da je zasnovan „nastojanjem nekih vridnih rodoljuba“ („Neven“ 1886.), i da „bijaše prvi odlučni borac za bunjevački jezik u općini, školi i crkvi“ (D-r Petrović). U mađarskim novinama Subotice našosmo jedan poduži citat iz Milodanovićeve „Glasnika“, u kom nam naročito pada u oči žestok napadaj na bunjevačke renegate. „Pa gde i možemo mi tražiti pomoći za prosvjećivanje našeg naroda, nego kod Hrvata i Srba?“ — pita on pomadžarenu bunjevačku gospodu. — Valjda kod Mađara? Ne možemo je tražiti ni kod vas, ni kod Mađara. Prvo, zato što je između nas i vas, pomadžarena bunjevačka gospoda, velika razlika u načelima. Drugo, zato što vi niste ni u stanju nekoga prosvetiti.

Vi niste u stanju drugoga prosvetiti, jer ko hoće drugoga da uči i prosvjećuje, mora imati nacionalan karakter, a toga vi nemate. Vi ste uškopljenici nacije. Od mađarske pak braće ne možemo želeti da prosvjećuju naš narod; delom zato, što bi za ovo bila potrebna velikodušnost, a delom zato što velika većina mađarskog naroda stoji na vrlo niskom stupnju prosvete, pa ne stižu da prosvjećuju druge narode. „Nama dakle ništa drugo ne preostaje nego da se obratimo Hrvatima i Srbima i da tražimo njihovo bratstvo, jer jedino od njihove saradnje i pomoći zavisi naš i našega bratstva spas“ (prevod s mađarskog prevoda iz Szabadkai Közlöny 1876. broj 22.).

Milodanović se isprasio ispred Bunjevaca da u svoje grudi primi sve strele, namenjene jugoslovenstvu Bunjevaca; on je primio na sebe naziv „moskovite“ i „panslaviste“, „proroka umišljene Jugoslavije“ (a képzelt dészlávia profétája), i primio je na sebe njegov list i njega samoga, 4. juna 1876., isključuju iz „Nacionalne Kasine“ u kojoj su bili toliki Bunjevci i Srbi.

I, što je više svega, svoje uverenje je potvrdio sudbinom svojom: stupio je među dobrovoljce u Srpsko-turskom ratu, i time presekao svaku mogućnost da se vrati u svoj zavičaj.

Jer, treba znati šta su radili ti njegovi protivnici, dok se on borio u oba Srpsko-turska rata. Ta pomađarena bunjevačka gospoda su, krajem aprila i početkom maja 1877., dočekivali i slavili „svoje saplemenike“, turske softe u Pešti i Segedinu, ili su, 5. augusta 1877., pod predsedništvom advokata Pere Skenderovića, držali u Subotici javan zbor na kome su, po predlogu svog poslanika, Ernesta Mukića, protestovali protiv ruskih zverstava nad bratskim turskim narodom; protestovali protiv ruskih pokušaja da poremete evropsku ravnotežu, što bi bilo fatalno i za evropsku civilizaciju. Najzad, priređivali su zabavu 30. novembra 1876. i prilagali za turske ranjenike, — a među prilagačima se isticali Vojnići, Milodanovići, Evetovići i Rukavine, — i banketovali u slavu turskih pobeda, iluminirajući grad i šaljući pozdravne telegrame Osman-paši, i zamerajući Srbima što se desolidarišu sa njima.

Nekoliko godina kasnije, 1883., 3. maja, u dvorani magistrata drže oni konferenciju u pitanju kolonizovanja Čangova, Mađara iz Bukovine, i novine su pisale da će u Subotici naći skloništa i zanimanja oko 200 porodica „naše braće Čangova“.

Eto, protiv čega je delom ustao Kalor Milodanović, i protiv čega se perom borio preko tri godine. Što je on u Beogradu prešao u pravoslavlje, to ne može umanjiti njegove zasluge stečene u Subotici. U istoriji Bunjevaca kako je mi zamišljamo, gde bi se govorilo o mađarizaciji i demađarizaciji njihovoj, našli bi svoje mesto i skromni ali

zaslužni radnici iz redova Srba, kakvi su bili: Boško Vujić, Dušan Petrović i Mladen Karanović.

Jedan od prvih radnika na bunjevačkoj knjizi, Boško Vujić, već 1866. po drugi put štampa stihove Grgura Peštalića, i u predgovoru govori o svom bunjevačkom rodu, kao da je i sam Bunjevac; godine 1869. on je saradnik „Bunjevačkog i šokačkog kalendara za 1870.“, a 1884. piše Bajskom „Nevenu“ dopise iz Subotice u kojima opet istupa kao Bunjevac (Mi Bunjevci...) Po tvrđenju g. Mije Mandića, imao je „Neven“ 1884. u Subotici tri pretplatnika: Pučku Kasinu, Barišu Matkovića i Boška Vujića. Zato valjda Blaž Modrošić godine 1897., kad poziva Bunjevce da u Subotici osnuju Bunjevačku Čitaonicu, oslovljava Mandiće, Skenderoviće, Matkoviće, Šarčeviće, Vujiće“, i ne znajući, može biti, da je Boško Vujić Srbin. Bez sumnje, ne može da zamisli dobru bunjevačku akciju bez čika-Boška.

A primedba je došla 16. juna 1914., pre Principova atentata, dakle, rešeno je u ministarstvu unutrašnjih dela da će udruženje moći otpočeti svoj rad tek onda kad mu statuti budu vizirani od vlade. O tome je D-r Biro, dva dana posle atentata, izvestio pop-Paju, koji se upravo nalazio u Rogaškoj Slatini, i Salai Maćaša, velikoga kapetana policije, „radi znanja i ravnanja.“

A onda, došao je Rat, i došla je smrt drugoga po redu Starog Rodoljuba koji je bio srećan da ne doživi ostvarenje svojih snova, da ne vidi koliko je i najneverovatnije ostvarenje daleko od snova plemenitih idealista.

Koliko je knjiga g. Pekića netačna i nepotpuna, vidi se iz toga što kalendarsku bunjevačko-šokačku književnost datira od godine 1883. U *Danici*, pak, Đorđa Popovića od godine 1868. (str. 94) čitamo da je izašao latinicom „Bunjevački kalendar za pristupnu godinu 1868. koja ima 366 dana. I. U Subotici tiskano kod Karola Bitermana.“ 8 na 32 str. Cena 12 novč. A u istoj *Danici* od godine 1869. str. 192., prikazan je Bunjevački kalendar za prostu godinu 1869.; iz tog prikaza vidimo da je u njemu bio i članak: „Prigled povistnice grada Sombora a od dila i sridnje Bačke“. Nalaze se u tom kalendaru u Naše pisme za koje beleška *Danice* kaže:

„Ovo je slučajno ispalo ćirilicom“, usled čega slutimo da je i kod izdavanja ovog kalendara imao svoju ulogu Boško Vujić. Dobrotom g. Mije Mandića, imali smo u rukama „Bunjevački i šokački kalendar za pristupnu godinu 1870., u Subotici, u štampariji Karla Bitermana“. Znamenit je ovaj kalendar, jer nam je sačuvao Poziv kanonika Antunovića kojim je, o velikoj Gospojini 1869., pozvao Bunjevce, Šokce i Bošnjake na utemeljenje jednih pučkih novina. Sa zadovoljstvom nalazimo i kod ovog poduzeća bunjevačko-šokačkog saradnju Boška, tada još Todora, Vujića, koga je knjiga g. Pekića nepravedno prećutala. I nalazimo preštampan člančić „Iz omladinskog kalendara“.

Najzad, iz mađarskih novina, Szabadkai Ellenor 1880. broj 7., vidimo da je i 1879. godina imala bunjevački kalendar; tu je izišao i članak: *Istorija prvog bunjevačkog pokreta*, u kom se kaže: (citirano u „Nevenu“ 1914. br. 23.) „Beograd nema toliko Srba, Zagreb toliko Hrvata, Dubrovnik toliko Dalmatinaca, koliko Bunjevaca ima Subotica (od 65 hiljada stanovnika 45 hiljada ovejanih Bunjevaca) pa ipak nemamo ništa što bismo mogli svojim nazvati“. Što taj članak mnogo očekuje od Pučke Kasine, dokazuje da je uređen od njenih prvaka.

Najzad, iz „Nevena“ od god. 1908. str. 14. vidimo da je Joso Jukić sa svojim društvom izdao za 1881. i 1882. bunjevačko-šokački kalendar. O onome za godinu 1881. doznali smo od g. Mladena Karanovića sadržinu i naslov: Bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1881. vlasnik i urednik Josip Manić. U Subotici, iz štamparije Josipa Bitermana.

Na drugoj strani naslovnoga lista je ikavštinom štampana „Kraljevka“. Iza kalendarskog tabaka je pesma pop-Nikole Kujundžića, takozvana bunjevačka himna:

Kolo igra, tamburica svira...

Od 17. do 26. strane je članak: Bunjevačko šokački narod i Subotica. Tu govori o slavnim predcima koji su održavali i bunjevačku vlast i govor u Magistratu i u školama, i na koje treba da se ugledaju novi naraštaji, da ne bi na njima ostale silne kletve pradedova.

Dalji sadržaj čine članci: Naši kazneni zakoni; O vrački; Vojna otkupna daća, i, najzad, O pučkim školama u Subotici. U poslednjem članku se kazuje očajno stanje školske prosvete u Subotici, i optužuju se vođe, Mukićeva stranka, „kojima bi trebalo pridnjačiti, ali koji nas u nazad vode“.

„Ej, Mukićani i Skenderci! N bilo vas, kad ne znate ili nećete nam svićicu izobraženosti zapaliti!“

Jedan od napred spomenutih kalendara je, bez sumnje, mislio „Neven“ (1889. str. 176.) kad je pisao kako su Bunjevci i Šokci 1880. „po 30 novčića plaćali „Bunjevačko-šokački kalendar“ koj iznosio samo 3 arka i „prava je trulja bio prema našoj Danici“.

I kad se tako dođe do „Danice“, onda nije bez interesa spomenuti kako je ona postala. To nije ni teško spomenuti, pošto je o tome pisao pokretač „Danice“ i „Nevena“. Kada je Antunović kao urednik malaksao, kad je učeni franjevac Robert Kauk u Baji bez uspeha pokušavao da nastavi posao Antunovića i Modrošića (njegovo redovničko starešinstvo mu to nije dopustilo: „Neven“ 1913. br. 17.), tada se valjda dogovarali g. Mandić i pop-Pajo, učitelj u Kaćmaru i kapelan u Bikiću, šta je najpreče dati narodu.

„Dok sam ja naglasivao da je od kalendara nužda u svakoj kući, da ta knjiga zalazi u svaku kuću, da se putem nje može sa cilim narodom razgovarati, Mijo Mandić je zagovarao novinu, časopis“. („Neven“ 1908. str. 2.).

G. Mandić je dugo navaljivao da se pokrene časopis, što se iz knjige g. Pekića ne doznaje. Valjda je već za 1882. hteo pokrenuti svoj časopis, kad ga je preduhitrio Burnać-Batori sa svojim listom „Bunjevac“, koji je, izgleda nam, pošao početkom god. 1882. (a ne 1883. kako kaže g. Pekić). „Naš veliki Antunović, kad je primio prvi broj „Bunjevca“ side i napiše pismo svome najmilijemu drugu M. Mandiću, koji se je onda spremio da pokrene „Neven“ i odprilike ovo mu reče: obustavimo na koji

dan naše osnove. Evo neki Batori izdaje novinu za Bunjevce, kupimo se oko njega.“ („Neven“ 1900. str. 92.) I tek pošto je video da Batori ne izdaje novine za Bunjevce, nego protiv bunjevštine, odobrio je „Neven“ i plaćao njegov deficit.

Rezultate dvogodišnjih naših studija ispisali smo ovde u obliku članka napisana povodom jedne nesolidno rađene knjige. Jer mislimo da g. D-r Dušan Popović nije i dokazao da knjiga g. Pekića „nema gotovo nikakve veze s naukom“, jer se on obazreo skoro samo na hrvatsku tendenciju ove *Povijesti*, pobijajući je „materijalom koji nam pruža sama knjiga g. Pekića.“^[5] Zbog toga na primer, on dozvoljava da su godine 1868. starešine i predstavnici Bunjevaca držali u Subotici „vijeće“ na kom rešavaju o imenu pod kojim će istupiti, dok je to g. Pekić prosto izmislio. Pri oceni njegove *Povijesti* trebalo je s nevericom pristupiti svakoj njenoj rečenici, čak i ovakim tvrdnjama: na str. 203 njegove knjige se kazuje kako su Bunjevci 29. marta 1913. držali zbor, a ipak se to desilo godine 1914. Imajući svoj materijal o prošlosti Bunjevaca, mi smo s opravdanom nevericom čitali fabuliranje g. Pekića, ako i nismo ispravljali sve njegove pogreške. Nema smisla ispravljati pogreške u knjizi u kojoj je sve, upravo sve pogrešno. Mi smo se trudili da, mesto korektura koje ničemu ne bi vodile, damo svoje shvatanje i svoje poznavanje bunjevačke prošlosti. Ono je nepotpuno, u njemu je mnogo praznina, ali što rekosmo sve je to plod poštene studije.

Sada pak, na rastanku od nama mile teme, reći ćemo ukupan sud o knjizi g. Pekića, i o njenoj sudbini. Svoje gradivo, pokupljeno iz literature, mogao je g. Pekić upotrebiti za niz članaka protiv nerazumnih i unapred na neuspeh osuđenih pokušaja da se posrbljuju Bunjevci i Šokci; u tim člancima je mogao ukazati na to da su Mađari s mnogo više plana i pameti, pokušavali mađarizovanje Bunjevaca i Šokaca, bez uspeha; mogao je izneti sva gravamina Bunjevaca i Šokaca protiv raznih režima od 1918. Takva knjiga, solidno izrađena, mogla bi imati koristi za vaspitanje državnika. Najzad, mogao je g. Pekić u toj knjizi dati izraza svojoj veri i našoj želji da će se bunjevačko-šokačke mase bolje odazvati svojoj inteligenciji kad ih ova pozove u Hrvate, nego kad ih je vodila u Mađare; sve je to mogao činiti g. Pekić, samo nije trebao pisati *Povjest*, jer ovo

znači nauku. G. Pekić, pak, ne samo da nema talenta ni osposobljenja za rad na nauci, nego nema ni onoga što i netalentovan samouk može da ima: kroz mnoge monografije da se osposobi za pisanje istorije i većih narodnih celina.

Dabogme, još manje je trebalo praviti od g. Pekića mučenika i proterati ovaku knjigu iz Subotičke štamparije pod krov Matice Hrvatske. Toliku reklamu ona nije zaslužila.

Reference

- [1] quod Epistolae et Evangelia more consueto diebus festivis semper illyrice decantari ordinentur, et venerabilis Conventus iste Parti Slavonicae adjudicari haud possit.
- [2] B. Dnevnik Dragutina Rakovca, Zagreb, 1922. str. 33.
- [3] Bacsikai Hirlap es a bunyevac elemi tanugy. Szabadka 1874. Str. 17
- [4] Ast cum totum Confinium Tybiscanum e Graeci Ritus hominibus, aequae militaribus, plerumque constans, nos exiguos catholicos variis sub praetextibus persequendo mortificaverit et labefactaverit, ita ut postreme, scilicet anno 1741-mo totum oppidum nostrum praevis conscriptum in duas ratas partes diviserint, inque divisam partem unam Graeci Ritus hominem, quippe praememorati Confinii Tybiscani supremum capetaneum introducere, sedemque eidem et dominationem assignare intenderit.
- [5] v. Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu, knj. III, sveska 2. str. 322.

Preuzet tekst iz ....

[https://sr.wikisource.org/sr-el/%D0%9C%D0%B0%D1%92%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%B8_%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%92%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%91%D1%83%D1%9A%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%86%D0%B0_\(%D0%92._%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8%D1%9B\)#cite_ref-1](https://sr.wikisource.org/sr-el/%D0%9C%D0%B0%D1%92%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%B8_%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%92%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%91%D1%83%D1%9A%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%86%D0%B0_(%D0%92._%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8%D1%9B)#cite_ref-1)

Društveni i kulturni život Bunjevaca

Aktivnost Udruženja građana „Bunjevci“ Novi Sad

Dana 10. Septembra 2015. godine poslat je prvi broj Bunjevačke e-Biblioteke – od ukupno sedam pilot brojeva distribuirani do kraja godine - na imejl adrese bunjevački organizacija i pojedinaca. Projekt se nastavlja u 2016. godini.

Bunjevačka e-Biblioteka

e-mail dodatak Bloga *Bunjevačkog prigleda* - 09.09. 2015, broj 1.

Pozdrav svima,

Dobrodošli u specijalizovane e-mail novine Bunjevačkog prigleda, zbornika za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca. Pratite nastojanja i saradivajte s redakcijom Bunjevačke e-Biblioteke (BeB) na stvaranju književnog fonda naučno recenzirane literature o Bunjencima.

Prof. dr Aleksandar Raič
Udruženje građana Bunjevci Novi Sad

Šta je Bunjevačka e-Biblioteka?

Publicistička dilatnost, i istraživačka dilatnost koja joj prithodi, u bunjevačkoj zajednici nije jednostavno ostvariv cilj. Obimno područje nepoznati društveni, kulturni, politički i ekonomski procesa, koji bunjevačku zajednicu dovode u položaj malog ugroženog naroda, zahtiva višegodišnju aktivnost tima profesionalno posvićeni intelektualaca. U bunjevačkoj zajednici taki pojedinaca jedva se mož nabrojati na prstima dvi ruke. I nijedan od nji nije profesionalno angažovan na poslu naučnog razjašnjavanja etničkog i nacionalnog samoidentifikovanja Bunjevaca u nekoj bunjevačkoj instituciji.

Nije stoga čudno, da se kulturna i publicistička produkcija Bunjevaca pritežno izražava kroz tradicionalno-virsku folklornu aktivnost okrenitu prošlosti, zaziruć od mučni problema savremenog života. U isto vreme, bunjevaštvo kopni. Smanjilo se demografski sa 21000. iz 1991. godine na 16469 u 2011. godini. Smanjili se nacionalno opridiljeni Bunjevci ispod populacije, koja se, iako još pravno-politički zabranita, 1971. godine potvrdila ko etnička zajednica od 18.258 duša. Znak je to kako posustaje elan generacije koja se otrgla iz nasilnog osporavanja prava Bunjevaca i Šokaca na nacionalnu samoidentifikaciju iz 1945. godine.

Uporedo sa ovim zabrinjavajućim trendovima, oko nas se odvijaje događaji koji opominju al i upućivaje na šanse oporavka, obnavljanja i napritka našeg naroda. Srbija se otvara šansama koje stvara rišavanje problema koje prid Evropsku Uniju stavlja aktuelna izbeglička kriza, narušavanje odnosa na Evroazijskom prostoru i u samoj Evropskoj uniji. Praćenje ovi procesa i stvaranje jasnog proaktivnog pogleda u izglednu budućnost Sridnje i Jugozapadne Evrope (Balkana), uslov je da se naš narod do kraja 21. vika ne nađe med gubitnicima i svede se na hiljadu-dvi nevidljivi pripadnika "egzotičnog etničkog relikta".

Zadržavanje pogleda Bunjevaca na uskom vidokrugu Subotice i Sombora - brez uspostavljenog osićanja zajednice sa Bunjencima u Bajskom trouglu – ne mož izvest naš narod na put sa jasnom vizijom budućnosti. Taka vizija stvara se kritičkim pritresanjem šansi koje pruža realna budućnost. Nije to moguće brez oslanjanja na kritiku prošlosti i razvijavanja ideološke magle, koju su ostavili nacionalizmi, čiji agresivni pohod je ostavio traumatu na dušama svijuu naroda bivše Jugoslavije, a posebno mali naroda kaki su i Bunjevci.

Bunjevačka e-Biblioteka, početak čijeg stvaranja ovde pridstavljamo, namenita je razbistravanju idejnog horizonta bunjevačke nacionalne zajednice radi

njenog demokratskog konsolidovanja ko civilnog društva. Taj je horizont zakrčen šumom protivrični ideološki putokaza i zavodljivi raskršća izgrađeni od vrimena opšteg nacionalnog buđenja i "priporoda" okolni naroda. A upravo taki putokazi propagirani su med Bunjevcima, brez naučne kritike ideološki konstrukcija njevog etničkog identiteta, kako bi lakše pristali na stranačka ideološka svrstavanja i nacionalna odrodavanja. Zahvaljujuć tim ideološkim iskrivljavanjima, naš je narod danas nacionalno podiljen, iako mnogima med nama postaje jasno da je opšta bunjevačka kulturno-civilizacijska osnova oslonac opstanka i afirmacije naše zajednice kao uvažavanog demokratskog subjekta u našem zavičajju - multinacionalnom srpsko-mađarskom regionu bunjevačkog trograđa (Baja-Sombor-Subotica).

Kako je moguće prič na drugu stranu ideološkog smoga i dospit na uzvišenje s kojeg puca pogled sa jasnom perspektivom održive budućnosti Bunjevaca?

Teorijsko-kategorijalni okvir BeB

Moguće je to kad se svati realni proces razvoja bunjevačke zajednice tokom posljednja četiri vika. Drugim ričima, kad Bunjevci sebe razumidu ko društvene subjekte, koji sami sebe etnički i nacionalno identifikuju i organizuju svoju zajednicu ko sposobnu za opstanak i razvoj u konkurenciji sa drugim okružujućim zajednicama. To je razvoj od (1) etničke manjine rasuti i slabo povezani rodova, bratstava i plemena, šta ji okuplja samo crkva (stanje iz 17-18. vika), priko (2) nacionalne manjine kojoj je država većinskog titularnog naroda dodelila (ili njim to osporava) taki status zafaljujuć zaktivima instanci veliki sila el međunarodne zajednice, do (3) nacionalne zajednice uspostavite zafaljujuć demokratskoj konsolidaciji različiti ranije raštrkani etnički manjinski elemenata i do (4) konstitutivnog naroda - posli Prvog svitskog rata među dilom Bunjevaca očekivanog al neostvarenog statusa "četvrtog plemena" ustvari nacije u nikoj projektovanoj al iluzornoj demokratskoj, federativnoj državnoj zajednici južnoslovenskih naroda.

Istorijska saznanja pokazivaje kako su Bunjevci, u prvoj etapi svoje etnogeneze i naciotvorstva, šta se završila krajom Prvog svitskog rata, ispoljili snažnu istorijsku energiju al da nisu uspili izgradit sopstveno konsolidovano civilno društvo. Zafaljujuć tom dospili su se izborit - samo u Srbiji - za status nacionalne manjine. U tim statusu, njev razvoj je osto na malim rezultatima koje mogu ostvarit političke stranke i nepovezane NVO, kako to uvid u aktuelno stanje dva bunjevačka nacionalno-manjinska korpusa pokaziva. Etapu

snažnog solidarnog civilnog društva Bunjevci dosad nisu dostigli. U tome je glavina problema njegov održivog razvoja u doglednoj budućnosti.

Ovo šta je maloprije naznačeno, naučna je hipoteza koja orijentiše istraživačku aktivnost na stvaranju BeB. Brez razumivanja procesa etničke i nacionalne samoidentifikacije Bunjevaca, koja dobija društveno-politički izraz u četiri naznačene istorijske etape njegov organizovanja, nije moguće divanit o Bunjercima ko istorijskom subjektu. Kad se rasprava o Bunjercima svodi na posmatranja i ideološke/ idejne intervencije drugi o prirodi, identitetu, istoriji i genezi našeg naroda, zanemariva se suština bunjevačkog pitanja - ostvarivanja ljudski prava i ostvarivanju manjinski, nacionalni prava na kulturnu autonomiju oni dvadesetak hiljada nacionalno samoidentifikovani pripadnika etničke grupe Bunjevaca u Srbiji i Mađarskoj (niki nalaze da je takođe rič i od oko jednog miliona bunjevačke populacije koja je važna al nevidljiva i zanemarena u konstituanta istrorijskom procesu hrvatskog naciotvorstva).

Mapa (plan) BeB stoga obuhvata i naučne, još više ideološke, intervencije drugi, ne-bunjevački autora, o Bunjercima. To su, prvenstveno, pisci o Bunjercima koji su učestvovali i danas tako nastupaju, ko akteri državnog naciotvorstva u zemljama u kojima Bunjevci žive i nastoje makar sačuvat, ako ne i u ranopravnoj miri, razvit svoj kulturni, etnički i nacionalni potencijal. To su autori i obimna literatura o Bunjercima prvenstveno u Hrvatskoj, potom u Srbiji i Mađarskoj. Tu spadaje i autori i literatura o Bunjercima šta institucionalno potiču iz Katoličke crkve ko i iz institucionalizovane nauke širom svita. Naposlitku, pod ostalima podrazumivaju se autori i literatura o Bunjercima iz niza međunarodni nacionalni i naučni sridina (Crna Gora, BiH, SAD, Kanada, Austrija, ...) koje Bunjevce posmataju naučno, kao dio širi naučnoistraživački tema.

Ukrštanjom opisana dva krila bunjevačkog problema - livo krilo tematike odnosa Bunjevaca prema sebi i desnog krila problematike intervencije Drugi prema Bunjercima, dobija se potpunija, pa i objektivnija slika stanja i razvojni šansi Bunjevaca, što čini jezgro nastojanja da se stvoji BeB ko korak prema enciklopediji bunjevistike.

Istraživačko-recenzentski postupak

Svrha aktivnosti na stvaranju Bunjevačke e-Biblioteke (BeB) je izbor kritički procinjani tekstova značajni za sagledavanje ključni aspekata etničke i nacionalne samoidentifikacije Bunjevaca. Gore je skiciran saznajni proces

poimanja nacionalne samoidentifikacije Bunjevaca. Taj proces operacionalizovan je kroz četiri koraka istraživanja/trijaže ključni riči na internetu, izboru uzorka autora i tekstova, recenziranja izabrani tekstova i završne diskusije i izvođenja zaključka o autorima i tekstovima koji zaslužuju uključivanje u bibliografiju BeB.

Postupak izvođenja i prikazivanja istraživačko-recenzentski aktivnosti na e-mejl stranicama BeB je slideći:

1-Prigled teme na internetu - prvi uvid u relevantne www stranice u vezi sa ključnim ričima koje čine sazajno-analitički okvir samoidentifikacije Bunjevaca, unakrsno povezivanje live i desne strane sazajni kategorija BeB (Bunjevci o sebi AND Drugi o Bunjegovcima) - upućivanje na linkove šireg uzorka institucija, autora i tekstova;

2-Izbor autora i tekstova - prikaz idejno-teorijski i metodološki pristupa izabranoj temi i izbor užeg uzorka autora i radova relevantni za bunjevačku zajednicu;

3-Recenzija izabrani tekstova - pisanje recenzije (poziv zainteresovanim autorima na saradnju) - publikovanje na BeB integralni autorski tekstova ili upućivanje na linkove tekstova postavljenih na drugim internet stranicama;

4-Komentari - Diskusija - Zaključni sažetak - Upućivanje na komentare na Blogu Bunjevačkog prigleda, kritički sažetak diskusije/komentara na Blogu BP i zaključak na stranici BeB.

Ovaj postupak se oslanja na Docear platformu i njen rezultat - mapu uma (Mind map) BeB - ova mapa mož se timski razmenjivat, dopunjavati, anotirat. Videti URL: <http://www.docear.org/> (besplatna aplikacija se priuzima sa ove stranice)

***

Cili postupak izrade i publikovanja bunjevačke literature i njeni autora na Bunjevačkoj e-Biblioteki, upućiva na identifikovanje i promovisanje objavljeni tekstova o Bunjegovcima u savrimenoj publicistici, putom njeve kritičke recenzije, na pridstavljanje radova i njevi autora široj, posebno bunjevačkoj čitalačkoj publiku i na pružanje prilike autorima, posebno bunjevačkim, za pokretanje pitanja od šireg značaja za bunjevačku zajednicu.

AR

Priloge, prijavu il odjavu primanja Bunjevačke e-Biblioteke (BeB) pošaljite na email ugbunjevci@gmail.com . Komentare - pojedinačne il ko dio diskusije na pojedine teme - šalžite na Blog Bunjevačkog prigleda <https://bunjevackiprigled.wordpress.com/> .

Lip pozdrav

Prof. dr Aleksandar Raič, urednik Bunjevačkog prigleda, Zbornika za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca.

Udruženje građana Bunjevci Novi Sad, 21000 Novi Sad, Fruškogorska 29/1.

Naziv: Udruženje građana "Bunjevci" Novi Sad
Pošanski broj i sedište: 21102 Novi Sad
Ulica i broj: Fruškogorska 29/1
Broj telefona: 061 2785911
E-mail adresa: UGBunjevci@gmail.com
Broj računa, naziv i sedište banke: 340-0000011005416 57
Erste Bank, a.d., Novi Sad, Bulevar oslobođenja 5
PIB: 106478997
Matični broj: 28006608
Broj u Registru medija APR: NV000765
Motto
Nek se znade da Bunjevac živi!

Bunjevci na Internetu

Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine

<http://bunjevci.net/>

Bunjevačka matica

<http://www.bunjevacka-matica.org>

Bunjevački prigled PORTAL

<https://bunjevackeperspektive.wordpress.com/>

Prvi bunjevački sajt

<http://www.bunjevci.com/>

Lektura

Dr Suzana Kujundžić Ostojić

Štampa

KriMel, Budisava

Tiraž

200

Rukopis Zbornika je zaključen 31.03.2016.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

008(=163.42)(497.11)

BUNJEVAČKI prigled : zbornik za kulturu i društvena
pitanja Bunjevaca / glavni i odgovorni urednik Aleksandar
Raič. - God. 4, sv. 4 (2015)-. - Novi Sad : Udruženje
građana "Bunjevci", 2015- . - 30 cm

Jednom godišnje.
ISSN 2334-6124

COBISS.SR-ID 274199047

Uputstvo autorima

Zbornik publikuje autorske tekstove koji obuhvataju teme o aktuelnim problemima formiranja bunjevačkog nacionalnog identiteta i razvoja bunjevačke nacionalne zajednice. Ohrabrujemo autore tekstova koji se zasnivaju na istraživanju verodostojnih izvora informacija - primarnih podataka na osnovu anketa, intervjua, posmatranja, izvornih arhivskih dokumenata, kritički procenjenih statističkih izvora i naučno recenzirane literature - obrađenih primenom metoda analize kvantitativnih i kvalitativnih podataka priznatih u međunarodnoj akademskoj zajednici.

Za svaki od navedenih vrsta autorskih priloga treba imati u vidu sledeće:

Studije i istraživanja – Tekstovi koji odgovaraju na istraživačka pitanja o problemima Bunjevaca i njihove nacionalne zajednice, posebno: uticaj multinacionalnog okruženja na etnogenezu i problem zaostajanja nacionalnog formiranja Bunjevaca, problemi funkcionisanja bunjevačke zajednice kao nacionalne manjine u Srbiji i razvoja ravnopravnih i kooperativnih odnosa su drugim etničkim i nacionalnim zajednicama u Srbiji, Mađarskoj i Hrvatskoj, problem formulisanja izlazne strategije iz situacije Bunjevaca kao etničkog relikta i malog ugroženog naroda, kao i posebni problemi realizacije manjinskih prava Bunjevaca u okviru kulturne autonomije u Srbiji, posebno, AP Vojvodini i opštinama Subotica i Sombor. Zaslužuju pažnju istoriografske studije zasnovane na izvornoj arhivskoj građi nedovoljno korišćenoj u istraživanjima Bunjevaca od istoričara drugih nacionalnosti. Podržavamo istraživanja drugih tema i orijentacija koje doprinose upoznavanju realne istorije, etnologije, lingvistike, sociologije, demografije i sl. savremenih Bunjevaca, posebno u Mađarskoj, Hrvatskoj i u iseljeništvu. Autorima preporučujemo primenu APA standarda pisanja i oblikovanja naučnih tekstova.

Videti: http://www.apeiron-uni.eu/bacup_novemar_12/Pravila%20pisanja%20naucnog%20rada%20APA%20i%20drugi%20standardi.pdf

Recenzije članaka i knjiga – Praćenje celokupne domaće i međunarodne, posebno bunjevačke, izdavačke delatnosti od značaja za bunjevačku

zajednicu radi isticanja naučno i književno vrednih ostvarenja i njihovih autora. Kritički pristup se podrazumeva, imajući u vidu aktuelna nastojanja Bunjevaca za samoodređenjem, demokratskom konsolidacijom sistema organizacija civilnog društva i za stvaranjem i realizacijom kapaciteta svog političkog društva (Bunjevačkog nacionalnog saveta, mesnih zajednica, bunjevačkih političkih stranaka) i stvaranjem ustanova važnih za profesionalizaciju bunjevačke kulturne, edukativne, medijske i naučne elite.

Profili – Kritičke bio-bibliografske studije o ličnostima značajnim za formiranje bunjevačkog etniciteta i nacionanog identiteta, sa definisanim kriterijumom njihovog doprinosa organizaciono-političkoj sferi društvenog života Bunjevaca, sa recenzijom njihovih realizovanih kulturnih artefakata i doprinosa ideologiji samoodređivanja Bunjevaca kao posebne nacionalnosti.

Memoari, humoreske, kratke priče – Tekstovi iz žanra non-fiction literature, umetničkih i dokumentarnih kvaliteta, sa temama koje dotiču formiranje bunjevačkog identiteta, imaju memorijalnu vrednost svedočanstva ili na umetnički način kritički osvetljavaju životnu, društvenu ili individualnu situaciju savremenih Bunjevaca.

Uređivački postupak: Uredništvo BP prima tekstove isključivo u elektronskoj formi .doc fajlova na imejl adresu ugbunjevci@gmail.com (ugbunjevci at gmail dot com). Propisno pripremljeni tekstovi prolaze proceduru recenziranja svih članova redakcije i, po potrebi, spoljašnjih kvalifikovanih recenzenata. Rukopis može biti 1) primljen, 2) vraćen na dopune (autor dobija pisane primedbe i sugestije) i 3) odbijen.

Bunjevački prigled Zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca registrovan je u Registru medija Agencije za privredne registre Srbije pod brojem NV000765.

Finalna verzija svake sveske BP stavlja se na sajtove Bunjevačkog prigloda <https://bunjevackiprigled.wordpress.com/> i Bunjevačkog nacionalnog saveta <http://bunjevci.org.rs/bunjevaki-prigled> .